

GÖTEBORGS UNIVERSITET
INST FÖR HISTORISKA STUDIER

Kontinuitet eller förändring och avbrott?

- En studie av boplatser under övergången
mellan äldre och yngre järnålder i Västra
Götaland

Linnéa Hernqvist

Institutionen för historiska studier
Göteborgs universitet

Arkeologiskt självständigt
arbete på masternivå, 30 hp

HT 2018

Handledare: Håkan Karlsson

Förord

Föreliggande undersökning är ett examensarbete och ett sista kapitel inom masterprogrammet APT – Arkeologisk Praktik och Teori – på Göteborgs universitet. Under arbetets gång har jag fått goda råd och stöttning som har varit mycket uppskattat och jag vill därför rikta några tack till dessa.

Jag vill tacka min handledare Håkan Karlsson för uppmuntrande handledning genom arbetet. Ett stort tack till kurskamraterna Joel Eriksson Stomberg, för allmän stöttning och som bollplank i det vetenskapliga, och Markus Nyhlén för detsamma, samt alla utbytta tankar om järnåldern under många spännande diskussioner. Ett tack även till min sambo Hampus Sabel för korrekturläsning.

Jag vill också tacka Marie Ekberg för goda råd när det gäller statistiken. Slutligen vill jag tacka Susanne Axelsson som konstruktivt har satt igång tankar och idéer under samtal om uppsatsen och arkeologi som stort.

Skövde, januari 2019

Abstract

For almost a century, archaeological research has been trying to understand the archaeological and environmental sources and analyses pointing towards an overall decline in e.g. settlements and agriculture in the Migration- and Vendel period in different areas of Scandinavia. Regarding Sweden, this research has mainly been focused on the eastern parts of the country, with house foundations and farming systems being interpreted as abandoned. Early research wanted to see a dramatic chain of events, which has now been oriented towards more conscious, inherent factors. Furthermore, the colder climate in the aftermath of the volcanic eruption during 536-537 AD – which has been observed in environmental data and contemporary written antique sources – is now being emphasised in archaeological research. Instead, this essay focuses on the western part of Sweden, Västra Götlands län, and the settlement site material, to see if it has been subject to a decline in any way. The methods used are both quantitative, a C14-database of archaeological features from settlement sites between 250-650 AD has been created, and qualitative, as four sites are more thoroughly discussed. Microarchaeology and site biography are two theoretical perspectives argued as compatible in the analysis and discussion. The essay concludes that while it is not possible to see a general decline in the material during the Migration period in the created statistics, as there are C14-dated material present in both Roman Iron age and the Migration period, there is an abundance of sites whose activity seems to end around the 400s. However, it is argued that a decline is observed in the statistics ca 520-650 AD and it is put forward that this can possibly be linked to the 536-537 AD event.

Keywords: Iron Age, Migration Period, Vendel Period, Settlement sites, C-14 database, 536-537 AD event, The Justinian plague, Microarchaeology, Site biography

Innehåll

FÖRORD.....	1
ABSTRACT.....	2
1. INLEDNING.....	5
1.1. Problemformulering	5
1.2. Syfte och frågeställningar.....	8
1.3. Metod	9
<i>Kvantitativ sammanställning av dateringar från boplatsslämningar</i>	10
<i>Kvalitativ analys av boplatser – platsbiografier</i>	11
1.4. Material	12
1.5. Teori	14
<i>Handlingsteoretiskt perspektiv – mikroarkeologi</i>	14
<i>Biografi – en begreppsdiskussion</i>	16
1.6. Avgränsningar	18
1.7. Källkritik	19
2. FORSKNINGSBAKGRUND.....	23
2.1. Tumult och katastrof eller stegvis utveckling?.....	23
2.2. Bebyggelse-, boplatser- och kulturlandskapsforskning.....	27
2.3. Metodutveckling inom fältarkeologin och hur det har påverkat boplatserforskning.....	28
<i>Ett nytt arbetssätt</i>	29
<i>Boplatserforskningens framtida potential</i>	30
3. DEN SAMTIDA KONTEXTEN UR ETT ARKEOLOGISKT OCH HISTORISKT PERSPEKTIV	30
3.1. Hur såg det ut innan? – Romerska järnålderns situation och expansion	30
3.2. Folkvandringstiden – folkförflyttningar och förändringar	32
3.3. Boplatser och kulturlandskapet under mellersta järnåldern.....	33
3.4. Förändring vid boplatser under mellersta järnåldern.....	35
3.5. Pollenanalyser och eventuell befolkningsminskning	41
3.6. Den Justinianska pesten.....	43
4. ÅR 536-537 E.KR.	45
4.1. Naturvetenskapliga spår	45
4.2. Antika samtida skrifter	46
4.3. Kopplingar mellan år 536, myter om Fimbulvintern och arkeologiskt material	47
4.4. Sammanfattande diskussion	48

5. PLATS BIOGRAFIER AV BOPLATSER	51
5.1. Skövde 148 (Esketorp) – en boplats vid utkanten av Skövde	51
<i>Tiden innan 250 e.Kr.</i>	51
<i>250-ca 400 e.kr.</i>	53
<i>Ca 400 e.kr och framåt</i>	54
5.2. Björlanda 603 – Gård från äldre järnålder på Sörreds utmark	55
<i>Romersk järnålder – hus 8 (fyrstolpshus)</i>	56
<i>Slutet av romersk järnålder – Hus 1</i>	57
<i>Övergången äldre-yngre järnålder på Björlanda 603 och i närområdet</i>	57
5.3. Hallernaboplatserna (Norum 158, 159, 161, 163 och 164)	58
<i>Undersökningsetapp 1 – RAÄ 158, 159, 161 och 163</i>	61
<i>Undersökningsetapp 2 – RAÄ 164</i>	62
<i>Boplatserna och dess utveckling i helhet</i>	62
5.4. Tuve 83 – en boplats i Skändla på Hisingen	63
<i>Romersk järnålder och yngre järnålder – Hus 4, 1, 2 och 5</i>	64
<i>Boplatserna och dess utveckling i helhet</i>	65
5.5. Sammanfattande diskussion	66
6. RESULTAT AV DATERINGSSAMMANSTÄLLNINGEN	68
6.1. Redovisning av resultatet	69
<i>Anläggningsfrekvens</i>	69
<i>Boplatzlämningarnas dateringar</i>	71
6.2. Reflektioner under sammanställningsarbetets gång	74
6.3. Diskussion och tolkning av resultatet	75
7. SLUTDISKUSSION	78
8. SAMMANFATTNING	82
9. KÄLLFÖRTECKNING	83
Elektroniska källor	92
Lagstiftning	92
Bildförteckning	92
10. BILAGA	93
10.1. Dateringssammanställning – rådata	93

1. Inledning

1.1. Problemformulering

Tiden omkring övergången mellan äldre och yngre järnålder, i grova drag runt 400-550 e.Kr, har länge väckt uppmärksamhet och diskuterats inom skandinavisk arkeologisk forskning. Under 1900-talet var tiden i fråga ett av de stora fokusområdena och idag tar det likaså plats inom den arkeologiska forskningen (Löwenborg 2012:5; se t. ex. Gräslund 2007, Gräslund och Price 2012). Inom detta forskningsområde har det blivit känt att det finns flera olika källmaterial, från flera olika geografiska områden, som pekar på någon typ av extensiv förändring och omdaning samt nedgång rörande flera olika aspekter, såsom kulturlandskapsutnyttjandet, bebyggelsen, det sociala, ekonomiska och demografiska under folkvandringstid- och vendeltid (Löwenborg 2012:5, Hellgren och Johansson 2014:80). Vad gäller kulturlandskapet och dess användande så har det inte bara observerats en nedgång i Skandinavien utan även i stor del av Centraleuropa med tecken på minskad odling och betestryck i form av igenväxande marker (Löwenborg 2012:14; Burenhult 2000:187,237).

När det skandinaviska arkeologiska materialet diskuterar rörande detta så centreras det ofta kring de välutforskade stensträngsbygderna på Östersjöarna och i Östergötland och husgrunderna i Hälsingland som har menats påvisa tydlig, och i viss mån dramatisk, förändring omkring övergången mellan äldre och yngre järnålder (Löwenborg 2012:5f). Det har likaså lett forskare att presentera lika dramatiska förklaringsmodeller och i sagda forskning är det inte helt ovanligt att det hela benämns med ord som kris, orostider och fall. Numera har dessa, i viss mån, nyanserats och kompletterats med diskussioner och förklaringar som vill se mindre krisinslag och mer gradvis utveckling och förändring med människan i kontroll (Ibid. 2012:5f). Vad som är klart är att någonting inträffar under denna tid som på många sätt bryter med det tidigare, vilket har lett till att en brytningspunkt på äldre och yngre järnålder har satts just där; omkring mitten av det första årtusendet¹ (Ibid. 2012:5).

Ett källmaterial som visar på förändring och en intresseväckande brytpunkt under folkvandringstid och vendeltid är boplatsmaterialet och dess bebyggelse. I Västergötland, och i många andra regioner i landet, har det framhållits från olika forskare att går det att se något typ av upphörande i boplatkontinuiteten – eller med andra ord ett bebyggelse/boplatstuppbrott som det också har kallats – som tar vid omkring folkvandringstid och vendeltid (Berglund och Norrman 2005:155). Det hela är ett återkommande observerat fenomen med bebyggelseenheter verkar upphöra under övergången mellan äldre och yngre järnålder och att det finns färre bebyggelseenheter och boplatser från början av yngre järnålder i materialet. I exempelvis Göteborgsområdet finns få långhus från romersk järnålder och folkvandringstid medan det finns desto fler från förromersk järnålder (Ragnesten 2005:180). Vidare lyfter Westergaard (2015) att av bronsålders- och järnåldersboplatserna tycks merparten av dem ligga i äldre delen av järnålder, vilket också nämns är ett kännetecken som syns i andra regioner när det kommer till boplatsernas kronologi (Westergaard 2015:4). Görs en liten utblick så går det att observera ett generellt upphörande av bebyggelse i östra Sverige och när det kommer till Uppland syns en nedgång där från yngre romersk järnålder till tidig vendeltid (Lucas och Lucas 2013:88). Även Halland visar ett upphörande och färre boplatser- och bebyggelsedateringar från folkvandringstid- och vendeltid (Carlie 1999:76,96).

¹ Ibland sätts starten för yngre järnåldern i och med början av vendeltid, 550 e.kr, medan andra menar att yngre järnålder börjar i och med folkvandringstid, 400 e.Kr. Det finns såklart problem i att sätta en sådan generell tidsgräns och det förefaller naturligt att den varierar och är flytande. När yngre järnålder benämns i uppsatsen antyder det på en början i och med folkvandringstid, 400 e.Kr., om inget annat nämns.

Berglund och Norrman (2005) nämner att arkeologiska undersökningar av boplatser i Västergötland har visat att det finns ett sånt här typ av avbrott i kontinuiteten vad gäller boplatzlämningars dateringar under mitten av järnåldern (Berglund och Norrman 2005:155). I sammanhanget har det också sagts att i Västergötland finns ganska rikt med undersökta boplatser med dateringar från äldre järnålder i jämförelse med yngre järnålder, men att det även förekommer material från yngre järnålder. Dock mer sällan, och i stort sett aldrig, finns en kontinuitet på en och samma boplatser som löper genom den aktuella tidsperioden inom järnåldern (Berglund 2005), vilket ger bilden av både ett rumsligt som tidsmässigt uppehåll av boplatser och bebyggelse.

Detta observerade fenomen har dock framhållits som svårt att greppa och definiera samt problematiskt att hantera med svårigheten att skapa en helhetsbild (Berglund och Norrman 2005:155). En del vill se en förflyttning och koncentration av boplatser och dess bebyggelse med övergivande av boplatser som konsekvens – en centralisering till lägen med en mer stabil och stationär bosättning. Dessa lägen har föreslagits vara lägen som senare blir plats för historiska by- och gårdstomter med följderna att järnåldersmaterialet skulle kunna överlagras av senare tids bebyggelse (Lucas och Lucas 2013:88; Ragnesten 2005:180; Pedersen och Widgren 1998:326). I jämförelse med Östergötlands, Östersjöarna och Hälsinglands relativt tydliga lämningar i landskapet, och som i arkeologisk tradition är välutforskade, så är Västergötlands situation svårdefinierad och relativt outforskad. Och de stora förklaringsmodellerna som diskuteras idag om Folkvandrings- och Vendeltidens händelser på Skandinavisk nivå i stora, generella drag tenderar att endast grundas i enstaka regioners källmaterial rörande boplatser – och då främst Östergötlands, Östersjöarna och Hälsinglands (se t.ex. Gräslund och Price 2012; Gräslund 2007).

Som nämnt ovan finns sådant som pekar på att någonting sker i boplatserna under mellersta järnåldern men i Västra Götaland finns det på samma gång annat källmaterial som pekar åt det motsatta. Regionala pollenanalyser, med syfte att se eventuella skiftningar i kulturlandskapets användande, har visat en viss nedgång i de ovan nämnda välutforskade regionerna samt runt om i Europa, medan det inte finns några indikationer på någon speciell nedgång i kulturlandskapet i Västergötland (Pedersen och Widgren 1998; Burenhult 2000:187,237).

Det råder alltså en osäkerhet, både på lokalt plan som för Västergötlands situation liksom i de stora penseldragen, om vad som har inträffat, i vilken utsträckning, av vilka anledningar och med vilka konsekvenser. Det finns också stora regionala skillnader inom landet – både i det arkeologiskt avsatta materialet men också i grad av forskning och dess antikvariska uppmärksamhet – vilket har påverkat det nuvarande forskningsläget. Ytterligare viktiga källkritiska aspekter, som t.ex. hög eller låg undersökningsfrekvens i olika områden och naturgeografiska förhållanden, påverkar också det arkeologiska källmaterialets kunskapspotential. Att undersöka boplatser- och huslämningar med hjälp av maskinavbaning tog fart under 1980-talet och är i jämförelse med andra arkeologiska undersökningsmetoder relativt nytt inom det metodiska fältet (Strömberg 2014:10). Upptäckandet, och undersökandet, av de mer svåråtgångade lämningarna i jämförelse med de mer synliga lämningarna som ofta är möjliga att finna okulärt är därför fortfarande ganska nytt och har stor potential att generera ännu mer kunskap. Dock är det tydligt att det finns källor som pekar på att *någonting* sker vid den här tiden, som inte är helt oproblematiskt att karaktärisera. Boplatzlämningarna, med det observerade brottet i kontinuiteten, är ett material som i denna uppsats ses som en ingång till studiet av folkvandrings- och vendeltiden.

Med utgångspunkt i boplatsslämningar närmar sig föreliggande uppsats denna tid i förhistorien, som genom en lång forskningstradition visar sig vara mer eller mindre svårdefinierad och problematisk, utifrån ett Västgötskt perspektiv och med boplatsmaterialet och dess lämningar i fokus. Genom att främst ha utgångspunkten i primärkällorna – de arkeologiska undersökningarna utav boplatser med boplatssindikerande lämningar och dess inhämtade fältdata – tillsammans med kunskaper om de större, samhälleliga omdaningarna samma tid, är syftet att söka ge klarhet i det hela och se huruvida det har varit något avbrott och hur det visar sig i det arkeologiska materialet samt vad denna förändring kan ha berott på.

Med metoden att samla in dateringsdatan från för studien aktuella undersökningar skapas en kvantifierande dateringsdatabas över utförda dateringar som faller inom övergången från äldre till yngre järnålder, inom tidsspannet 250-650 e.Kr. Ett av syftena är med andra ord att sammanställa data som överensstämmer med kriterierna genom att gå igenom en stor mängd arkeologiska rapporter efter undersökningar och göra synteser av dessa. Lämningarna som är av intresse innefattar bebyggelseanläggningar så som exempelvis stolphål från slutundersökningar och större förundersökningar. Kärnan i arbetet ligger därför till stor del i det arkeologiska fältarbetet och dess undersökning utav spåren efter bebyggelse som med hjälp utav olika dateringsmetoder kunnat härledas till en viss tidsperiod. Studien är sammanfattningsvis en egen kritisk studie av dateringar från en stor mängd undersökningar, där försök görs för att komma nära denna tidsperiod och detta potentiella avbrott i bebyggelsen och söka ge klarhet i hur det visar sig i det arkeologiska materialet och vad det kan ha berott på.

Av de sammanställda boplatssdateringarna analyseras också fyra boplatser i Västra Götaland mer i detalj för att ge en djupare inblick i några av boplatsernas händelseutveckling under den aktuella tidsperioden. Till det appliceras det teoretiska och metodiska perspektivet och begreppet biografi – här i form av platsbiografi – i syfte att se till boplatsernas kronologi, karaktär och förändring över tid.

Framförallt appliceras dock ett mikroarkeologiskt teoretiskt och metodiskt perspektiv (Cornell och Fahlander 2002) som diskuterar och vill se det arkeologiska materialet som avsatta spår efter mänskliga sociala handlingar och praktiker, vilket gör mikroarkeologin till ett handlingsteoretiskt perspektiv. Genom att se boplatsslämningarna som spår efter mänskliga handlingar och praktiker blir föreliggande arbete en typ av kritisk granskning utav de avsatta spåren efter handlingar – boplatsslämningar och dess dateringar – från den moderna fältarkeologin. Det mikroarkeologiska förhållningssättet lyfter fram möjligheter i att se till det lilla – den specifika lokalen – för att sen jämföra för att få fram det stora. Grundtanken i teoretiseringen är att de större samhälleliga faktorerna påverkar de mindre, lokala handlingarna och praktikerna, samtidigt som de mindre handlingarna och praktikerna påverkar de större samhälleliga övergripande faktorerna. I denna studie antas detta fungera väl i och med att boplatsslokaler material kvantifieras och jämförs och analyseras för att dra synteser om de större aspekterna, som mönster, liknelser och diskrepanser. Även om den större samtida historiska kontexten studeras så kommer mest fokus läggas på det arkeologiska grundmaterialet för att närma sig det hela i en typ av nedifrån-och-upp metodik som kan anses speglas i mikroarkeologins förhållningssätt (Cornell och Fahlander 2002).

1.2. Syfte och frågeställningar

Syftet med den här undersökningen är att det ska vara en typ av kritisk granskning och analys av dateringsfältsmomentet. Inom analysen upprättas en sammanställning över dateringar på boplatzlämningar och detta används som underlag i samma analys för att besvara undersökningens frågeställningar. Syftet är därför att gå direkt på och studera arkeologiska rapporter efter slutundersökningar och förundersökningar som faller inom tidsspannet 250-650 e.Kr. Tidsspannet är satt så att det täcker in övergången mellan äldre och yngre järnålder, med hela folkvandringstiden (400-550 e.Kr.) inkluderad, samt de sista 150 åren av den romerska järnåldern (0-400 e.Kr.) för att få en uppfattning om lämningars eventuella närvaro och karaktär innan folkvandringstid. Därtill de första hundra åren av vendeltiden (550-650) för att få in tiden efter en brytningspunkt (se mer under kap. 2. *Forskningsbakgrund*), ofta sedd som den utlösande faktorn till att gränsdragningen för äldre och yngre järnålder är satt just i och med 550 e.Kr av vissa. Andra vill se starten för yngre järnålder något tidigare vid 400 e.Kr. vilket också är utgångspunkten för denna uppsats.

Arbetet kan ses både som en studie av det arkeologiska materialet från järnåldern och som mer samtida uppdragsarkeologiskt förankrat, eftersom undersökningens främsta material är en mängd arkeologiska rapporter med syftet att göra en kritisk granskning och analys utav dateringar i anslutning till samtidens fältarbete. Lämningarna som kommer behandlas är sådana som har tolkats som boplatzlämningar och som har dateringar som faller inom ovan nämnda tidsspann.

Syftet med arbetet är således att studera den här tiden i fråga samt undersöka och testa hypotesen om detta i forskningen så kallade ”bebyggelsebrott” har inträffat genom att i första hand gå direkt på fältdatan. Syftet är också att rikta ljuset mot Västra Götaland som tycks vara mer eller mindre förbisett i diskussionen. Målet är att kombinera, och förhoppningsvis komplettera, det aktuella forskningsläget med den egna sammanställningen av dateringsdatan samt analysen av några boplatser. Det är även att belysa, diskutera och problematisera detta ämnesområde för att bidra till den diskussion som har pågått, och pågår, inom fältet. Förhoppningen är att undersökningen kan bidra med nya perspektiv och tankar till diskussionen.

På grund av att det råder en viss osäkerhet i det arkeologiska källmaterialet, om det har inträffat någonting, vad som har inträffat och i så fall varför när det kommer till boplatser och dess bebyggelse är uppsatsarbetets utgångspunkt att undersöka och testa hypotesen om det har varit något avbrott eller ej; om det syns en förändring i källmaterialet och i synnerhet dateringsmaterialet. Undersökningen har som huvudsyfte att testa hypotesen om det har inträffat, och i så fall i nästa steg utröna det hela mer i detalj rörande dess detaljer och karaktär. Till materialet ställs en övergripande huvudfråga och några ytterligare frågor, varav huvudfrågan lyder:

- Syns detta så kallade ”avbrott i kontinuiteten” i det arkeologiska boplatsmaterialet i Västra Götaland eller ej? Hur ser situationen ut?

Ytterligare frågor som ställs till materialet är:

- Vad kan sammanställningen av dateringar från boplatsmaterialet berätta?
- Går det att se någon/några anledning/-ar till det som syns i sammanställningen av dateringar från boplatsmaterialet och i så fall vad?

1.3. Metod

Studiens metodik har sin kärna i att upprätta en sammanställning över dateringar på bebyggelse lämningar som faller inom tidsspannet 250-650 e.Kr. Med den insamlade datan kan sedan rådatan analyseras både övergripande och i detalj genom statistiskt tillvägagångsätt med exempelvis Excel samt upprättandet av tabeller för att både analysera och visualisera datan. Se nedan för mer information om insamlingen.

Undersökningens metodik består också av att litteraturstudier görs rörande bland annat tidsperioden i stort för att studera den samtida kontexten för att kunna sätta in lokalerna, det vill säga boplatserna, i ett sammanhang. Det är också viktigt för att kunna studera frågan om det har varit någon typ av avbrott och hur det har karakteriserat sig i Västra Götalands län genom att sätta in det i ett större perspektiv. Det görs jämförande utblickar geografiskt inom landet och i skandinavien i forskningsbakgrund och analysen. Den samtida kontexten studeras utifrån sociala, ekonomiska, det samhällsrelaterade och politiska aspekter. Även litteratur rörande mikroarkeologi och handlingsteoretiska perspektiv samt om biografiskt perspektiv inom arkeologi studeras och bearbetas för att få en djupare förståelse och teoretisering av studiens metodik.

Att samla in och sammanställa dateringar – att kvantifiera och analysera den – motiveras till stor del av att det är en metodik som har ansetts ha potential att ge en samlad, överblickande bild på fenomenet i fråga. Det skulle kunna visa på mönster och stora drag som kan vara svåra att se när de enskilda undersökta lokalerna och dess resultat står för sig själva. Den här undersökningens metodik och material med förhistoriska boplatser och dess bebyggelse kan också återfinnas i tidsaktuell forskning – boplatser och bebyggelse har lyfts fram som en eftersökt och värdefull källa med stor potential i framtida forskning inom ämnet (Löwenborg 2012:14). I det sammanhanget påpekas också att i takt med att fler och fler boplatser undersöks kan vi få en bättre bild av vad som har hänt och hur det har sett ut under tiden i fråga. Den här studiens metodik och material kan därför anses som ett steg i den riktningen och förväntas kunna fylla en kunskapslucka i en vetenskaplig diskussion som har sina rötter i 1900-talet med lika stor angelägenhet idag.

Insamlingen av dateringsdata från lämningar som har daterats genom diverse dateringsmetoder till inom, eller angränsande, det utvalda tidsspannet och den geografiska avgränsningen görs parallellt med litteraturstudierna. Här består arbetet av att söka igenom exempelvis RAÄ:s Samla och aktörernas eventuella egna rapportdatabaser för arkeologiska rapporter som kan tänkas ha den information som studien eftersöker. Här blir det exempelvis intressant att titta på nyckelord i rubriker och på den aktuella tidsperioden för att hitta rätt. FMIS söks också för att på det sättet få fram boplatsslämningar och dess rapporter för vidare information. Efter insamlingen analyseras och diskuteras datan genom att koppla till studiens syfte och frågeställningar.

Ytterligare aspekter som metodiken syftar till att också landa i är ett samlat register med olika typer värdefull information som kan vara till användning utanför denna studie. Samlad information som kan vara viktig i förlängningen är exempelvis vilka undersökningar från mellersta järnåldern som visat på huslämningar, gårdar och bebyggelse i Västra Götaland och vilka dateringar sagda lämningar visat på.

Kvantitativ sammanställning av dateringar från boplatzlämningar

Som en del i arbetet har det gjorts en sammanställning av dateringar från boplatzlämningar inom de begränsningar som har satts för undersökningen rent tids- och rumsmässigt. I genomgången av de arkeologiska rapporterna har det varit av intresse att eftersöka om dateringar finns utförda och rapporterade på lämningar som har tolkats som boplatzlämningar (se 1.4. *Material*). Finns det sådana har de samlats in i en Exceltabell. Informationen som samlas in där har ansetts vara viktig för att få ut tillräcklig information om anläggningarna för vidare analys. Informationen har samlats efter följande premisser under rubrikerna:

- fornlämning RAÄ-nr
- anläggningstyp
- anläggningsnummer
- datering
- dateringstyp
- typ av undersökning
- aktör
- rapportnummer

Sammanställningen har främst gjorts med hjälp av FMIS (Fornsöks Fornminnesinformationssystem) där det har sökts efter boplatzmaterial. Sökningen har gått till så att det har sökts med dessa förval: Kategori: Boplatser och visten, Lämningstyp: Boplatz, Boplatzgrop, Boplatzlämning övrig, Boplatzområde, Härd och Kokgrop. I dessa ingår i sin tur lämningar som redogörs under 1.4. *Material*. Län: Västra Götaland och fritext: Järnålder. På den antikvariska bedömningen har det valts ”Undersökt och borttagen” för att ge fornlämningar som är undersökta och avrapporterade. Av förvalen gav sökningen 321 stycken träffar på allt från boplatser till enstaka härdar och kokgropar under respektive RAÄ-nummer. Allteftersom genomgången av träffarna framskridit har de lämningar vars rapporter visat på dateringar som har fallit inom tidsperioden samlats in i tabellform.

Arbetet med insamlingen har pågått under hela arbetsprocessen mer eller mindre intensivt varvat med litteraturstudier. Till en början användes Riksantikvarieämbetets Samla – databas för undersökningsrapporter – som dock visade sig vara relativt svårnavigerad och tidsödande för att hitta det som eftersöktes. Där krävdes det genomgång av nästintill alla typer av rapporter från alla tidsperioder för att ha tur att hitta rätt i järnåldern. Några av de insamlade lämningarna kommer dock från den initiala sökningen där. En del av dateringarna är också tagna mer eller mindre spontant när till exempel en rapport refererat till en annan som då har tittats på. Tyngden av insamlingen har dock skett med hjälp av sökningen på FMIS där nästan alla av träffarna visade på boplatser från järnåldern, så arbetet har där bestått av att selektera ut de inom aktuella tidsspannet.

Majoriteten av undersökningsrapporterna som har varit av intresse har funnits tillgängliga online med fåtal undantag. De flesta undersökningsrapporterna och dess avrapporterade undersökningar är som tidigast från 1990-tal och tyngden av dem under 2010-talet.

Dateringar som samlas in är i majoritet Sigma 2 kalibrerade. Det har varit det vanligaste i alla arkeologiska rapporter, men det har förekommit fall när Sigma 1 kalibrering eller ingen kalibrering finns med. Programmet CalPal (se <http://www.calpal-online.de/index.html>) har använts för att kalibrera de okalibrerade. Dock har det endast gett Sigma 1 vilket har lett till att vissa insamlade dateringar visar ett kortare tidsspänn än de Sigma 2 kalibrerade som utgör majoriteten. När det kommer till Sigma 1 kalibrerade finns det något lägre sannolikhet att

dateringen hamnar inom det lite snävare tidsspannet, och möjlighet finns att det faller utanför tidsspannet åt något, eller båda, håll. De har dock ändå valts att ha med eftersom det finns en viss procentuell sannolikhet att dateringen infaller just där analysen visar, om än något mindre än de Sigma 2 kalibrerade. Skulle de väljas bort riskerar det visa en skev bild i statistiken med eventuella ”tomrum” rumsligt och tidsmässigt som inte reflekterar verkligheten.

När undersökningens diagram har skapats av den färdiga sammanställda datan har varje tidsspann fått ett medianvärde vilket i det här fallet är det allra mittersta ”året” i tidsspannet som fås fram av C14-metod (se exempel nedan). Vad man får fram då är alltså genomsnittsvärdet i form av det mittersta året i tidsspannet. Eftersom alla dateringar, Sigma 2 som Sigma 1 kalibrerade, hanteras likadant utefter sin median så påverkar det inte slutresultatet i hög grad om en datering innehåller fler år (Sigma 2) eller färre år (Sigma 1). Att använda sig av medianvärde för att få fram ett genomsnitt är en bra metod när man har observationer i sin statistik som har en något sned fördelning med många höga eller låga värden – i det här fallet flera längre tidsspann respektive färre korta tidsspann. Det är ett bra alternativ till medelvärde som riskerar visa ett förvridet genomsnitt om den insamlade datan varierar i värde (*Medelvärde eller median?*, Statistiska Centralbyrån. Hämtad 2019-01-05).

Exempel på medianvärdet av Sigma 2 datering med tidsspann på 200 år:

300-500 e.Kr. = 400 e.Kr. i medianvärde

Respektive Sigma 1 datering med kortare tidsspann på 100 år:

350-450 e.Kr. = 400 e.Kr. i medianvärde

Diagrammen och tabellerna som visualiserar datan är inspirerade av sättet Swedberg och Östlund (2016) presenterar sina dateringar i form av medianvärde (se fig. 1 och 2 under kap. 3.4. *Förändring i boplatsmaterialet under mellersta järnåldern*). De är gjorda i programmen Excel samt Word.

Kvalitativ analys av boplatser – platsbiografier

Under och efter arbetet med sammanställningen av dateringar så har fyra boplatser valts ut för djupare och mer kvalitativ analys. De har valts ut för att de på ett eller annat sätt är intressanta för att kunna besvara undersökningens frågeställningar om boplatserns kontinuitet och eventuellt avbrott. Boplatserna har valts för att visa på både lokaler med fortlöpande kontinuitet genom tidsperioden som tvärtom, som visar på något typ av avbrott eller förändring. För vissa av boplatserna har ämnet varit uppe för diskussion i det empiriska materialet när det kommer till just den kronologiska aspekten, och andra inte.

Analys och diskussion om boplatserna och dess källmaterial har valt att liknas vid det teoretiska och metodologiska begreppet biografi eftersom det har gjorts en typ av platsbiografi i syfte att komma åt boplatserns kronologi och diskutera respektive plats händelse- och karaktärsutveckling inom tidsperioden 250-650 e.Kr. Boplatserna diskuteras och jämförs också sinsemellan avslutningsvis.

1.4. Material

Vad gäller undersökningens material består det främst av arkeologiska rapporter då undersökningens metodik bland annat är att studera arkeologiska rapporter efter slutundersökningar och förundersökningar inom det geografiskt avgränsade området Västra Götaland. De arkeologiska rapporterna från slutundersökningar och förundersökningar som har boplatzlämningar daterade till den aktuella tidsperioden (250-650 e.kr) kommer alltså att vara det material som i första hand studeras i undersökningen. Anledningen till att både förundersökningar och slutundersökningar tagits med är för att det kan göras intressanta observationer, och i förlängningen dateringar, på förundersökningar som för denna undersökning är värda att ha med. Vid förundersökningar görs daterande analyser av lämningar som är viktiga att inkludera i undersökningen eftersom det inom den uppdragsarkeologiska processen inte alltid är så att alla undersökningssteg görs vid en fornlämning. Till exempel kan en förundersökning ligga till grund för att ett eventuellt planerat ingrepp i fornlämning – som ska förledas av en arkeologisk undersökning för dokumentation och borttagande av fornlämning (Kulturmiljölag, kap 2) – undviks genom omplanering och omplacering av eventuell exploatering eller liknande. Därför kan risken finnas att dateringar av fornlämningar missas om endast det sista steget, arkeologisk undersökning, tas i hänsyn i undersökningen.

Vad gäller arkeologiska utredningar etapp 1 och 2 så har inte dessa givits utrymme i denna undersökning. Dels för att de anläggningar som kan vara av intresse förmodligen har gått vidare till förundersökningsstadiet som inkluderas i insamlingen. Värt att ha i åtanke är dock att samma aspekt som under förundersökning – att det inte går vidare till nästa undersökningssteg – även finns för utredningar. Här finns möjligheten att daterade lämningar på utredningar som inte blivit föremål för vidare undersökning av olika anledningar inte kommer med i denna undersökning. Samtidigt har en begränsning dragits där vad gäller insamling av materialet för att hålla det inom en rimlig nivå för föreliggande undersökning.

Vad gäller undersökningsmaterialet var den initiala tanken i början av uppsatsarbetet att endast fokusera på lämningar som har tolkats som bebyggelseämningar efter huskonstruktioner till analysen, och i synnerhet till dateringssammanställningen. Ganska snart upptäcktes att det inte har undersökts varken så många enstaka anläggningar från byggnader eller reella, mer eller mindre kompletta, byggnadslämningar i Västra Götaland från järnålder. Materialet till undersökningen skulle därför bli för bristfälligt för en undersökning som denna i nuläget. På ett sätt kan det anses reflektera det aktuella forskningsläget som den här uppsatsen ansluter sig till, som ofta har fokuserat på de välartikulerade, tydliga lämningarna efter gårdar och det tillhörande agrara kulturlandskapet i Östersjöarna, Östergötland och Hälsingland (Löwenborg 2012:6). Det är dock inte oförväntat i sammanhanget då det rent metodologiskt och antikvariehistoriskt har varit lättare och tillgängligt att studera dessa jämfört med de svårångade huskonstruktionerna i områden som Västra Götaland; i jämförelse blir det svårare att bilda sig en uppfattning. Detta är ett återkommande diskuterat tema i föreliggande undersökning tillsammans med observationer om att det tycks vara alltmer sparsmakat och anonymt i det arkeologiska boplatsmaterialet under yngre järnålder.

I det här fallet har således undersökningens material kommit att utökas från endast lämningar efter huskonstruktioner till att också inkludera boplatzlämningar. Valet av anläggningar baseras på Riksantikvarieämbetets förteckning över lämningar i ”*Lista med lämningstyper och rekommenderad antikvarisk bedömning*” (Riksantikvarieämbetet 2014). Anläggningarna som räknas med i denna undersökning är de som klassas inom kategoritypen *Boplats*. Definitionen för en boplats är enligt RAÄ:

[en] plats där man under förhistorisk tid vistats och där föremål, råämnen för bearbetning, byggnadslämningar, byggmaterial och/eller avfall lämnats kvar på marken. (RAÄ 2014:10)

I FMIS går boplatzlämningarna under kategorin ”*Boplatser och visten*”. Lämningarna som går under boplatzkategorin, och som inkluderas i denna undersökning, är följande:

- Blästbrukslämning
- Boplatzgrop
- Boplatzlämning övrig (Avser enstaka förhistoriska boplatzlämningar som inte kan föras till andra lämningstyper)
- Boplatsvall
- Brunn/kalkkälla
- Brytningsyta
- Husgrund förhistorisk/medeltida
- Hägnad
- Härd
- Kokgrop
- Smideslämning
- Stenröjd yta
- Stalotomt
- Skärvtenshög
- Terrassering
- Tomtning

Riksantikvarieämbetets kategorisering åsido så finns det en viss svårighet i vilka kontexter som bör tolkas som boplatser eller inte. Det kan vara problematiskt var gränsen ska dras för boplatser, aktivitetsyta och odlingsyta. Vad gäller boplatser och aktivitetsyta så har båda inkluderats i sammanställningen av daterade lämningar eftersom inte bara bebyggelselämningar har inkluderats utan också andra lämningar som faller under FMIS kategori ”*Boplatser och visten*”, så som härdar och kokgropar. När det kommer till odlingslämningar har dessa valts att inte inkluderas i den här undersökningen då de inte enligt RAÄ går under boplatzlämningar. Gränsen är dock svårdragen här och detta reflekteras tydligt i att kulturlandskapet och jordbruksekonomi på ett eller annat sätt ändå diskuteras inom undersökningens ramar när det kommer till den samtida kontexten. Som Lagerås (2013) passande lyfter angående pollenanalyser och vad de kan berätta om förhistoriskt jordbruk är att jordbruksaspekterna i hög grad inte bara snävt visar just brukandet av jorden utan också kan anses visa på bebyggelseutvecklingen samt demografiska förhållanden då de är tätt sammankopplade (Lagerås 2013:272). Med bakgrund i det inkluderar denna undersökning ändå på ett eller annat sätt kulturlandskapet i diskussionen.

Rapporterna eftersöks på olika håll, exempelvis RAÄ:s Samla och FMIS, och digitaliserade rapporter prioriteras. Studiens insamling sker slumpmässigt utefter vad sökningarna på sagda plattformar ger för resultat. Allt eftersom datan stämmer in i de geografiska och tidsmässiga begränsningarna – Västra Götaland och 250-650 e.Kr. – så samlas de in utan att vara i någon viss ordning.

Litteraturstudier av material från nuvarande och tidigare forskningsläge är nödvändigt för att sätta in studien i sitt sammanhang. Därtill för att visa på den samtida historiska kontexten – både på lokalt och mer övergripande plan med de stora förhållandena – under tiden i fråga. Det är också nödvändigt för att kunna diskutera studiens frågeställningar rörande anledningar

till det eventuella kontinuitetsbrottet som undersöks. Här bearbetas forskning från i stora drag från omkring första halvan utav 1900-talet till idag. Litteratur om teori och metod rörande mikroarkeologi bearbetas också inom studien. Eftersom fokus främst ligger på den arkeologiska rapporten, med annan arkeologisk litteratur i andra hand, har detta möjlighet att bli just en egen kritisk granskning utav det arkeologiska källmaterialet och dess dateringar för att söka diskutera frågeställningarna.

Även annan litteratur än rapporter från utvalda boplatser används för att kunna analysera och diskutera boplatserna. De fyra boplatssammanhang som diskuteras i denna uppsats är Esketorp (RAÄ Skövde 148), RAÄ Björlanda 603 på Hisingen utanför Göteborg, Hallernaboplatserna (Norum 158, 159, 161, 163 och 164) samt Skändlaboplatsen (RAÄ Tuve 83).

1.5. Teori

Handlingsteoretiskt perspektiv – mikroarkeologi

Det här arbetet har sin utgångspunkt och tyngd i de tolkningar och dateringar utförda av arkeologer och annan expertis på det arkeologiska materialet i vår samtid. Även om mycket fokus läggs på de naturvetenskapliga dateringarna av boplatsslämnningar och vad dessa kan berätta om platsers kronologi och händelseutveckling, så finns en strävan efter att se materialet som spår efter förhistoriens människors agerande, val, rutiner, eller med andra ord – handlingar. Det finns således en vilja att också se människorna och dess handlingar, utförda på de olika boplatsskalerna, bakom de studerade och daterade stolphålen och groparna – resultatet av sagda handlingar.

Teoretiska förhållningssätt som ser på det arkeologiska materialet som resultatet av människors handlingar och agerande kallas handlingsteoretiska perspektiv och det är i den här teoretiska svängen som föreliggande undersökning vill placera sig och förhålla sig till. En typ av handlingsteoretiskt perspektiv som undersökningen vill inspireras av är i synnerhet det mikroarkeologiska förhållningssättet, presenterat av Cornell och Fahlander (2002a). Inspirerande är också Wrannings användande av samma teoretiska och metodiska perspektiv med mikroarkeologi kopplat till mikro- respektive makronivåer i hans studie av boplatser och gravar i Halland under förromersk järnålder (2015).

Handlingsteoretiska perspektiv syftar i stort till att komma åt individers aktiva strategier eller mänskliga handlingar inom övergripande strukturer. Tidigare, under den processuella teoretiska svängen, var det vanligt att inom delar av arkeologisk teori se individer som passiva följare av de större samhällsstrukturerna. Människornas agerande, och de föremål som skapades av dem, sågs som passivt påverkat och som resultat av samhällsstrukturerna och dess regler. Det visar ett perspektiv som fokuserade mer på de övergripande strukturerna och kulturella dragen än individernas agens och verkande inom det övergripande. Istället, inom det handlingsorienterade, sågs det som viktigt att se individens handlingar och agerande inom samhällsstrukturerna och hur de olika nivåerna påverkar varandra (Johnson 2010:108).

Ett exempel på det är Anthony Giddens (1984) som med strukturalistiska teoretiska idéer har velat se ett samband och förstå interaktionen mellan människors agerande och handlande, materiell kultur och sociala strukturer och som ofta sätter människan – den enskilda aktören – i centrum. Han menar att varken aktörerna eller de övergripande systemen kan fortleva utan varandra och att de påverkar varandra i högsta grad. Samtidigt som aktörernas sociala

praktiker färgas av det övergripande i samhället så påverkas systemen i sin tur av samma praktiker (Giddens 1984:24f, Johnson 2010:108).

Cornell och Fahlander (2002a) diskuterar i samma riktning när det kommer till mikroarkeologiskt perspektiv. Till skillnad dock från strukturalistiska idéer, där individen ofta särskiljs från kollektivet, så har mikroarkeologin möjlighet att istället för att endast se till den enskilda individen också se individen sättas in i ett större, kollektivt sammanhang (Wranning 2015:33). Inom det mikroarkeologiska förhållningssättet ses det arkeologiska fyndmaterialet vid lokaler, som diskuterats ovan, som avsatta efter människors handlingar och praktiker och det argumenteras som en fördel att tolka det arkeologiska materialet som spår efter olika händelser på en plats (Cornell och Fahlander 2002a:45).

Mikroarkeologiska perspektiv vill också se övergripande, större samhälleliga faktorer som lika sammanlänkade med de lokala handlingarna och praktikerna som tvärtom; hur de lokala praktikerna påverkas av de större samhålsfaktorerna – de regionala och globala positiviteterna (Ibid. 2002a:45). Kärnan i dessa tankegångar blir med andra ord att studera det lokala – de sociala praktikerna i form av det arkeologiska materialet – för att få fram de övergripande aspekterna som har påverkat de förstnämnda handlingarna. På det här sättet lägga fokus på det lilla i form av en lokal istället för att i första hand försöka närma sig de större generella perspektiven som riskerar ge en felaktig bild. Risk finns alltid att det kan tillskrivas karaktärsdrag på mikronivån, det lokala, som syns på det generella planet men som inte stämmer in just på den lokalen. Följd på det kan bli att oregelbundenheter och sådant som ”sticker ut” från det gängse skrivs bort om det övergripande får företräde och gälla överallt (Ibid. 2002a:45,111).

Här förespråkas istället att utgå från mikronivån – lokalen – för att sedan gå ”utåt och uppåt” mot det övergripande. Det finns mycket att vinna i att göra intensiva undersökningar av små lokaler som kan ge ”intressanta och nydanande” infallsvinklar på stora problem (Cornell och Fahlander 2002a:111f.). Har den lokala nivån studerats kan det sedan jämföras med andra lokaler för att se parallella eller avvikande mönster och på samma gång se de större dragen. Positiv aspekt med det är att man med självsäkerhet kan kolla på det större om man har tittat på det lilla. En fördel med det här tillvägagångssättet inom arkeologisk teori och metodik menar Cornell och Fahlander är att man går in med färre förutfattade meningar, ”determinerande facit”, inför en studie som kan låsa en vid redan kända kunskaper om man försöker gå direkt på de stora systemen som exempelvis kosmologiska system eller politiska större sammanhang (Cornell och Fahlander 2002a:111f.).

Cornell och Fahlander diskuterar även begreppet och ramverket *lokal* som är tacksamt att använda i sammanhanget. En lokal behöver inte vara naturligt eller rättframt avgränsad, varken naturgeografiskt eller socialt, utan den är snarare bestämd utifrån det uppdragsarkeologiska systemets premisser där arkeologen är den som sätter gränsen rent rumsligt för ett specifikt rum bestående av vad som helst använt av allt från en serie eller grupp individer (Cornell och Fahlander 2002b:31). Enligt Cornell och Fahlander (2002b:31) är det vanligt att lokalerna undersöks var för sig och att det är sällan som övergripande användbar kunskap genereras utan snarare brottstycken här och var om de enskilda lokalerna. Det är här som det jämförande perspektivet framhålls som användbart för att jämföra olika lokaler på mikronivån sinsemellan och som har potential att lyfta blicken från den enskilda lokalen (Ibid. 2002b:31).

När det kommer till den här undersökningen argumenteras en applicering av mikroarkeologi eftersom det teoretiska förhållningssättet har ansetts stämma väl överens med undersökningens syfte och frågeställningar. Även Cornell och Fahlanders (2002b) syn på en

lokal passar väl överens med undersökningens fokus på olika boplatser utifrån synsättet på olika lokaler. Det handlingsteoretiska och mikroarkeologiska synsättet med att utgå från det lilla för att komma åt det stora – nivåer som påverkar varandra i högsta grad – har ansetts spegla den här undersökningens syfte och metodik med att skapa en sammanställning av dateringar från enstaka boplatser – lokaler – för att sedan tillsammans med den kunskap om den samtida kontexten dra synteser om händelseutvecklingen under övergången mellan äldre och yngre järnålder.

I undersökningen har mikroarkeologi applicerats på det sätt att det finns en vilja att se *mikronivåer* i form av boplatzlokalerna, och en *makronivå* i form av de större, övergripande samtida händelseutvecklingarna. Undersökningens syfte att komma åt det övergripande, generella gör det med utgångspunkt i boplatserna, på mikronivån, där handlingarna på de specifika boplatserna tolkas som påverkade av större samhällsfaktorer, samtidigt som de större samhällsfaktorerna påverkas av valen och handlingarna gjorda vid lokalerna. Att titta på de specifika lokalerna där olika händelser har ägt rum, som tillsammans bildar en större, jämförande mer generell helhet har med andra ord tagit inspiration i det mikroarkeologiska och handlingsteoretiska perspektivet. Denna metodik och teoretiska förhållningssätt kan förhoppningsvis vara ett sätt att gå bort från att i första hand se till det stora som diskuterats ovan eller samtidigt endast studera det lilla i lokalerna, bortkopplat från andra lokaler eller vidare sammanhang.

Som nämt ovan har även inspiration tagits från Per Wrannings (2015) arbete som har inspirerats av mikroarkeologin och som har benämnt det hela med en mikro-samt makronivå, vilket den här undersökningen också har valt att använda. I hans avhandling *Tjärby - lokala sedvänjor och långväga kontakter: förromerskt grav- och byggnadsskick ur ett halländskt perspektiv* (2015) undersöks lokalen Tjärby som visar på både boplatz- som gravkontexter. På ett mikroplan har Wranning undersökt bebyggelsen på den specifika boplatzen Tjärby, för att sedan jämföra det med andra platser för att på ett makroplan se byggnadsutvecklingen i Västsverige under förromersk järnålder (Wranning 2015:23).

Biografi – en begreppsdiskussion

I undersökningen används vid sidan av de teoretiska idéerna rörande mikroarkeologi också en typ av biografiskt metodologiskt och teoretiskt förhållningssätt när det kommer till att studera och diskutera några utvalda järnåldersboplatser i analysen. Här följer en diskussion om begreppet och dess innebörd, historik samt hur undersökningen relaterar till begreppet. Förhållningssättet har använts eftersom det har ansetts stämma väl överens med metoden och syftet att diskutera boplatzers utveckling dess kronologi, kontinuitet och diskontinuitet och händelseutveckling inom det utvalda tidsspännat.

En biografi är enligt Encyclopedia Britannica (*Biography*, hämtad 2018-07-24) en litteraturform som redogör för och återskapar en människas liv utifrån all sorts tillgängligt källmaterial. Det biografiska teoretiska och metodiska förhållningssättet har använts inom det arkeologiska fältet för materiell kultur som artefakter (*föremålsbiografi*, eng: *object biography; cultural biography*) och olika typer av platser som boplatser och aktivitetsytor (*platsbiografi*, eng: *site biography; cultural biography*).

Idén om föremålsbiografi springer ur den teoretiska svängen att se på materiell kultur med ett förändrat fokus. Även om arkeologi självklart har studerat och lagt värde på den materiella kulturen, så har det länge under den processuella teoretiska svängen snarare varit synen av objekten som passiva som har dominerat fältet. Föremålen ansågs vara vägen till att studera andra aspekter såsom mänsklighetens historia, större system och kulturella processer och de

ansågs vara direkta biprodukter av dessa, samt reflektioner och representationer av redan existerande idéer, sociala normer och värden (Thomas 2015:1288, Johnson 2010:225). Vid studiet av objekt så har funktion, datering och stil varit det som väckt mest uppmärksamhet (Gosden och Marshall 1999:169).

Det förändrade fokus som skedde omkring 1980-talet i och med postprocessuella idéer, och även senare den ”posthumanistiska trenden” och ”ontologiska trenden”, inkluderade istället en syn på föremål som aktiva innehavandes egen agens. Det var inte bara kulturella objekt som visade inneboende attribut eller speglade större redan existerande idéer och värderingar i en viss kultur, utan objekt som liksom mänskliga agenter också påverkar människor och dess omvärld lika mycket som mänskliga agensen påverkar objekt. Objekten möjliggör och begränsar, de är fulla av komplexitet och delaktiga i nätverk mellan människor och ting, och är med i skapandet av den värld som människans agens verkar inom och anses därför inom det posthumana perspektivet påverka den mänskliga agensen. De är med andra ord välintegrerade i den sociala sfären och anses ha en större betydelse, vilket har gjort att den materiella kulturen har blivit föremål för mer och mer studier om social analys (Johnson 2010:224f; Gosden och Marshall 1999:169).

Gosden och Marshall (1999) menar att metaforen biografi fungerar väl för att fånga föremålets omvandling genom föremålets ”liv”. Tanken med biografi i det arkeologiska rummet är att allteftersom föremål och människor genomlever tid, rörelse och förändringar så omvandlas hela tiden både sagda föremål och människor vilket gör dem sammankopplade. Idén om föremålsbiografi går att härleda till Igor Kopytoffs forskning (1986) som lyfter fram att ett föremål inte endast bör studeras ur en viss tidpunkt i historien utan istället ur det större helhetsperspektivet och breda tidsramarna eftersom föremål tenderar att under tid bygga upp historier utefter vilka kontexter de har befunnits i eller vilka människor som har relaterat till dem på ett eller annat sätt. Det har sammantaget varit med och format och skapat föremålet fram till en viss tidpunkt och bör därför tas i beaktning. Det biografiska perspektivet vill alltså se de betydelser och den mening som föremål skapar alltefter tiden går i samband med sociala interaktioner och allt de blir inblandade i – betydelser som ständigt förändras genom föremålets ”tidslinje” (Gosden och Marshall 1999:169f; Kopytoff 1986).

Under den processuella svängen gjordes försök att närma sig objekt med ett mer historiskt synsätt vilket har kallats *use-life*. Arkeologer studerar då ett objekts användning och funktion genom tid och hur det har satt sina spår på sagda objekt. Ett exempel på det som nämns av Gosden och Marshall (1999) är flintredskap som har studerats utefter hur slitningar har skett allteftersom föremålet har använts; hur formen successivt blir till och hur användandet har ändrats i takt med att föremålet har förändrats. Detta har dock kritiserats något av postprocessualistiska teoretiker som menar att det enda som arkeologer kommer åt med den metodologin är ett passivt objekt som endast är mottagare till vad människor väljer att göra med det (Gosden och Marshall 1999:169).

Istället för *use-life* har begreppet *life-histories* framhållits av Ruth Tringham (1995) som bland annat har studerat neolitiska hus. Hon jämför termen med idén om biografi eftersom det enligt densamme finns värde i att se på byggnader som mer eller mindre levande och dynamiska ting starkt kopplade till tid; till exempel byggnadens varaktighet och kontinuitet (1995:98).

Den biografiska metodiken och teorin har dock inte endast använts för objekt utan också för platser – vid sidan av det mer allmänna *cultural biographies* kallas detta även *site biographies*, eller *platsbiografier*. Här blir boplatser, byggnader – likt Tringhams forskning med neolitiska hus (1995) – och andra aktivitetsplatser studieobjekt för att se vad som har

utspelat sig på platsen enligt principen om biografier. Stijn Arnoldussen (2008) har i sin forskning studerat nederländska boplatser av olika slag från bronsålder för att försöka komma åt de olika dynamiska aspekterna på bronsåldersboplatser – dess konstruktion, ombyggnationer, tillbyggnationer, funktionsskiftningar och kulturella betydelser utefter tid, tillsammans med kontinuitet och till slut övergivandet (Arnoldussen 2008; Menotti och O’Sullivan 2013:4). Arnoldussen granskar kritiskt olika boplatser med ett tydlig kronologiskt förhållningssätt för att sedan sätta boplatserna i ett större regionalt jämförande perspektiv med syfte att komma åt boplatsernas komposition och dynamik i det studerade området (Arnoldussen 2008:9f.)

Menotti och O’Sullivan (2013) lyfter hur viktigt det är att applicera teoretiska ramverk inom arkeologin och inte nöja sig med att endast gräva fram föremål och okomplicerat tolka dem och ”läsa” dem som vi skulle göra med en bok. Görs det finns möjligheten att förstå objekten på ett djupare plan och även återskapa just den kulturella biografien (Menotti och O’Sullivan 2013:4). På marinarkeologisk workshop ”Händelser vid vatten” vid Stockholm Universitet diskuteras hur objekt- och platsbiografi som metodologiskt, teoretiskt och narrativt begrepp har blivit alltmer populärt sedan 1990-talet inom arkeologiska sammanhang, och hur det även bör vara fruktbart inom marinarkeologin (Myrberg 2012:10). Det har också lyfts fram inom den uppdragsarkeologiska verksamheten som ett eftertraktat mål för framtida forskning och vidare kunskapsutveckling rörande en förundersökning av en boplat: hur noggranna undersökningar och efterarbete är nödvändiga för att ”[...] nå kunskap om ålder, förståelse av platsbiografi och för att kunna sätta in dem i ett större bygdesammanhang” (Åberg 2015:43).

1.6. Avgränsningar

Undersökningen har avgränsningar när det kommer till tid och rum. Vad gäller den geografiska har ett fokus valts att ha på Västra Götaland, vilket har gjort det naturligt att begränsa studien och insamlingen till en redan avgränsad regionen. När det kommer till den historiska samtida kontexten, de större sammanhangen och tidigare forskning kompletteras sagda område med inkludering av flera områden, både nära och långt bort. I analysen görs utblickarna för att ge ett vidare perspektiv och de har valts på den grunden att de under litteraturstudier har visat på liknande intressanta aspekter och paralleller till det Västsvenska materialet med förändringar och andra för undersökningen intressanta indikationer i det arkeologiska materialet.

Vad gäller tidsmässigt görs en avgränsning till 250-650 e.kr vilket till stor del valts med motiveringen att förändring har diskuterats rörande främst folkvandringstid i Västsverige, men också in i vendeltid (Berglund och Norrman 2005:155; Löwenborg 2012). Eftersom det föreligger svårt att få en exakthet i vad som har inträffat under tiden i fråga så är det också svårt att dra en gräns för den här studien, utifrån risken att missa viktiga tidpunkter. Faktumet att det är svårt att dra en tidsmässig gräns kan ses som en indikation på att den finns en kunskapslucka som denna undersökning vill försöka närma sig. Sammanställningens avgränsning till 250-650 e.Kr. är baserad på den tidigare forskningen, vilken är mer eller mindre otydlig då ämnesområdet inte är helt oproblematiskt, vilket den här undersökningen syftar till att analysera och diskutera med förhoppningen att också tydliggöra. Det har därför ansetts viktigt att ta ett relativt stort tidsspänn för att få med så mycket som möjligt och göra det överkomligt, på samma gång som det inte täcker in mer än så för att det inte ska bli överväldigande och ohanterbart. I tidsspännets finns som ovan nämnt sista delen av den romerska järnåldern för att få med eventuell närvarande bebyggelse och aktivitet då, hela

folkvandringstiden samt större delen av vendeltiden för att se och testa huruvida det är en nedgång, omflyttning eller förändring på något sätt och hur det ter sig.

När det kommer till min insamling av de undersökta boplatsernas diagnostiserade anläggningar inom tidsspännat så finns det självklart mer att titta på än anläggningarna i sig – fyndmaterialet så som keramik kan också vara en användbar diagnostisk möjlighet som kan berätta om hur en plats har använts och när. I det här fallet har det ansetts prioriterat att studera de i jämförelse ofta mer tydligt tidsmässigt avgränsade dateringarna av just boplatzanläggningar. Med det sagt finns till exempel keramik som ganska snävt kan härledas till en viss period, men samtidigt är det känt att större delen av keramiken mellan 300-700 e.Kr. är anonym och svårtolkad (Brorsson och Ytterberg 2018:74,94). För att vara på den säkra sidan med att få med aktiviteter som har lämnat spår in situ på lokalen har undersökningens avgränsning satts där; att endast inkludera lämningar tolkade som boplatzlämningar som går under FMIS-kategorin ”*Boplatser och visten*”. Dock i analysen om den samtida kontexten och av enstaka boplatser platsbiografi så diskuteras mer eller mindre även annat källmaterial funnet på platserna, om än med störst fokus på boplatzlämningar och i synnerhet huslämningar. Värt att poängtera är att även om inte keramiken eller liknande fyndmaterial inkluderas lika mycket som anläggningarna så kan de vara värdefulla att studera i liknande undersökningar.

Värt att nämna är också att undersökningens tidsperiod visar på många andra olika fornlämningar och fyndmaterial som likväl kan, och bör, ha en viktig plats i diskussionen om tiden för mellersta järnåldern. Detta i synnerhet det rika gravmaterial som visar förändring under övergången mellan äldre och yngre järnålder (Ragnesten 2005:180). Den stora metallförekomsten som lösfynd och deponerade föremål under folkvandringstid är också områden som är intressanta för djupare analys. Men den här undersökningens syfte att fokusera och undersöka boplatser och bebyggelsens situation har som utgångspunkt att endast inkludera dessa mer eller mindre i en diskussion om den samtida kontexten. För att göra undersökningen fruktbar för just boplatssituationen under mellersta järnåldern har det ansetts nödvändigt att avgränsa undersökningsmaterialet till just det, samtidigt med målet att på ett eller annat sätt bearbeta, utan att utesluta, även annat värdefullt material och kontexter i analysen och diskussionen.

1.7. Källkritik

Det finns några aspekter att ha i åtanke när det kommer till undersökningens olika val och fokusområden. I insamlingen har det valts att fokusera på och sammanställa information om lämningar som har tolkats som boplatzlämningar av arkeologer. Vad som således inkluderas i analysen är skeden när lämningar såsom byggnader, härdar, kokgropar, gropar och järnframställningsugnar har existerat, använts och förhållits till på något sätt på en viss plats. Lämningarna som går under Riksantikvarieämbetets kategorisering av boplatzlämningar, som i sin tur går under FMIS kategori ”*Boplatser och visten*”, har i föreliggande undersökning ansetts vara spår efter boende och boplatssindikerande under tidsperioden som undersökningen syftar till att belysa. Här finns det några faktorer som är värda att nämna i sammanhanget som är viktigt att reflektera över. Som nämnts ovan under 1.4 *Material* är det givet att det är svårt att hårdra vad som är en boplat, aktivitetsplats och ett viste. Utan ett större källmaterial med tydliga huslämningar i sin helhet blir det självklart svårt att mer i detalj tolka och dela upp spåren efter förhistoriens människor i fyndkategorier som t. ex. boplat, gård, aktivitetsyta och viste. Med det som bakgrund i dagens forskningsläge lutar denna undersökning som sagt mot

RAÄ:s förkategoriserade lämningar, och alla lämningar som har tolkats falla inom den kategorin som boplatsslämningar står som grund för undersökningens analys och synteser.

Även om inte regelrätta huskonstruktioner hittats vid alla undersökta fornlämningar insamlade i sammanställningen kan de andra boplatsslämningarna påvisa i varierande grad och indikation på att människor levat och verkat där, åtminstone mer eller mindre i närheten av denna. Men eftersom gränsen för om en boplatsslämning indikerar en boplatz är svårdragen och högst subjektiv så kan det vara bra att ta hänsyn till att de samtidigt kan visa en skev bild av var i tid och rum det har varit en ”regelrätt” boplatz med hus. Ett exempel på det är att om exempelvis några härdar samlade på en plats kategoriseras som boplatsslämningar behöver inte det betyda att människor har bebott platsen i vad vi skulle se som en järnåldersboplatz. Men tittar man åt andra hållet – om endast de få bebyggelse lämningarna skulle inkluderas istället – hade risken funnits att missa eventuella platser som kan vara värdefulla för undersökningens syfte.

Eftersom syftet är att undersöka boplatser och aktivitetsytor/visten och kartlägga kontinuiteten av dessa har det valts att inkludera alla lämningar som går under RAÄ:s kategori Boplatsslämningar. Undersökningens förhållningssätt, och även till viss del metodik, har här liknelse i Swedbergs och Östlunds (2016) tankar och undersökning där boplatser i stort har undersökts och inte endast lämningar efter byggnader. De har gjort en typ av sammanställning och analys av C14-dateringar från boplatser inom världsarvet Tanum för att diskutera varaktighet och kontinuitet. De menar att det finns ett värde i att undersöka platser som inte ses som centrala eftersom de innehåller viktig information. Genom undersökning av dem på ett övergripande plan finns det enligt Swedberg och Östlund inte bara möjlighet att få fram information om platsen i sig, utan även om samhället i stort, och samhällsorganisation kan ”[...] diskuteras ur fler perspektiv än de traditionella, som hus och gravstorlek” (Swedberg och Östlund 2016:143).

Viktigt är också att ha i åtanke att det arkeologiska fältarbetet kommer med källkritiska aspekter som behövs i tolkningen och studiet av det arkeologiska materialet. Eftersom denna undersökning till stor del baseras på resultatet av det fältarkeologiska arbetet kan det ses som en förlängning av både resultatet som det problematiska värt att ha ett kritiskt öga på. Det finns alltid en risk att eventuell utebliven bebyggelse på en viss lokal exempelvis kan ligga utanför det aktuella undersökningsområdet och således missas i tolkningsarbetet när det kommer till platskontinuiteten, eller att bebyggelse spår är i så dåligt skick att de inte har bevarats för arkeologer att se. Ett exempel på det är Esketorp utanför Skövde (RAÄ Skövde 148), som analyseras i denna uppsats, som visar på en extensiv bebyggelseperiod med konsekventa husbyggen under romersk järnålder, men som har ansetts upphöra under Folkvandringstid eftersom inga dateringar på huslämningar från just den perioden har hittats. Det kan självklart vara just så, men det kan likväl te sig så att bebyggelse från just den tidsperioden ligger utom undersökningsområdet, även om självklart andra faktorer kan ligga bakom (Esketorp se Berglund och Norrman 2005; Berglund 2005).

Inom uppdragsarkeologin styrs undersökningsområdet av den planerade exploateringsytan vilket i ett långsiktigt arkeologisk forskningsperspektiv är problematiskt eftersom det i vissa fall endast en små delar av en större helhet som undersöks och borttages, som i vidare skede är med och styr den arkeologiska forskningen och dess material. Uppdragsarkeologiska undersökningar utgör den största andelen av de arkeologiska undersökningarna i Sverige och syftet med dem är att vara en del av en kunskapsuppbyggande och framåtriktad forskningsprocess genom att generera ny och meningsfull kunskap om fornlämningarna (RAÄ Uppdragsarkeologi 2015:4). Myntet är dubbelsidigt: samtidigt som exploateringar har möjligheten att leda till ny kunskap om fornlämningar kan det på samma gång vara en bråkdel

av dem som verkligen kommer fram i slutändan och som på olika sätt behandlas som källmaterial i arkeologisk forskning. Källmaterialets representativitet är viktig att betänka då det är svårt att veta den totala bilden av ett sammanhang som till stor del styrs av exploateringsgrad och antikvarisk bakgrund.

Eftersom denna undersökning till stor del tar avstamp och grundar sig i det arkeologiska fältarbetet gör det att de beslut och tolkningar som har gjorts i samband med fältundersökningarna också kommer att påverka den här undersökningen. Risken finns alltid att någonting i tolkningsprocessen kanske har tolkats antingen som en bebyggelse lämning, till exempel ett stolphål, trots att det kanske inte hade setts som det under andra omständigheter eller av en annan arkeolog, och tvärtom. Det subjektiva i det arkeologiska tolkningsarbetet kommer alltid att finnas där och det är viktigt att reflektera över det. Vad som är klart är att utgångspunkten för den här studien är vad de arkeologiska rapporterna och texterna förmedlar för resultat tillsammans med ett reflexivt förhållningssätt för att se bakomliggande aspekter till tolkningarna.

När det kommer till dateringar kommer studien att sammanställa, grundas på och förhålla sig till naturvetenskaplig dateringsmetodik som berör datering på de arkeologiska lämningarna. Mitt arbete vilar med andra ord på de utförda dateringsanalyserna efter utfört fältarbete för att kunna dra synteser om händelseutvecklingen under den aktuella tidsperioden. Men datering med hjälp av C14-metoden går inte utan sina problem och de är viktiga att diskutera i sammanhanget. Som Gräslund (2007) pekar på vad gäller dateringar på det arkeologiska källmaterialet, och särskilt boplatsmaterialet, så är det vanligtvis svårt att få en findatering som kan avgränsas till ett visst kort tidsskede eller år eftersom kalibrering av dateringen ger ett längre tidsspänn. Det kan leda till att det ger starka osäkerhetsmarginaler när det kommer till att korrelera dem till exempelvis händelser och fenomen beskrivna i litterära källor och annan inom- och utomkontextuell materialitet (Gräslund 2007:111). Vad som snarare visar sig i dateringsresultatet är ett tidsspänn på ett visst antal år som trolig tidpunkt för materialets "död" och därför materialets användande. En dateringsanalys – och i förlängningen denna underökning – kan därför inte ge en exakt tidpunkt när någon viss bebyggelse eller annan lämning uppfördes, existerade eller övergavs utan snarare en period när det mest är troligt att just den specifika lämningen förekom, eller händelsen som genererade den, inträffade.

Vårt att ha i åtanke är också träkolsdateringars problematik när det kommer till egenålder. Olika träslag har varierande hög egenålder vilket kan ge felaktigt utslag på den utförda analysen. Träslaget ek har exempelvis hög egenålder. Miljöarkeologiska laboratorium som utför vedart- och makrofossilanalyser brukar också förespråka ett rekommenderat urval i vad som med störst informationsvärde bör gå vidare till C14-analys. Ofta rekommenderas sådant med låg egenålder såsom förkolnade sädeskorn och träkol som bedöms ha lägst egenålder (Östman 2011:2). Med det som bakgrund är det vanligt att det reflekteras över källkritiska aspekter i urvalet för vad som ska dateras, men osäkerheten finns alltid där i vilket fall, vare sig det har gjorts ett medvetet dateringsurval eller ej. Även om dateringar bör synas med ett kritiskt öga och flexibilitet så är denna undersöknings syfte och mål att ge en övergripande bild för att se de större mönstren och dragen, så det har ansetts möjligt att ändå ge en någorlunda representativ bild av situationen under tiden i fråga.

Tiden i fråga för den här undersökningen är som diskuterats ovan 250-650 e.Kr. Men eftersom dateringarna vanligtvis kommer i ett tidsspänn så finns risken att dateringar kanske sträcker sig utanför gränsen åt något håll, med en del "innanför" och "utanför". Här får det göras en avvägning om större delen av dateringsspännat ligger inom gränsdragningen och då inkluderas i sammanställningen, eller om det faller utanför. Med detta sagt blir min

gränsdragning vid 250-650 e.Kr. något lös och troligt är att en del dateringar faller något utanför åt något utav hållen. Det blir problematiskt att sätta en sådan typ av gräns i och med att det inte finns någon exakt korrekt återgivning i varken dateringarna eller de historiskt kända händelseförloppen utifrån olika källor. Begränsning är dock nödvändigt och ofrånkomligt om än i det här fallet något mer vägledande än strikt begränsande när det kommer till sammanställningen och litteraturstudier kring tiden i fråga över större geografiska områden.

Liksom tidsaspekten är också den geografiska avgränsningen någonting som kommer att påverka insamling och bearbetning av källor och det slutgiltiga resultatet. Självklart är att en geografisk avgränsning till den moderna regionala indelningen Västra Götaland blir något godtycklig i relation till lämningar från förhistorien då gränsen inte existerade. Risk finns att missa något utanför gränserna som inte är relevanta för det förhistoriska boplatsmaterialets karaktär, spridning och egenskaper. Men det gör undersökningen mer lätthanterlig rent praktiskt och administrativt, då arkeologiska undersökningar idag vanligtvis på ett eller annat sätt är indelade och samlade länsvis på exempelvis rapportdatabaser. Någon typ av geografisk avgränsning är nödvändig, och görs det enligt den regionala länsindelningen som är nära till hands har undersökningen ansetts bli både lättare att genomföra och att hantera. Men viktigt att ha i åtanke är just att det blir en indelning av ett förhistoriskt boplatmaterial som inte har någon koppling till den moderna avgränsningen och vad det kan föra med sig.

Inom Västra Götaland finns områden med olika naturgeografiska förutsättningar som skiljer sig mycket ifrån varandra. Dels bör det ha påverkat människor genom förhistorien; deras levnadssätt och vilka typ av arkeologiska spår det har avsatt. Olika områden har varit olika attraktiva för bosättning under olika tidsperioder utefter olika aspekter, inte minst ekonomiska. Dels har det påverkat dagens arkeologiska kunskapsuppbyggnad eftersom graden av exploatering – och hur mycket som därför har undersökts arkeologiskt – skiljer sig i olika områden inom länet. När det kommer till den här undersökningen och den insamlade dateringsdatan från anläggningar styrs de i högsta grad av var och i vilken grad det har exploaterats och där den uppdragsarkeologiska processen således har tagit vid. Denna undersöknings syfte och frågeställning är att i stora penseldrag se till kontinuiteten vid järnåldersboplatser i det stora geografiska område som är Västra Götaland. Målet är främst att se om någonting synbart sker i det arkeologiska materialet på den större makronivån – där mikronivån blir insamlingen av dateringarna från de enstaka lokalerna – och även om regionala skillnader finns inom det geografiska undersökningsområdet finns förhoppningen att kunna se indikationer i de större dragen.

Avslutningsvis, när det kommer till sammanställningen av dateringar, så är det inte troligt att undersökningen fullständigt har täckt in *alla* boplatslämningar från järnålder 250-650 e.Kr. Mer troligt är snarare att det eventuellt kan ha missats fornlämningar som kan ha registrerats felaktigt i FMIS, eller av helt andra anledningar. Men med syftet att skapa en övergripande bild av skedet under sagda tidsperiod så har de insamlade dateringar möjlighet att göra just detta, med förbehåll att lämningar kan ha undersökts och daterats utan att registreras i loppet av den här undersökningen.

2. Forskningsbakgrund

Undersökningen berör flera olika aspekter som är viktiga att redogöra för och diskutera för att sätta in undersökningen i ett sammanhang. Dessa aspekter behandlas därför under respektive rubrik nedan. Den aktuella tiden som den här undersökningen syftar till att undersöka, det vill säga övergången mellan äldre och yngre järnålder omkring folkvandringstid och vendeltid, är ett välutforskat område där en mängd olika källmaterial från olika områden har belysts. Vad som dock är tydligt är att vissa geografiska områden, tidsperioder och material är mer utforskade än andra. Här diskuteras de forskare och den forskning som har verkat och verkar inom ämnesområdet, både rörande tiden i sig samt boplatser, kulturlandskap och bebyggelse, och även hur den här undersökningen positionerar sig utefter sagda bakgrund. Ytterligare ämnen som bearbetas på samma sätt är metodutvecklingen inom fältarkeologin och hur det har påverkat boplatzforskningen, samt liknande typer utav undersökningar och studier likt denna vad gäller det metodiska och teoretiska.

2.1. Tumult och katastrof eller stegvis utveckling?

Tiden för övergången mellan äldre och yngre järnåldern har, som nämnts ovan, antingen ansetts inträffa omkring år 400 e.Kr., vid folkvandringstidens början, eller 550 e.Kr., vid vendeltidens början. Detta mycket på grund av de sociala, ekonomiska, ekologiska och demografiska förändringar som har visat sig i olika källmaterial vid den tiden. Frågor kring detta i den arkeologiska diskussionen har varit populära och gått under namnet den ”Folkvandringstida krisen”. Igenom det senaste seklets forskning går det att se tydliga trender och skiftningar i hur materialet har tolkats och vilka förklaringar som har använts (Löwenborg 2012:5f). Idag är det fortfarande högst aktuellt, med nya infallsvinklar på problematiken och med nya förklaringsmodeller som presenteras.

Med arkeologiska lämningar efter boplatser och bebyggelse, som stensträngssystemen och husgrunderna, och andra lämningar som utgångspunkt – tillsammans med källmaterial som miljöarkeologiska paleobotaniska pollenanalyser, skriftliga antika källor och senare nordliga mytologiska skrifter – har det varit möjligt att se att boplatsemiljöer överges på olika håll och att kulturlandskapet, odlingen och befolkningen minskas (Löwenborg 2012; Pedersen och Widgren 1998; Gräslund 2007; Price och Gräslund 2012). Vid samma tid under andra halvan av 500-talet härjade en pest kallad den Justinianska pesten på kontinenten i efterdyningarna av ett vulkanutbrott som har visats inträffa 536-537 e.Kr. Det sistnämnda är relativt nya rön som har kommit att inkluderas i forskningen under senare tid. En nedgång i kulturlandskapet och brukandet av marken går också att se på en större skala inte bara interSkandinaviskt utan även på kontinenten (Gräslund 2007; Price och Gräslund 2012; Pedersen och Widgren 1998; Burenhult 2000).

De tolkningar som lades fram av forskare till en början berättade om katastrofala händelseutvecklingar i stort politiskt och fenomenalt format med krigiska händelser, förgörelse och pest (Löwenborg 2012). Stenberger (1933) uttalar sig följande om Ölands situation som ett exempel på tidens förklaringsmodeller av det arkeologiska materialet:

Ett övergivande av en bygd, där allt intill vår tid hundratals husgrunder blivit bevarade, måste ha berott antingen på en utvandring eller på en total omläggelse av befolkningens livsföring, som medfört en reducering av bygden, eller ock på en hemsökelse av ett eller annat slag, som vid ett visst tillfälle träffat ön med förödande styrka. En samverkan mellan ett par av dessa orsaker är jämväl möjlig. (Stenberger 1933:202)

Om än utan det katastrofala inslaget så är Flinks tankar (1986) ytterligare exempel på liknande tankegång. Han menar att eftersom en regression i det naturgeografiska och arkeologiska materialet är så pass tydligt både lokalt som internordiskt och internationellt, så behövs en mer generell förklaring genom att söka mer övergripande faktorer som kan vara giltiga överallt. Som exempel ges Ölands husgrunder och stensträngdbygd som enligt Flink är intressant i den lokala utvecklingen, men som bör vara ännu mer värdefull med bebyggelsehistorisk relevans som exempel i diskussionen om en allmän utveckling. Med andra ord efterfrågas en allmän förklaringsgrund till nedgången observerad på olika håll (Flink 1986:127).

Dessa typer av tolkningar som dominerade forskningen fram till omkring 1970-talet, med några senare undantag, har gemensamt i att det är utomstående faktorer som menas stå som ansvariga för förändringar och utveckling inom bebyggelse och odlingslandskap vid undersökningar och forskning kring järnåldersgården (Widgren 1997:7). Widgren diskuterar att det har uttryckts av forskare att det under samma tid har förekommit en syn på bondesamhällen som statiska och stillastående; där den interna tekniska utvecklingen har legat underordnad vilket kan ha lett till dessa tolkningsmodeller om utomliggande förändrande faktorer (Ibid. 1997:7).

Spår efter att dessa boplatser och bebyggelse övergetts i exempelvis Hälsingland, Östergötland, på Gotland och Öland, där Gotlands stengrunder har visat på spår efter att ha brunnit, har tillsammans med de nedläggningar av guldföremål och byggandet av fornborgar där en del kan härledas till slutet av 400-talet och början av 500-talet, tolkats som indikationer på turbulent tid med krig och konflikter. De observerade förändringarna inte bara inom Skandinavien utan också utanför Skandinavien har menats berätta om ett större skifte i bosättnings- och bebyggelsemönster, och inte sällan har detta kopplats samman med romerska rikets fall under samma period (Löwenborg 2012:6). Nedgången i kulturlandskapet utifrån pollenanalysresultat, d.v.s. en nedgång av öppna, kultiverade marker, både i Skandinavien och på kontinenten, har styrkt de mer katastrofala tolkningsmodellerna (Pedersen och Widgren 1998; Burenhult 2000).

Dessa tolkningar har dock på senare tid kommit att ifrågasättas och omevalueras. Vad gäller Östergötland, där det går att se en nedgång, så har dess omfattning och orsaker kommit att diskuteras med resonemangen att det istället skulle kunna vara en social- och jordbruksmässig förändring tillsammans med ett brott i platskontinuitet och bybildningar (Löwenborg 2012:7) I Mats Widgrens avhandling från år 1983 om Östergötlands fossila åkermark och boplatser från järnåldern syns denna förskjutning tydligt, när uppmärksamheten istället riktas från utomstående påverkningar till det interna och i synnerhet jordbruksorganisationen:

What type of farming system do the abandoned settlements and fields in Östergötland represent? Can the subsequent abandonment of the settlement be understood on the basis of an internal development of the farming system, rather than as having been caused by the various external factors discussed by many previous students of the problem [...]? (Widgren 1983:7)

När det kommer till Gotland och Ölands situation har det visat sig att det finns husgrunder som är daterade till 700 e.kr – när kontinuiteten i tidigare forskning menades ha brutits – och att i den direkta närheten, bredvid den stora mängd bebyggelse som ödelades, finns lämningar som tyder på att platsen sedan har fortsatt att användas ända upp i medeltid. Av det får vi en mer eller mindre ihållande kontinuitet från romersk järnålder till medeltid istället för det tidigare pekandet på befolkningsminskning och stora förändringar i bosättningsmönster.

Även om Gotland och Öland fortfarande till stor del ligger i centrum i denna diskussion har numera krisbilden nedtonats något (Löwenborg 2012:7f).

Det är alltså idag det nedtonade och fredligt omstrukturerande som har framhållits som ett troligt händelseförlopp, och enligt Löwenborg (2012:7) som har diskuterat det aktuella forskningsläget kan det ha varit en gradvis utveckling med människan i kontroll där det som inträffade mer eller mindre var avsiktligt. Denna förskjutning i förklaringsmodellen kan enligt densamma reflektera en önskan att gå ifrån ensidiga tolkningar för att istället se till en komplex, mångfacetterad och social utveckling som har skiftat mycket (Ibid. 2012:7).

Vid sidan av, och tillsammans med, dagens förklaringsmodeller är dock en större, utomliggande aspekt i diskussionen återigen på frammarsch och högst aktuell – klimatet. Till de observerade spåren av förändringar i det arkeologiska materialet associeras nämligen de klimatologiska förändringar som hände under 530-talet nämnt ovan till följd av ett sannolikt vulkanutbrott. Mer specifikt har det i nyare forskning kunnat härledas till vulkanmassiv på Island (Loveluck, McCormick, Spaulding et.al 2018) som inträffade 536-537 e.Kr., och den Justinianska pesten som tros ha härjat i efterdyningarna av utbrotten i mitten av 500-talet, syns både i de äldre som i de aktuella tolkningsdiskussionerna. Både klimat och pestepidemin framhålls av de flesta forskare inom området idag (Gräslund och Price 2012; Löwenborg 2012; Iversen 2017:41)

Exempelvis så har Löwenborg har i sin avhandling och forskning studerat åren 536-537 e.kr med efterdyningarna av vulkanutbrotten och den förmodade befolkningsminskningen som inträffade då utifrån gravar i Västmanland. Mot bakgrunden att omfattningen och karaktären på krisen är svår att bestämma, så diskuterar Löwenborg hypotetiska sociala scenarion som kan ha ägt rum som konsekvens av en befolkningskris efter de klimatologiska händelserna i och med utbrotten. Han menar att den övergivna marken kan ha varit föremål för omvälvningar och omförhandlingar på samma gång som ett nytt sätt att hantera äganderätten av land introducerades. En större möjlighet att kunna erhålla privat ägande av land, vilket har kunnat möjliggöra större ägor bland en begränsad skara människor, tros höra ihop med en ökad stratifiering i samhället under yngre järnålder där en elit har kunnat vinna på konsekvenserna av krissituationen. Detta menar Löwenborg syns i gravfälten och dess lokalisering från yngre järnålder, och i synnerhet vendeltid, som genomgår förändringar då. Gravarna och hur de lokaliserades argumenteras ha kunnat användas för att hävda det nya ägandeförhållandet av marken (Löwenborg 2012).

Löwenborg fokuserar alltså på de klimatologiska förändringarna och dess konsekvenser i relation till olika sociala och ekonomiska aspekter som äganderätt och förändringar i samhällsstruktur vilket kan anses vara ett av de nyare forskningsexempel som understryker en förflyttning till mer komplexa och mångsidiga förklaringsmodeller med människan i kontroll. En annan forskare som har studerat den här tiden är Gräslund (2007; Gräslund och Price 2012), vars forskning ovan nämnda Löwenborg till stor del tar avstamp i och jobbar vidare med, som fokuserar på de klimatologiska aspekterna kring 536-537 e.Kr. och konsekvenserna av det i Skandinavien, kopplat till skriftliga antika samtida källor och i tid senare isländska skriftliga källor om fornnordiska mytbildningar kring Fimbulvintern. Detta sätts i relation också till arkeologiskt och naturvetenskapligt källmaterial (Gräslund 2007). Gräslund tycks vara framstående inom området här när det gäller situationen under 536-537 e.kr med den koppling han diskuterar om antika skriftliga källor och nordisk mytologi. Det stränga klimat och kyla som följde vad man tror var ett vulkanutbrott är i dagens forskningsläge ett vedertaget faktum och det diskuteras ofta i forskning som berör detta ämnesområde i relation till olika typer av källor och materialitet.

Det stora och spridda källmaterialet som pekar på konsekvenserna efter vulkanutbrotten, så som igenväxande av kulturmarker, det boplatismaterial som har övergetts samt de förändringar som har skett, är mer tydligt på några ställen i Norden än andra, och brukar sammankopplas med det händelseförlopp som inträffade i samband med vulkanutbrottet. Det klimatologiska och dess konsekvenser anses av majoriteten av forskare inom ämnesområdet vara en anledning/en av anledningarna till den förmodade befolkningsminskningen och den förändring i bebyggelsen och kulturmarker som går att se i materialet (se t.ex. Iversen 2016; Gräslund 2007; Gräslund och Price 2012; Löwenborg 2012:7). Ord som ”*crisis*” (sv: kris, se Löwenborg 2012) och ”*horror*” (sv: skräck, se Gräslund och Price 2012) används samtidigt i sammanhanget. På så sätt är det tydligt att även om kris- och katastrofbilden har tonats ned så syns de stora förklaringsmodellerna kopplade till klimat och katastrof återigen, även om det har kompletterats med fler aspekter, så som inre påverkan, och har således problematiserats något – komplexiteten i situationen verkar ha fått mer utrymme.

På senare tid framhålls dock av vissa att trots att dessa generella drag syns i materialet över tid och rum runt om i mer eller mindre hela Skandinavien så finns det stora regionala och lokala skillnader vilket tycks få alltmer fokus i diskussionen (Pedersen och Widgren 1998:310; Räf 2009:58)

Västergötland, som denna undersökning syftar till att undersöka, lyser med sin frånvaro i forskningen om ämnet jämfört med landets östliga regioner. Tydligt är att fokus ligger på Gotland, Öland, Mellannorrland och Östergötland, som är de områden som enligt Pedersen och Widgren visar ”reella” spår efter ödeläggelse och nedgång i bebyggelsen (Pedersen och Widgren 1998:423). Samtidigt som det nämns att bebyggelsestrukturen har förändrats över hela Norden (Ibid. 1998:423) så är det tvetydigt rörande hur det har sett ut i just Västergötland. Även om Västergötland är relativt utforskat så menar Pedersen och Widgren (1998:310) att det inte syns någon nämnvärd nedgång eller liknande i landskapet Västergötland (Ibid. 1998:310), men det finns heller ingen forskning som utesluter Västergötland i den övergripande tolkningen om att det är någon typ av nedgång eller förändring i Skandinavien, där främst perifera lägen har drabbats hårdast och till stor del har övergetts i förmån för de mer centrala lägena i landskapet som associeras med bosättningar under historisk tid. Det verkar relativt ofta vara just det som har diskuterats, och diskuteras, som en av anledningarna till det frånvarande boplatismaterialet från de mer anonyma tidsperioderna under järnåldern: att de ligger under dagens bebyggelse och innan dess gårdslägen från historisk tid (Ibid. 1998:303; Filipsson 2011:6; Hellgren och Johansson 2014:80). Västergötlands museum som i sin forskning och verksamhet ofta specifikt berör Västergötland lyfter fenomenet och i motsats till Pedersen och Widgren (1998) nämner de att det har kunnat observeras i Västergötland med minskning av dateringar under den aktuella tiden, samt att det är problematiskt att hantera det hela (Berglund och Norrman 2005:155).

Att titta på Västra Götaland blir därför en möjlighet till att söka ge mer klarhet i hur det ser ut i det Västsvenska materialet som inte tycks ha uppmärksammats på samma sätt som andra områden. Vare sig det är konsekvenser av en forskningstradition, lämningarnas synlighet och påtaglighet eller graden av exploateringsgrävningar som vissa områden har utforskats mer än andra, så kan det vara av intresse att komplettera bilden om detta ämnesområde i andra geografiska områden än de något mer välutforskade. Ett exempel på hur man har sett på till exempel Ölands boplatslämningar och situation, och den roll de har haft, kan illustreras av ytterligare ett utdrag från Stenbergers tankar om Ölands boplatismaterial och dess sammanhang från år 1933:

Den märkliga fornminnesgrupp, som husgrunderna bilda, har alltså sedan lång tid tillbaka blivit observerad och studerad, något som är helt naturligt, då den utgör ett av de mest iögonfallande och intressanta inslagen bland öns osedvanligt rikt accentuerade fornminnesvärld (Stenberger 1933:87).

Sammanfattningsvis vad gäller Västra Götaland så visar forskningsbakgrunden att det visas en splittrad bild rörande eventuell nedgång eller förändring i området. Denna undersökning kan därför vara ett steg i riktningen att komplettera, uppdatera och aktualisera forskningsläget rörande ämnet, det geografiska området och tidsperioden.

2.2. Bebyggelse-, boplats- och kulturlandskapsforskning

Järnålderslandskapets ekonomiska- och bebyggelsehistoriska utveckling i östra Mellansverige i Östergötland och Östersjöområdet med Öland och Gotland är idag relativt välkänd, mycket på grund av att tidiga kultur geografiska undersökningar ägde rum där. Vad gäller Gotland upptäcktes under 1970-talet spår efter fossil åkermark vilket ledde till att kultur geografier intresserade sig för kulturlandskapet och bosättningsmönster och detta har därför kunnat kartläggas och bearbetas väl i Östersjöområdet (Burenhult 2000:222f). Under samma tid var Mårten Stenbergers arkeologiska forskning som ägde rum under 1930-1940-talen en stor inspirationskälla (Lindquist 2000:227). Stenberger har forskat på speciellt Ölands och Gotlands situation med fokus på den stengrundsbygd som utvecklades mellan 200-600 e.kr (se t.ex. Stenberger 1933). Kultur geografen Sven-Olof Lindquist och arkeologen Dan Carlsson har också studerat Gotlands järnålderskulturlandskap samt bebyggelseutvecklingen och dess förändringar (se t.ex. Lindquist 2000:226ff; Carlsson 1979; 1988)

Sven-Olof Lindquist har innan studierna på Gotland gjort kultur geografiska studier i östra Östergötland där han har tittat på det fossila stensträngslandskapet med odling och bosättning. I sin avhandling *Det förhistoriska kulturlandskapet i östra Östergötland* (1968) lyfts det faktum att mycket lite uppmärksamhet fram tills dess har riktats mot Östergötlands material i den arkeologiska diskussionen rörande, enligt Lindquist själv; ”järnålderns kulturlandskaps- och ödeläggelseproblem” (Lindquist 1968:6). Detta trots att mycket intressanta lämningar finns att studera enligt densamme, som i omfattning kan ställas parallell med Ölands och Gotlands material. Öland och Gotlands förhållanden menar Lindquist har varit föremål för mycket uppmärksamhet och att förhållandena där ofta är utgångspunkten i den arkeologiska diskussionen rörande detta, och att Östergötland har ”icke berörts” och ”helt förbigåtts” av forskare med ögonen istället riktade mot östersjöområdet (Ibid. 1968:6).

Ytterligare forskare som har belyst situationen på fastlandet är Pedersen och Widgren som utifrån odlingslandskapets perspektiv har tittat på järnålderns bebyggelse, odlings- och kulturlandskapsutveckling i Östergötland, men också i många andra geografiska områden och tidsperioder, i bandserien *Det svenska jordbrukets historia* (Pedersen och Widgren 1998; 2004). Även Mats Widgren, på ett individuellt plan, har som kultur geograf studerat Östergötlands fossila åkersystem och boplatser från järnåldern (1983). Pedersen och Widgren, Lindquist och Widgren i individuellt sammanhang är tre av de som har bidragit till att fastlandets situation i Östergötland har belysts än mer.

Ett annat område som det har riktats uppmärksamhet mot på fastlandet är Hälsingland, som också har tydliga lämningar efter stenkonstruktioner i den äldre järnåldersbebyggelsen. Utvecklingen av denna, och den nedgång som har påvisats omkring vendeltid, har studerats av bland annat Lars Liedgren vars avhandling går med titeln *Hus och gård i Hälsingland : en*

studie av agrar bebyggelse och bebyggelseutveckling i norra Hälsingland Kr.f.-600 e.Kr. (Liedgren 1992) och Stefan Brink (se t.ex. Brink 1994).

Lennart Carlie (1999) har tittat på studerat järnåldersgårdar och dess bebyggelse i sin avhandling *Bebyggelsens mångfald. En studie av södra Hallands järnåldersgårdar baserad på arkeologiska och historiska källor* (1999) med syftet att klargöra järnåldersboplatser och bebyggelsen utifrån inte bara boplatsmaterialet utan också gravar, ortnamn och deponerade metall- och stenföremål. Carlie ser bland annat en tydlig variation i hur boplatserna karaktäriseras, till och med stora skillnader mellan boplatser nära varandra geografiskt (Ibid. 1999).

Per Wrannings forskning (2015) har diskuterats ovan under 1.5. *Teori* för hans användande av en variant av mikroarkeologi som den här undersökningen har haft som inspirationskälla. Wranning har använt det teoretiska perspektivet på studie av förromersk bebyggelseskick och gravskick, också i Halland. Med platsen Tjärby, inkluderande boplatser och gravfält, som utgångspunkt görs en jämförande studie med andra lokaler och platser för att bland annat se bebyggelseutvecklingen i Västsverige under förromersk järnålder. Arbetet har använt mikroarkeologi på det sätt att både en mikro- och en makronivå har applicerats. Arbetet har syftat till att glida mellan skalan mikro- och makroarkeologisk på det sättet att Tjärby och dess undersökningsresultat blivit mikronivån, medan jämföranden med sitt lokala, regionala och interregionala sammanhang blivit makronivån (Wranning 2015:23).

Stig Swedberg och Annika Östlund (2016) har i *Landskap, odling och boplatser. Kontinuitet och diskontinuitet i Tanums världsarv* (2016) tittat på boplatser och dess lämningar i sin helhet och dess påvisade dateringar inom världsarvet Tanum. Det har gjorts utifrån frågan om dess kronologi och kontinuitet. De kunde påvisa en nedgång i materialet för Tanum under bronsålder och under mitten av järnåldern.

2.3. Metodutveckling inom fältarkeologin och hur det har påverkat boplatserforskning

Den arkeologiska forskningen är idag i mångt och mycket baserad på de fältarkeologiska undersökningarnas tolkningar och resultat och då främst den uppdragsfinansierade fältarkeologin reglerad av Kulturmiljölagen tillsammans med forskningsundersökningar vanligtvis utförda av universiteten eller föreningar. Den metodik som används och utvecklas inom uppdragsarkeologin blir i mångt och mycket det som styr vad vi får fram för resultat och vad som sedan tolkas fram av detta och är i förlängningen också det som påverkar den arkeologiska forskningen och dess möjligheter (Lönn 2006).

Arkeologisk uppdragsverksamhet i Sverige har sin början i 1960-talet mycket på grund av ett större tryck på exploateringar och ett starkare hävdande av kulturmiljölagen. Även om det förekom undersökningar i samband med exploateringar i mindre omfattning och karaktär innan dess så var det först under 1960-talet som verksamheten fick den organisation och form som den har idag (Lönn 2006:9). När det kommer till grävmetodik var det vanligt att i den tidiga uppdragsarkeologin vid undersökning av använda sig utav metodiken att undersöka i provrutur. Med processuella teoretiska idéer om objektivitet i bakgrunden utvecklades till exempel i Västsverige, under ledning av Carl-Axel Moberg, metodiken att fördela provrutorna inte bara efter fritt val utan också på ett slumpartat sätt (Ibid. 2006:85).

När det gäller boplatser gav den här metodiken mer eller mindre ”titthål” i de undersökta boplatserna. Undersökningarna var också ofta begränsade till det genomplöjda matjordslagret samt till ytan upplöjt material som flinta och keramik och andra lösfynd (Strömberg 2014:10). Vanligt var även att annat arkeologiskt källmaterial fick användas när boplatser skulle diskuteras; de tolkningar som gjorts om samhällsutvecklingen på registrerade gravar eller gravfält fick ofta stå som indirekt källmaterial med risken att ge en felaktig bild. Det har varit svårt om nästintill omöjligt att göra tolkningar om vardagslivet och dess sociala och ekonomiska förhållanden på detta sätt, även om en del regionala analyser om bebyggelseutvecklingen har kunnat göras utifrån gravmaterialet på några områden såsom yngre järnålderns bebyggelseutveckling i Mälardalen av till exempel Ambrosiani (se t.ex. 1964) och Hyenstrand (se t.ex. 1974). Vidare var Danmark vid samma tid mer i framkant vad gäller boplatserforskningen och vanligt var att svenska arkeologer inspirerades av den bild som framkommit om bebyggelsen och samhällsutvecklingen under järnåldern på grund av mer avancerade boplatserundersökningar (Burenhult 2000:186f).

Ett nytt arbetssätt

I början av 1980-talet började arkeologer i Skåne anamma en grävmetodik som med goda resultat använts innan dess i Danmark där omfattande byar från äldre järnålder har hittats – nämligen avbaning med maskin. Användningen av metodiken i Skåne var bara inledningen på de flertalet byar från äldre järnåldern som skulle börja framgrävas och undersökas även på flera håll i Sverige (Burenhult 2000:193). Metodiken har påverkat boplatserundersökningar och boplatserforskningen nationellt och är idag en av de vanligaste grävmetoderna, i synnerhet inom exploateringsarkeologin.

Platsen i Skåne där metodiken att avbana matjorden över stora områden introducerades först var i utkanten av Malmö vid Fosie IV under åren 1979-1983. Det var en exploateringsgrävning inför ett gasledningsprojekt och grävningen resulterade i flera stora bebyggelsekomplex med bland annat omkring trettioåttio år långa långhus från tiden kring Kristi födelse fram till vikingatid (Burenhult 2000:193). Det var inte bara metodiken som utvecklades då utan även den arkeologiska arbetsprocessen eftersom projektet inför exploateringen utförde arkeologiska undersökningar i tre steg. Inledningsvis fältinventerades den milslånga sträckan för att hitta de topografiska lägen i landskapet med goda förutsättningar för att hitta boplatser samt sökande efter upplöjda ytfynd i matjorden. Vid nästa skede lades fokus på platser som visat sig vara intressanta och provschakt såg till att grävas, och avslutningsvis som tredje och sista steget i fält avbanades helt de lokaler som påvisat anläggningar och fynd för att frilägga eventuella spår efter anläggningar (Strömberg 2014:10).

Den stora fördelen med detta tillvägagångssätt är att det går att se rester av anläggningar och dess avtryck i de underliggande marklagren av grus, sand och lera som kan undersökas och dokumenteras. Istället för att undersökningen begränsas till fragment av fornlämningens struktur och materiell kultur blir det nu möjligt att se det större på olika nivåer eftersom nu hela stolphålsrader kunde rensas fram och boplatserns bebyggelse- och gårdsutveckling och kontinuitet kunde kartläggas på ett helt annat sätt. Genom att det större kunde överblickas underlättar det också för att få en helhetsbild av en boplatser. Det arkeologiska perspektivet som fanns på lämningstypen boplatser förändrades och genomgick en förskjutning från lämningar med oklar begränsning till mer eller mindre tydligt avgränsade lämningar efter hus och gårdar (Strömberg 2014:10f.).

I vissa regioner i Sverige är dock boplatzlämningar från de olika tidsavsnitten av järnåldern relativt få, och anledningar till det kan till stor del bero på att det endast är under gynnsamma förhållanden som huslämningar med stolphål och förekomst av lerklining har bevarats för exploateringsundersökningar att upptäcka. Bortodling och frånvaron av stenkonstruktioner i husen – med undantag för Gotland, Öland och Hälsingland – har framhållits som troliga anledningar till detta (Burenhult 2000:196).

Boplatsforskningens framtida potential

Med detta som bakgrund så har boplatzundersökningar och den forskning som är möjlig att göra på materialet relativt få år på nacken i jämförelse med annan arkeologisk forskning. Exempel på detta är gravforskningen som har en lång tradition inom arkeologin där intresse länge har funnits för de vanligtvis mer påtagliga gravlämningarna (se t.ex. Arbman 1941 om Hjalmar Stolpes forskning i Birka). Även om det påtagliga boplatsmaterialet på exempelvis Öland och Gotland som diskuterats ovan har varit föremål för forskning länge (se t.ex. Mårten Stenberger 1933) så är de boplatzlämningar under mark som nu kan undersökas på ett annat sätt relativt nya i sammanhanget. Fornminnesinventeringen, som tog sin början under år 1938 med anledning av upprättandet av den Ekonomiska kartan, syftade till att registrera ovan mark synliga fornlämningar (RAÄ, Bakgrund till fornminnesinformationen) och med den i åtanke tycks det troligt att den legat som grund till stor del av den arkeologiska forskningen då stor kunskap skapades om dessa fornlämningskategorier som troligtvis var tacksamma att figurera som undersökningsobjekt.

I drygt trettio år har dock fler och fler boplatser hittats och undersökts och allteftersom fler och fler boplatser framkommer kan dels kunskapen om förhistoriska boplatser utökas, dels andra aspekter kopplade till dessa platser för levnad och hushållning såsom sociala och ekonomiska, samt hur de relaterar till annan materialitet, naturgeografiska förhållanden och landskapet. Det finns med andra ord stor potential i boplatsforskning i allmänhet, och i synnerhet för att driva fram forskningen inom det område som den här undersökningen rör sig inom (Löwenborg 2012:14), det vill säga övergången mellan äldre och yngre järnålder och de förändringar som har diskuterats inträffade då.

3. Den samtida kontexten ur ett arkeologiskt och historiskt perspektiv

För att uppnå undersökningens syfte och frågeställningar och sätta in boplatsmaterialet i sitt större sammanhang, samt för att få en förståelse för den aktuella tidsperioden i fråga, sätts, analyseras och diskuteras här den samtida kontexten vad gäller en del aspekter som på ett eller annat sätt, mer eller mindre, kan kopplas till livet under den aktuella tidsperioden. Aspekterna rör sig inom områdena ekonomi, politik, det sociala och samhällsliga samt det klimatologiska vid övergången mellan äldre och yngre järnålder.

3.1. Hur såg det ut innan? – Romerska järnålderns situation och expansion

Under tidsperioden innan Folkvandringstiden, under romersk järnålder, inträffade en mycket expansiv period i hela Norden när det kommer till bebyggelse och bosättningar samt kultur- och odlingsmark. Ett stort antal gårds- och byenheter har hittats och undersökts av arkeologer

från denna tid och pollendiagram visar på att kulturmarkerna har utvidgats och expanderats. När det kommer till byar kontra gårdar så är det inte endast byar som har ökat i antal och i storlek, utan också ensamgårdarna som blivit fler och fler under de första århundradena efter Kristi födelse (Pedersen och Widgren 1998:431; Burenhult 2000:159). Ett stort antal fynd och fornlämningar från romersk järnålder gör också att det går att utröna regionala skillnader och nyanser i fornlämningsmaterialet; en situation som kan liknas med den mycket senare lantmäterikartornas tid under 1600-1700-talen (Pedersen och Widgren 1998:267).

Den romerske historikern och författaren Tacitus (född omkr. 55 e.kr, död omkr. 120 e.kr) har studerat och skrivit om livet med seder och vanor i det fria Germanien, enligt romarna landområdet norr om alperna och öster om Rhen, under samma tid. Det har i senare tid använts för att tolka hur jordbrukssystemet fungerade i samma område på olika sätt. Sättet att ordna upp sitt jordbruk och bebyggelse är av intresse i sammanhanget eftersom det har bestått av kontinuerliga förflyttningar och förändringar av situationen. Vi vet utifrån arkeologiskt källmaterial att det är stora åkersystem som har nyttjats i området i form av så kallade ”celtic fields”, inte långt ifrån de samtida svenska stora röjningsröseområdena (Pedersen och Widgren 1998:278). Det välstuderade citatet kring jordbruket är följande:

Åkrarna tagas växelvis i besittning av alla samfällt i förhållande till odlarnas antal; därpå fördela de dem sinsemellan efter rang. Genom sin vidsträckthet är fälten lätta att dela. Den odlade jorden byta de för vart år, men odlingsbar mark finnes likväl över. Ty de nedlägga ingen möte på att öka jordens fruktbarhet och omfång; de plantera sålunda ej fruktträd, de anlägga ej avskilda ängar, ej heller trädgårdar med bevattningsmöjligheter: det är blott en sädesskörd som avfordras jorden (Widgren 1997:33).

Widgren (1997:33) nämner forskning som har framförts av arkeologen Peter Donat. Donat har tittat på Tacitus texter mot bakgrund av dels den historiska forskningen kring skrifterna, dels fältarkeologiska resultat efter bebyggelse- och åkersystemsundersökningar i nuvarande Danmark, Nederländerna och Tyskland. Ur dessa studier har Donat tolkat olika aspekter som berör ägande och strukturering av marken. För det första utgör de enskilda parcellerna i det förhistoriska brukningssystemet brukningsparceller där storleken är relaterad till dagsverken. Detta ger ett individuellt brukande av marken. För det andra har åkermarken återkommande omstrukturerats. Vid undersökningar har det visat sig att det finns bebyggelse som överlagrar odlingsmark och odlingsmark som överlagrar bebyggelse. Möjligt är att åkrar har utvidgats eller att det har organiserats på ett roterande sätt där nytt anspråk på övergivna fält har förekommit. Dessa intervaller av omstrukturering kan omfatta flera decennier och tyder sammantaget på att en stor del av åkern har legat i träda (Ibid. 1997:33).

För det tredje har korn och andra vårsådda grödor dominerat, vilket betyder att det har förekommit någon typ av årlig rotation och tvåsädssystem har av någon sort använts inom parcellerna, enligt Donat. Slutligen så ger den ovan nämnda omstruktureringen av marken också en nyfördelning av åkermarken. I Tacitus berättelse finns både individuella och kollektiva drag vad gäller rätts- och jordägförhållandet. Åkermarken har brukats individuellt, men något långsiktigt ägande och förfoganderätt till bestämda markdelar har inte funnits. Troligt är enligt Donat att någon auktoritet har omfördelat mark i intervaller, där det nödvändigtvis inte har varit lika stora andelar, då textraden ”*därpå fördela de dem sinsemellan efter rang*” kan påvisa att social status har påverkat fördelningen av mark (Ibid. 1997:34).

Ur Donats tolkningar, som springer ur Tacitus material samt undersökningsresultat får vi en boplatssituation där det finns en viss permanens i odlingsmarken som funnits i bebyggelsens närhet, det vill säga långhus med stallade djur i fähusdel. Men samtidigt har det skett roterande förflyttningar i intervaller – kanske så långa som en generation eller livstiden för ett

hus – där ny mark har valts för odling och vistelse som kanske tjänat som boplats- och odlingsområde tidigare (Ibid. 1997:34). De stora odlingsområdena visar alltså inte på statiska gårdar där åkermarken och förflyttats och expanderats, utan gårdarna har flyttats runt inom åkermarksområdet vilket har gett namnet ”vandrande gårdar”. Gårdarna eller gårdssamlingar har haft sin odlingsmark i närheten och i intervaller har ny mark tagits upp för bebyggelse och åkermark (Pedersen och Widgren 1998:280).

Det har spekulerats kring anledningar till varför detta bebyggelse- och odlingsystem har använts i så stor utsträckning under den här tiden, varav en av dem är den positiva gödseffekten det kan bli av att odla upp en gammal boplats. Detta har speciellt pekats på i samband med de danska arkeologiska undersökningarna. En annan är att det förmodligen behövs förflyttning och omstrukturering på grund av den stora mängd ogräs och skadedjur som uppstår. Lite mer långsiktiga anledningar har också diskuterats som nödvändigtvis inte behöver vara av rent jordbruksrelaterade anledningar, till exempel tillgång till nya bördiga jordar, som ligger bakom detta förfaringsätt. Det kan också ses i ett mer juridiskt och strategiskt sken: i och med upptagandet av ny mark att bruka ger det i ett långsiktigt perspektiv en expansionsstrategi – och den logiska konsekvensen – till ett alltmer bofast jordbruk och levnadssituation (Pedersen och Widgren 1998:281).

Widgren lyfter fram några problematiska aspekter med att applicera Tacitus skrifter om jordbruket och livet under Romersk järnålder. Det ovan nämnda citatet har använts för att se rätts- och jordägförhållandet som kollektivt – att grundenheten för jordbruket var större än familjeenheten och sträckte sig till en större social enhet. Widgren (1997:33) menar att även om berättelserna ger värdefull information om livet under den Romerska järnåldern i det fria Germanien så är citatet svårtolkat och dunkelt, vilket gör det viktigt att tänka på att de mer eller mindre fria tolkningarna utifrån citatet står på just den grunden. Han menar också att det kan ifrågasättas huruvida det är aktuellt för vad som nu är Sveriges situation eftersom Tacitus troligen menade på Germanien strax norr om Limes (Widgren 1997:33). Samtidigt har Donats forskning satt in Tacitus citat i en större kontext tillsammans med andra källor som undersökningsresultat, vilket kan anse aktualisera citatet något mer, särskilt eftersom undersökningsresultaten och forskningen berör bland annat Danmark som ligger relativt nära rent geografiskt. Även om Tacitus texter och dess överensstämmelse med Skandinavien inte direkt går att belägga så kan det i vilket fall användas för att förklara hur odlingen och i förlängningen ekonomin och levnadssättet såg ut i områden där det användes stora åkersystem. De stora, extensiva röjningsröseområdena i delar av Västra Götaland vittnar om ett mer fastare åkerbruk och en första ”låsning” i marken eftersom stora investeringar gjordes med att röja den moränfyllda marken och att ha mer bestående gränser mellan åkrarna. Begreppet ”vandrande gårdar” har velat peka på rörlighet och flexibilitet i användandet inom de stora markområdena (Pedersen och Widgren 1998:278).

3.2. Folkvandringstiden – folkförflyttningar och förändringar

Tidsperioden mellan 400-550 e.kr har fått sitt namn Folkvandringstid i den arkeologiska forskningen mycket på grund av att det inträffade en hel del folkförflyttningar av främst germanska folkstammar med krigiska förvecklingar på kontinenten (Burenhult 2000:287). Under mitten av Romersk järnålder samlades germanska folk för att i olika slag kämpa för att besegra det Romerska riket och år 260 e.Kr. flyttade sachsare, franker och alemanne gränsen från Mainz en bit söder om Rhen. På detta följde folkvandringar och krigsförvecklingar som vi inte känner till i detalj, men en hel del har redogjorts för samtida författare. Istället för att se förflyttningarna som etiskt homogena grupper som lämnade punkt A för punkt B så bör de

enligt Burenhult ses som samling månetniska krigarskaror samlade under en gemensam ideologi (Ibid. 1999:287).

Vad som dock anses inleda vad som numera kallas folkvandringstiden är hunnerna, ett mongoliskt ryttarfolk från de sydryska stäpperna, som rörde sig in västerut in i Europa under 375 e.Kr. på samma gång som germanska folk rörde sig alltmer. Östgoterna besegrades av hunnerna och romarna besegrades av västgoterna som därpå tog sig ner på Balkanhalvön år 378 och in i Italien år 401. Redan då hade Romerska riket delats i ett östligt och ett västligt rike under år 395, och år 410 intog goterna Rom samtidigt som romarna tvingades lämna Britannia, dit angler och sachsare flyttade från södra Jylland och nordvästra Tyskland. Vid mitten av 400-talet mötte hunnerna i ledning av Attila tillsammans med några allierade germanska stammar en här med västgoter, franker, burgunder och sachsare, varpå hunnerna besegrades. Germanerna hade nu övertagit Roms roll i Västeuropa och det frankiska riket skapades år 481 (Burenhult 2000:287; Lundqvist 2000:16).

Det har påpekats vara en omvälvande tid på många sätt och tillsammans med fornborgar och nedgrävda/deponerade skatter antogs Norden länge rent allmänt vara högst påverkad och även mer eller mindre inblandad i krigsförvecklingar på kontinenten. Det klassiska namnet folkvandringstid för perioden som speglar denna tolkningsuppfattning är numera något mer nyanserad, mycket på grund av att fornborgar visar sig kunna härledas till både tidigare och senare tidsperioder än folkvandringstid, samt att den stora mängd guld som användes och deponerades troligen berodde på andra förklaringar än orostider, så som framväxten av en ny elit och viktiga sakrala platser (Nordqvist 2009:41; Burenhult 2000:288). Tiden ses ofta istället som en period då det förekom starka kontinentala utbyten, kontakter och influenser och att det skedde en inre kulturframväxt och regional särprägel i samband med dessa influenser (Burenhult 2000:288).

Lundqvist (2000) har studerat och diskuterat urbaniseringsprocesser i Västsverige under järnåldern utifrån bland annat begreppet centralplats och järnålderseliten och hur de relaterar till mer agrar bebyggelse och samhälle (Lundqvist 2000:8f). Enligt densamme definieras centralplatser som växte fram under järnåldern utefter närvaron av monumentala byggnader (hallar), kontra frånvarande av dessa för agrar bebyggelse, samt där invånarna ingick i stora externa kontaktnät (Ibid. 2000:16; för centralplatser enl. Lundqvist se t.ex. Varla och Slöinge i Västra Götaland). Han lyfter också likt Burenhult hur skandinaviens kontakt med kontinenten kom till uttryck på olika sätt och hur Skandinavien påverkades av samhällena på kontinenten. Exempelvis genom att de som vistades i olika grupperingar söderut bedrev plundring med mera och sedan återvände hem. Inte minst de Skandinaviska centralplatserna menar Lundqvist bör ha påverkats direkt eller indirekt av dessa, samt att kontakterna kan tänkas ha lagt grundstenar till det nätverk som var stommen i det varuutbytesystem som utvecklades under yngre järnålder (Ibid. 2000:16).

3.3. Boplatsen och kulturlandskapet under mellersta järnåldern

När det kommer till järnålderns kulturlandskap och gårdssituation är det tydligt att det finns regionala skillnader: på grund av olika förutsättningar är det omöjligt att ge en enhetlig bild av hur en typisk järnåldersgård kan ha sett ut (Pedersen och Widgren 1998:270). Det finns dock några generella gemensamma drag som beskriver hur ekonomin kan ha sett ut för människor som levde under järnåldern mellan ca 200-600 e.Kr. Genomgående var att ekonomin bestod av en kombination mellan jordbruk, ofta med åker- ängs- och slättermark, och boskapsskötsel,

varav boskapen stallades inomhus i en stalldel och försåg gården med gödsel till åkrarna (Ibid. 1998:270).

Långhusen var vanligtvis treskeppiga och anlades oftast i öst-västlig riktning och var allt ifrån 15 till 60 meter långa samt fem till sju meter. Vanligt var att bostadsdelen låg i den centrala delen av huset medan förråd och stall låg i de yttre delarna (Hellgren och Johansson 2014:80; Pedersen och Widgren 1998:416). Ängarna slogs med kortlie av järn och överskottet från gårdarna har förmodligen skiftat från region till region, men kan ha bestått av överskott från åkerns eller boskapskötselns produkter. Minst hälften av födan bestod av åkermarkens produkter, vilket gjorde att även om ett område var mer boskapsdriven var det ändå nödvändigt med åkerbruket. Jämfört med betes- och ängsmarken ger åkermarken med fördelen tio gånger så mycket energimängd per ytenhet (Ibid 1998:270).

Om människornas boskap har stallats eller inte i järnålderns treskeppiga hus är däremot inte en självklarhet. Ofta målas bilden av livet i järnåldershuset som centrerad kring härden i bostadsdelen av huset – hjärtat i bostadsdelen – och med stallade djur under vinterhalvåret i fähusdelen. Det sistnämnda har numera ifrågasatts och en pågående diskussion finns hurvida det egentligen kan ha varit med djurhållningen. Maria Petersson är en av dem som har ifrågasatt argumenten om stallning av djur och hon har i sin avhandling (2006) undersökt hur det ser ut i det östgötska materialet. Av 97 undersökta långhus från yngre bronsålder till och med folkvandringstid var det 12 hus där det bör ha varit en fähusdel. Studien visar alltså att det var förhållandevis få hus där djuren haft ett permanent utrymme i det östgötska materialet och att utomhusdrift troligtvis har varit det vanligaste från yngre bronsålder genom äldre järnålder samt folkvandringstid. Studien av undersökta långhus också från andra delar i landet, som exempelvis Uppland som också visar mycket få hus med stalldel, stödjer hennes undersökning och resultat som pekar på att betesdriftens organisation också har förändrats under tid. Till en början under de äldre perioderna tycks herdar ha skött djuren ute i markerna dygnet om medan från runt Kristi födelse hålls djuren närmare gårdarna, eventuellt i fällor intill husen nattetid. Anledningar kan vara att man vill ha gödseln, att mjölken blev viktigare, eller att utfodring behövde ske vintertid (Petersson 2006; Räf 2009:45).

Petersson har också studerat betesdriftens organisation utifrån inte bara långhusmaterialet utan även de matberedning- och värmeanläggningar som härdar och kokgropar som har identifierats på flera ställen frånkopplade samtida gårdar eller andra kontexter. Petersson diskuterar dem som spår efter just ett organiserat betessystem med vallhjonens uppehålls- och baspunkter i landskapet, indikationer på en mer utegående och rörligt djurhållning i motsats till generella tolkningsbilden om vinterstallade djur i järnåldershusen. Hon har arbetat fram några kriterier för att identifiera dessa platser och det är bland annat att de ska ligga avses från samtida gårdar, ha spår efter minst en anläggning som har varit värme-, matlagning- eller ljuskälla, ligga vid bra betesmarker, i närheten av vatten, visa på få fynd och spår av cerealier och ha huvudsakliga dateringar i yngre bronsålder-äldre järnålder när pollendiagrammen visar på expansion för betesmarker (Petersson 2006:185f; Munkenberg 2017:24f).

Exempel på hur Peterssons forskning som har visat sig i det Västgötska materialet är undersökningen av Herrestad 418 som resulterade i sju härdar anlagda direkt på marken och varje härd anses ha använts en gång, vilket har tolkats indikera att platsen har använts kortare stunder men flera gånger (Platsen är med i min dateringssammanställning och visar dateringsspann i medianvärde mellan år 277-500 e.Kr med anläggningar, varav härdarnas grunddatering visade Stigma 2 tidsspannet 250-410 e.Kr., se tabell under kap. 7. *Bilaga*). I det här fallet har man då använt Peterssons tolkningsmodell för att förklara platsens spår och händelseutveckling (Munkenberg 2017:24f).

Vad gäller odlingssystemet i Västergötland under mellersta järnåldern var det vanligt med långsmala tegindelningar, s.k. bandparceller, för att organisera odlingsmark och markägande. Detta system löste av de extensiva röjningsröseområdena och började brukas omkring mitten av romersk järnålder fram till 900 e.Kr. Om röjningsröseområdena sågs som en första ”låsnings” av markanvändande så brukar tegindelningen ses som ännu ett steg mot ett mer låst landskap nu i något mindre skala (Pedersen och Widgren 1998:316). Inuti tegarna har det hittats spår efter odlingsterrasser och hak i oregelbundna former vilket Pedersen och Widgren menar kan indikera att det har förekommit någon typ av ägandeindelning av marken där de oregelbundna odlingshaken och terrasserna för tankarna till att ägaren av tegarna har odlat på olika sätt inom parcellen. Det ger en uppdelning av marken efter ägande och inte typ av odling vid tegarna (Pedersen och Widgren 1998; Widgren 1997:37 f.).

3.4. Förändring vid boplatser under mellersta järnåldern

När det kommer till boplatser finns det rikligt med boplatser daterade till äldre järnålder i Västergötland. Det finns också boplatser daterade till yngre järnålder. Det tycks dock ske något i bebyggelsemönstret omkring folkvandringstid eftersom det är sällan som det finns en direkt kontinuitet på samma plats igenom äldre till yngre järnålder, även om det är vanligt att det dyker upp senare bebyggelse från yngre järnålder på samma plats som den äldre järnåldersbebyggelsen (Berglund 2005:142). Samma mönster med avbrott bland gårdar syns också i det halländska materialet också med en mindre mängd folkvandringstida gårdar än föregående perioder (Carlie 1999). Samtidigt har det observerats att det sker någon typ av förskjutning i hur boplatser är lokaliserade i landskapet under övergången mellan äldre och yngre järnålder. När det kommer till Göta älvsdalsområdet i Västra Götaland överges mer perifera boplatsslägen i förmån för etablering i de områden där de bästa jordarna fanns. Om de äldre järnåldersgårdarna mer vanligtvis var placerade ovanpå moränryggar så var de under yngre järnålder placerade snarare intill mindre morän- och grusområden vid de stora lerslätterna som höjt sig ur havet i och med landhöjningen (Hellgren och Johansson 2014:80).

Ett område inom Västra Götaland som har undersökts flitigt de senaste åren är sträckningen för väg E6 genom Bohuslän där det har framkommit intressant material som har diskuterats utifrån aspekter rörande bo- och aktivitetsplatsers karaktärisering och kontinuitet (Toreld 2016; Swedberg och Östlund 2016). Swedberg och Östlund har diskuterat det boplatmaterial som har framkommit i och med dessa undersökningar, men också inkluderat samtliga daterade boplatlokaler inom världsarvet Tanum samt de som ligger i direkt anslutning. Fokus har legat på C14-dateringar för att diskutera boplaters varaktighet och kontinuitet. Swedberg och Östlund nämner källkritiska aspekter som att undersökningen har begränsats av de olika exploateringarna till vilken typ av topografiskt landskap som har kunnat undersökas och det har säkert kunnat kompletteras och nyanseras om det skedde mer variation i undersökningsområden (Swedberg och Östlund 2016:137).

Analysen av det sammanställda dateringsmaterialet resulterade i vilket fall i en tydlig observation av två distinkta brott i kontinuiteten under slutet av äldre bronsålder ca 1100-1350 f.kr och under övergången mellan äldre och yngre järnålder; under slutet av 300-talet fram till 620-talet e.Kr. Avbrottet är enligt författarna ”mer abrupt” under järnåldern och det saknas dateringar mellan medianvärdena 386-626 e.kr, slutet av romersk järnålder till ungefär mitten av vendeltid (se fig. 2) (Swedberg och Östlund 2016:137). Detta jämförs med pollenanalyser av åker- och ängsindikerande pollen som kan ses spegla händelseförloppet i boplatdateringarna med nedgång av markutnyttjandet i slutet av äldre bronsålder samt under

slutet av folkvandringstid (för det sistnämnda se kap. 3.1.6. *Pollenanalyser och den eventuella befolkningsminskningen*).

En annan dateringsanalys är gjord av Eva Schaller Åhrberg (2002) av kokgropar i Västsverige tillsammans med fördjupad analys kring anläggningstypen under större delen av förhistorisk tid. Analysen resulterade i statistik som visade att det fanns färre och färre kokgropar ju längre fram genom förhistorisk tid man gick. 75 % kokgropar kunde dateras till yngre bronsålder, 14 % till förromersk järnålder, 6 % till romersk järnålder och 4,5 % till yngre järnålder (Schaller Åhrberg 2002:16). Viktigt att tänka på är att analysen har sexton år på nacken, men den har samtidigt ansetts fortfarande vara aktuell från annat håll då den nämns i en arkeologisk rapport från 2017 med undersökningen av RAÄ Herrestad 418 (se tabell 7. *Bilaga*) med flera härdar och kokgropar benämnd som ”ett förhållande som sannolikt i stort fortfarande står sig” (Munkenberg 2017:44) och menar på att det snarare är de nya undersökta kokgroparna från mesolitisk tid undersökta efter 2002 som eventuellt saknas i dagsläget (Ibid. 2017:44).

Tanum	Fas 0	Fas 1	Fas 2	Fas 3
385		284-279 f kr		
539	2564 f kr	281 f kr		
1209	1030 f kr		346 e kr	
1229	1587 f kr	116 e kr		
1731		290 f kr		
1771		131-161 e kr		
1779	1538 f kr			
1787			365 e kr	
1796	2843 f kr			993 e kr
1802	1051 f kr			
1821	1759 f kr	302 f kr		
1830		254 f kr	346 e kr	
1857		279 f kr		
1906		897-109 f kr		
1910		469-284 f kr		
1915		284-279 f kr		
1980	1102 f kr	167 e kr		
2141		518 f kr		
2142		160 e kr		
2199		281 f kr		
2211	1611 f kr			971 e kr
2213	2009 f kr			626 e kr
2238	1549 f kr			724 e kr
2262	1526 f kr			933 e kr
2320		986 f kr	386 e kr	
HMV		284-247 f kr		

Fig. 1. Tabell från Swedberg och Östlunds undersökning av antalet dateringar från boplatser inom världsarvet Tanum (Swedberg och Östlund 2016:136). Den visar faser av kronologisk aktivitet på de undersökta boplatserna efter arkeologiska undersökningar inför E6:an. Dateringarna representerar medianvärdet på respektive boplatser dateringar. Där det är ett tidsspänn så är det den äldsta och yngsta anläggningsdateringen. Det syns en större aktivitet under äldre järnålder än yngre järnålder.

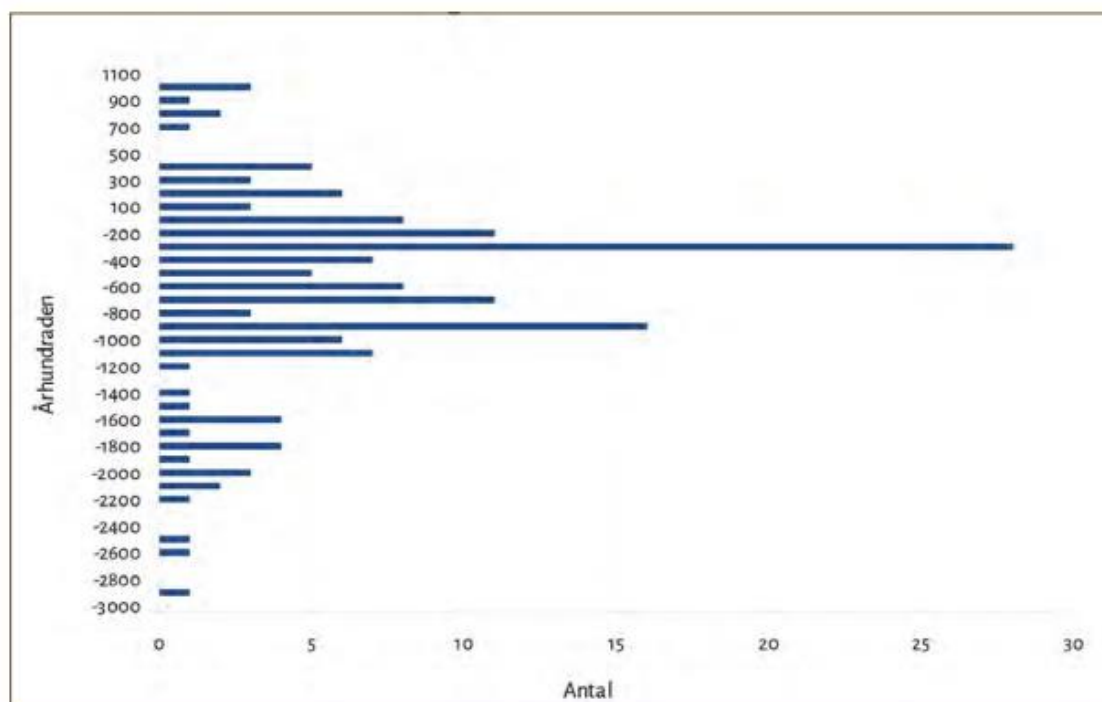

Fig. 2. Diagrammet är som tabellen ovan från Swedberg och Östlunds undersökning (2016:137). Det visar antalet dateringar på de undersökta boplatserna i Tanum efter de arkeologiska undersökningarna inför E6:an. Det visar antalet dateringar som faller inom tidsspannet 3000 f.Kr.-1100 e.Kr, med en tydlig minskning i dateringsfrekvensen omkring 500 e.Kr.

Det har också visats vid olika områden att det är de perifera lägena som mest har påverkats av de förändringar som har diskuterats skett omkring samma tid, vilket ger just en förskjutning och mer koncentration samt centralisering till specifika fördelaktiga platser. Exempel på det är på Sydsvenska höglandet där det främst är gravmaterialet, men också fossil åkermark, som visar på en förändring i lokaliseringen i landskapet. Äldre järnålderns stensättningar är nämligen många och ligger utspridda i stora områden i dagens skogsmarker. Det kan sammankopplas till alla röjningsrösen som ligger på samma mark som vittnar om det lika extensiva markutnyttjandet (Pedersen och Widgren 1998:326f).

I takt med att samma röjningsrösen börjar minska i antal under mellersta järnåldern vid övergången mellan äldre och yngre järnålder – en indikation på att dessa vitt utbredda marker överges – så ändrar också gravarna form och lokalisering. Stensättningarna från äldre järnålder på de flertaliga platserna i terrängen skiljer sig från yngre järnålderns höggravfält som är färre i antal och som ofta ligger på lägen som allteftersom blir centraliserade odlingsbygder (Pedersen och Widgren 1998:326). Detta behöver enligt Pedersen och Widgren inte betyda att det skedde en minskning i bebyggelse och befolkning, eftersom de är tätt sammankopplade. Pedersen och Widgren menar att förändringen i röjningsröseområden och gravar kan vara spår efter en koncentration och förflyttning från de större, extensiva ytorna. Gravarna från äldre järnåldern har avsatts under lång tid och kan snarare ses som gårdarnas spridda och skiftande lägen i terrängen. Koncentrationen blir alltså en sammanflyttning till odlingsbygdens centrum från de tidigare spridda gårdslägena (Pedersen och Widgren 1998:326f.). Att röjningsrösen minskar i antal omkring folkvandringstid på det sydsvenska höglandet syns också i forskning gjord av Lagerås (2013) som har tittat på C14-dateringar av sagda lämningar och kopplat det till pollenanalyser (Lagerås 2013; se 3.1.5. *Pollenanalyser och eventuell befolkningsminskning*).

För Göteborgsområdet har liknande argumentation lagts fram när det kommer till koncentration av gårdar till centrala områden. Ragnesten (2005) pekar på att det finns få långhus från romersk järnålder och folkvandringstid och däremot fler under förromersk järnålder. Likt det som Pedersen och Widgren (1998) lyfter så har det setts som en möjlig förklaring att lägen togs i anspråk under slutet av romersk järnålder/folkvandringstid som kan ha legat som grund för historiska gårds- och bysamlingar som i vissa fall är platser för dagens samhällen, vilket ger en situation där järnålderns boplatser ligger överlagrade, eller lokaliserade i närheten av, senare tids bebyggelse (Ragnesten 2005:161,180).

Ytterligare sammanhang där det nämns är av Filipsson (2011) som i rapport om undersökning i Björlanda vid RAÄ 546 på Hisingen som menar att det inte finns många grävda boplatser från romersk järnålder i Göteborgsområdet och att kontinuiteten in i dagens samhällen kan vara en möjlig förklaring (Filipsson (2011:6). Ragnesten nämner att det i andra delar av landet har kunnat identifieras en etablering av gårdar och ägogränser under romersk järnålder med hjälp av landskapsanalyser. Möjligheten till att det skedde en större omstrukturering av boplatser under slutet av romersk järnålder in i folkvandringstid till etablering av dagens agrara bebyggelse lyfts som ett troligt scenario (Ibid. 2005:180).

För att fortsätta på samma spår presenterar Ragnesten en karta i *Fångstfolk och bönder : om forntiden i Göteborg* (Fig. 3, Ragnesten 2005:176). Tas en titt på kartan nedan syns det att det inte finns lika många daterade boplatser från sista perioden av äldre järnålder (här antyds äldre järnålder inkludera även folkvandringstid) i Göteborgsområdet som under äldsta delen av äldre järnålder. De röda trianglarna på kartan markerar de få kända boplatserna från den yngre delen (Ibid. 2005:176f.). Att ha i åtanke här dock är att kartan och analysen är från 2005 och har några år på nacken med några framkomna boplatser sedan dess (se t.ex. Skändlaboplatsen på Hisingen). Den kan dock på ett övergripande plan ge ett hum över hur situationen såg ut för några år sedan med reservation för att bilden förmodligen har ändrats något.

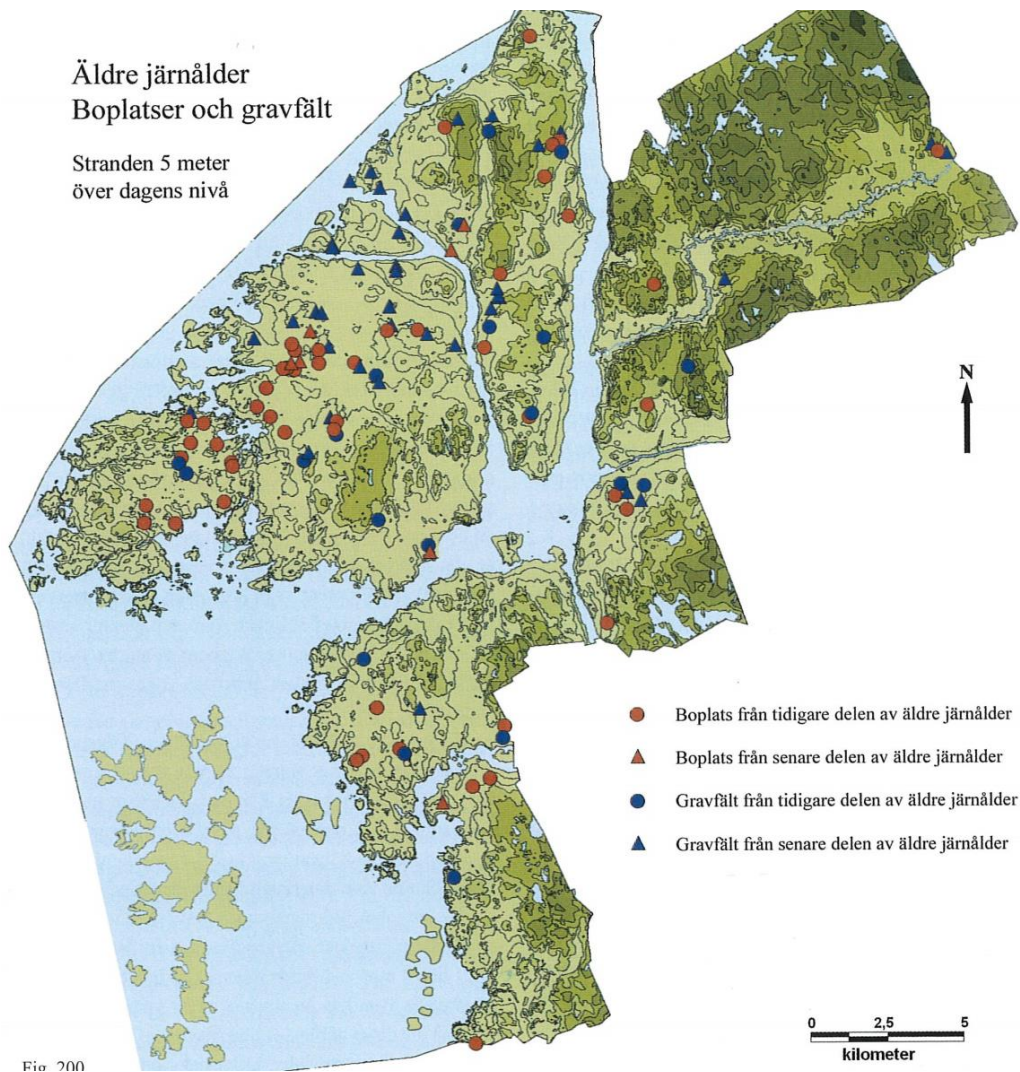

Fig 3. Karta ur *Fångstfolk och bönder: om forntiden i Göteborg. Med äldre järnålder menas här förromersk järnålder-folkvandringstid* (från Ragnesten 2005:176).

Ragnesten (2005:180) nämner också i diskussionen att inte bara boplatser utan att även gravarna genomgår en förändring under samma tid. Flatmarksgravfälten, som var vanliga under förromersk och äldre romersk järnålder, vid slutet av romersk järnålder började ersättas av bland annat högar, domarringar och stensättningar. De ensamliggande stensättningarna började också ersättas, med några undantag, av större ansamlingar och gravfält av stensättningar i olika former (Ragnesten 2005:180).

Ytterligare situation där boplatserna visar på ett liknande sätt är gårdsenheterna med stengrund på Gotland, samt andra områden med stensträngssystem, som visar på nedgång vid denna tid. Det har visats att det är de mindre gårdarna som har legat ytterst i bygderna som är de som påverkats mest och övergivits (Pedersen och Widgren 1998:303).

På det sydsvenska höglandet pekar källmaterialet med fossil åkermark också åt samma riktning i händelseutvecklingarna vid den här tiden. I den västgötska delen av höglandet överges som nämnts ovan de extensiva röjningsrösenområdena redan under 100-talet under romersk järnålder och ersätts av långsmala tegindelningar som också delar upp och markerar ägandeförhållandena i marken. Det fortsätter att utökas och anläggas sådana marker under hela yngre järnåldern vid centrala odlingsbygder i den västgötska delen. Vad gäller östra Småland är det inte förrän under yngre järnålder som detta system av tegindelade mark-,

odlings-, och ägoförhållande börjar användas – och då speciellt i dessa nya centralområden – vilket spår av fossil åkermark på flera av dessa typer av ställen påvisar (Pedersen och Widgren 1998:326f.).

Röjningsrösenas avvecklande till följd av tegindelade odlingsmarker i centrala områden, samt yngre järnålderns höggravfälts koncentration till liknande centrala områden, ofta vid dagens agrara samhällen, istället för den äldre järnålderns utspridda stensättningar, är källmaterial som pekar på en sammanflyttning till dessa nya centralområden. Vad det ger är ett mer permanent förhållande till marken där det inte sker samma rörliga förflyttning som förekom i de stora mosaikliknande markområdena vilket röjningsröseområdena kan anses representera. Fastare gränser uppstår nu mellan ett permanent utnyttjat inägoområde och mindre hårt nyttjat utmark (Ibid. 1998:328). Dels lokaliseringen i landskapet för bygderna och gravfälten, dels faktumet att flertalet brukare har haft del i åkermarken samt att de har haft ägorna blandade, påminner om 1700-talets bygdlokalisering och odlingssystem (Ibid. 1998:328).

Den generella bebyggelseexpansionen som rådde under äldre järnålder – i synnerhet romersk järnålder – och dess avtagande omkring 500-talet och de färre spåren från yngre järnålder har diskuterats, och diskuteras, utefter en mer eller mindre krisorienterad bild men också utefter bland annat förflyttningar och omstruktureringar vilket diskuteras ovan under forskningsbakgrund. Det finns också de som söker förklara situationen med att det kan ha varit ett skifte i bebyggelse teknik vilket lämnat andra, mer eller mindre svåridentifierade spår. Carlsson (1988) har uttryckt att det bör skiljas på två företeelser när det kommer till det gotländska stengrundsmaterialet och minskningen av det från och med 500-talet; dels ödeläggelse av gårdar, och dels införandet av ny byggnadsteknik. Det baseras på undersökningar som har visat att trä börjar användas nästan uteslutande i hus under samma tid vilket ligger som bakgrund till att Carlsson pekar på vikten av att fundera källkritiskt på källmaterialets representativitet och se det hela utifrån ett helhetsperspektiv och den större kontexten (Carlsson 1988:38).

Carlie (1999) har diskuterat samma händelseutveckling när det kommer till Halland som också uppvisar färre boplats- och bebyggelsedateringar till folkvandringens- och vendeltid, alltså någon typ av avbrott i gårdskontinuiteten från äldre till yngre järnålder som nämns ovan (Carlie 1999:76,96; Berglund 2005:142). Carlie har likt Carlsson lyft aspekter som berör källkritik och fyndmaterialets representativitet. Enligt Carlie kan en anledning vara att det har att göra med att fyndmaterialet från dessa tidsperioder, som byggnader och brukskeramik, är mer anonymt och saknar typiska karaktärsdrag; att det kan ha varit lite av en övergångsperiod. På grund av det har kanske mycket material från den tiden också hänförs till andra perioder. Rent källkritiskt är det enligt Carlie då möjligt att fyndmaterial från folkvandringens- och vendeltid finns i större mängd än vad vi tror, men att det är svårt att urskilja det från material från andra tidsperioder. Andra orsaker kan enligt densamme vara att människorna under de tidsperioderna föredrog andra kriterier när det skulle etableras bebyggelse och att andra val därför gjordes som efterlämnat spår svårtolkade för oss (Carlie 1999:75).

För att fortsätta i keramikens spår så har Brorsson och Ytterberg (2018) gjort en omfattande studie av det bohuslänska keramikmaterialet som visar på aspekter som liknar Carlies resonemang när det kommer till anonymitet i keramikmaterialet och vad vi tolkar som härrörande från tidsperioden i fråga. I deras studie delas tidsperioderna aktuellt för denna undersökning in i 300-500 e.kr: yngre romersk järnålder och tidig folkvandringstid, samt 500-700 e.kr: sen folkvandringstid och tidig vendeltid. När det kommer till den förstnämnda så har den kallats ”krukmakeriets blomstringsperiod” och ”kopparnas period” med mycket fynd av finkeramik ofta i form av små polerade ornerade koppar vanligtvis med öron eller hänklar

som nedlades i gravar, ursprungligen med inspiration från liknande kärl i metall från romarriket. Det har också hittats grövre hushållskeramik, men Brorsson och Ytterberg menar att det inte har påträffats så mycket grövre keramik från den här tidsperioden i Bohuslän, eller åtminstone inte identifierats av arkeologer, och att det finns svårigheter att skilja keramiken från slutet av romersk järnålder och folkvandringstid från varandra i keramiskt hänseende. Att keramiken daterats typologiskt till någon av perioderna lyfter de kan vara felaktigt eftersom formerna sträcker sig över båda perioderna (Brorsson och Ytterberg 2018:74).

Under nästföljande period, 500-700 e.Kr., finns det även här problem med typologisk datering eftersom materialet, likt under slutet av romersk järnålder och folkvandringstid, är ”mycket anonymt” och att det inte finns många säkra keramikmaterial i Bohuslän från 500-700 e.kr (Brorsson och Ytterberg 2018:95). De lyfter därför detta som källkritiskt problematiskt eftersom den grövre vardagliga keramiken, till skillnad från den finare ornerade mer lättdiagnostiska keramiken, är svår att härleda till en viss period och att det sannolikt finns många keramikmaterial som har blivit feldaterade (Ibid. 2018:95).

Brorsson och Ytterberg efterfrågar fler C14-dateringar på det anonyma järnåldersmaterialet som kan komma att visa hur vanligt förekommande materialet är. Men samtidigt lyfter de faktumet att det faktiskt har gjorts en hel del radiometriska dateringar, speciellt inom exploateringsarkeologin, och att det trots allt mycket sällan har identifierats keramik eller andra lämningar från 500-700 e.kr (Ibid. 2018:95).

3.5. Pollenanalyser och eventuell befolkningsminskning

Pollenanalyser är viktiga för att se hur kultur- och naturlandskapet har sett ut och utvecklats under olika tider och är därför en värdefull källa för att komplettera diskussionen rörande situationen under mellersta järnåldern. Pollenanalyser, som baseras på ackumulerade pollen i vatten- och våtmarksmiljöer, har använts för att titta på hur jordbruks- och betesmarker har brukats och i vilken omfattning i ett längre tidsperspektiv i olika regioner (Pollenanalys, Arkeologerna, hämtad: 2018-07-11). Pollenanalyserna som ser till kulturmarker visar inte bara jordbruksaspekterna, utan kan också i hög grad anses visa på bebyggelseutvecklingen samt demografiska förhållanden eftersom det hela är tätt sammankopplat (Lagerås 2013:272).

Pollendiagram kan analyseras för att se huruvida åker- och betesmarker har använts och om det skett igenväxning med annan vegetation vid eventuella uppbrott och förändringar. Vid analyser av dessa har det visats att århundradena omkring slutet av romersk järnålder och början av folkvandringstid, under 300-400 e.Kr., generellt visar på hårt brukad mark med stor bebyggelse- och befolkningstäthet. Därefter däremot, i mitten av första århundradet omkring 500.e.Kr., sker generellt en nedgång i landskapsutnyttjandet med igenväxande med exempelvis björk. Eftersom det främst är landskapets öppenhet som syns så är det enligt Pedersen och Widgren minskat kontra ökat betestryck i utmarker som visas i diagrammen, snarare än de relativt små åkerområdena (Pedersen och Widgren 1998:304f.). Det här mönstret tycks inte vara säregnet för Sverige utan visar sig också i pollenanalyser i resten av Skandinavien och större delen av Centraleuropa med minskad odling vid åkermark och ett minskat betestryck (Löwenborg 2012:14).

Vad gäller demografiska förhållanden med befolkningssituationen så har detta, tillsammans med de arkeologiska spåren, setts som en indikation på att det har skett någon typ av befolkningsminskning under 500-talet (Löwenborg 2012:14). Men samtidigt som det syns en generell nedgång i pollendiagrammen i det stora perspektivet så är det olika från region till

region. Pedersen och Widgren har sammanställt de olika regionernas landskapsutnyttjande och det syns en tydlig vikt mot att de säkra tecknen om nedgång runt första årtusendets mitt är koncentrerade till de östra delarna av landet. Utav ett urval av regionerna syns i östra Götaland med Blekinge, Öland och Östergötland ett igenväxande av betesmarker med björk som sedan relativt snabbt öppnas upp igen. På Sydsvenska höglandet syns minskat betetryck men dock ingen minskning i centrala odlingsbygder, medan de perifera områdena i vissa fall inte öppnas upp igen förrän tidig medeltid. I Mälardalsområdet finns tvetydiga tecken, med minskning i Södermanland och Västmanland samtidigt som Uppland inte visar på någon speciell minskning och där det går att se en expansion och uppkomst av centra så som Vendel och Gamla Uppsala. I mellannorrländska bebyggelseområdet i Medelpad och norra Hälsingland inträffar en tydlig och ihållande nedgång och igenväxande av marker under mitten av första årtusendet för att sen utvidgas under vikingatid (Pedersen och Widgren 1998:310).

Skåne visar inga tydliga spår efter minskat landskapsutnyttjande utan snarare en kontinuerlig expanderande och ökande av den öppna marken. Vad gäller Västergötland syns enligt Pedersen och Widgren heller inga tydliga spår efter någon nedgång omkring mitten av första århundradet. I vissa områden anses det vara en fortsatt tillväxt av det öppna beteslandskapet under hela järnålders lopp och i andra startar tillväxten snarare i 400-500-talen för att fortsätta genom järnåldern (Ibid. 1998:310).

Även om det sammanfattningsvis i stort går att se en nedgång i markutnyttjandet vid denna tid i Skandinavien och på Europeiska kontinenten blir det en tydlig uppdelning i väst och öst som tydligt argumenteras av Pedersen och Widgren (1998:310). Källmaterialet pekar på mer av en nedgång i markutnyttjandet på östra sidan av landet än den västra. På en djupare nivå finns det variationer inom den östliga delen av landet med varierande mer eller mindre spår av nedgång i markutnyttjandet.

Per Lagerås (2013) har studerat C14-dateringar från röjningsrösen på Sydsvenska höglandet och kombinerat det med pollendata med syftet att utröna jordbruksexpansioner och tillbakagångar – och i förlängningen bebyggelseexpansioner och tillbakagångar – på höglandet. Detta diskuteras även i relation till demografiska förhållanden och Lagerås menar att röjningsrösen är ett fördelaktigt material för att göra det eftersom det reflekterar den agrara vardagen och därför synliggör det breda befolkningslagret och samhällets ekonomiska bas. Sammanfattningsvis argumenterar Lagerås för att det har skett en jordbruksexpansion med stor närvaro av röjningsrösedateringar under yngre romersk järnålder vilket tyder på en period med mycket stenröjning och en allmän tillväxt i befolkningens mängden i Sydsvenska höglandet. Vidare syns tvärtom en nedgång som tar vid omkring 400 e.kr., vilket enligt Lagerås troligtvis speglar en regional befolkningsminskning. Lagerås tar upp de nyare trendsvängningarna i forskningsdiskursen rörande övergången mellan äldre och yngre järnålder; de klimatologiska tolkningsmodellerna rörande vulkanutbrott år 536 e.kr och den eventuella befolkningsminskning och allmänna nedgången som konsekvens av det – en forskningsdiskurs upprätthållen av t.ex. Gräslund (2007), Gräslund och Price (2012) och Löwenborg (2012). Lagerås ställer också sitt resultat mot denna forskningsdiskurs och menar att det inte syns något direkt samband med hans forskningsresultat utan istället att en eventuell nedgång i jordbruk – som i ett vidare perspektiv kan indikera befolkningsmängd samt bebyggelse – påbörjats redan under 400-talet e.kr (Lagerås 2013).

3.6. Den Justinianska pesten

Under 540-talet och en tid framöver härjade en storskalig pest som har fått namnet *Justinianska pesten* efter den bysantinske kejsaren Justinianus I som härskade under den aktuella perioden. Den Justinianska pesten brukar ses som den första pandemin med pest. Startpunkten för farsoten var i hamnstaden Pelusium i Egypten på östra utkanten av Nildeltat med utbrott år 541 varifrån den smittosamma sjukdomen spred sig snabbt (Little 2006:3). Spridningen spred sig fort mycket på grund av det utvecklade kommunikationsnätet uppbyggt av romarna under romersk järnålder som sträckte sig över stora områden. Pesten spred sig västerut genom Nordafrika, centrala och södra Europa, centrala och västra Asien, Arabiska halvön och länderna som låg längst med Medelhavets kust. Den spred sig också så långt i norr som till de brittiska öarna (Little 2006:3; Flink 1986:130). Samtida källor av den bysantinske historikern Procopius berättar om farsotens spridning samt den allmänna oro som hystes för den (Flink 1986:130).

Pesten hade efterföljande tid återkommande utbrott som kom i intervaller på allt mellan sex till tjugo år och härjade omkring Medelhavet under kortare perioder. Vissa av omgångarna varade i flertalet år. Under 700-talet dog det sista utbrottet ut och den Justinianska pesten hade nått sitt slut under samma århundrade (Little 2006:3; Flink 1986:130). Det är svårt att veta hur många som drabbades av farsoten, men enligt Burenhult (2000) decimerades Europas befolkning med mellan en tredjedel och hälften. I Konstantinopel avled ca 40 procent av stadens invånare mellan 541-542 e.kr (Flink 1986:130). Vad gäller farsotens påverkan i Norden så går det enligt Burenhult inte att utesluta att den också drabbade där, men ställer sig på den oklara sidan eftersom han menar att det finns en svårighet i att se spår efter en sådan pestepidemi i det arkeologiska materialet (Burenhult 2000:159). Gräslund å andra sidan menar att pesten kan ses som en delförklaring till förändringarna under folkvandring- och vendeltiden (Gräslund 2007; Flink 1985). Flink argumenterar också som Gräslund med mer öppenhet om att det är troligt att pesten kan ha påverkat Norden och att den har haft en roll i förändringarna – eller enligt Flink; den regression – som inträffade under den här tiden.

Flink diskuterar Ölands situation under folkvandring- och vendeltid kopplat till bebyggelsearkeologi, men gör också utblickar i ett större geografiskt perspektiv och diskuterar i argumentationen rent allmänt nedgången i Norden, med andra ord ”folkvandringstidens/vendeltidens nordiska bebyggelse regressioner” (Flink 1986:133). Han menar att om man ser till ett holistiskt perspektiv tillsammans med det försämrade klimatet i Norden är det inte helt omöjligt att en sådan epidemi kan ha orsakat den regression som enligt Flink syns som ”[...] de övergivna husgrunderna, stensträngarna och husgrundsterrasserna är jämte pollendiagrammens vittnesbörd faktisk data ute i terrängen, som utgör de arkeologiskt påvisbara spåren av en övergivningsfas, som någorlunda samtidigt drabbat sinsemellan helt skilda områden och därför kräver en generell förklaring.” (Ibid. 1986:132). Flink argumenterar därför för att pestepidemier, som kan gynnas i det försämrade klimatet, kan ha varit en generell förklaring till den nordiska regressionen i bebyggelsen (Ibid. 1986:133).

Det finns forskning som på ett eller annat sätt har jämfört de två stora pestepidemierna med varandra – nämligen den Justinianska med den medeltida pesten, Digerdöden, som härjade i Europa på 1300-talet. Flink (1986) nämner rimligheten i uppfattningen om att den medeltida pesten hade stor inblandning i den medeltida regressionen i Norden som inträffade under 1300-talet, speciellt sedd i ett internationellt perspektiv. Dessförinnan, under 1200-talet, inträffade en expansion av samhället med folkökning, uppodling och handelskontakter med andra folk inom och utom Europa. Detta jämför Flink med situationen under Romersk järnålder och folkvandringstid 300-500 e.kr med den arkeologiska verklighet som finns som

på många sätt vittnar om en expanderande och välmående tid på många håll. På detta följde den nedgång under vendeltid som enligt densamme är troligt att den grundade sig i den Justinianska pesten. Liknelser med den snabba väg på ett par år som pesten spred sig genom Europa under 1300-talet görs också om 500-talets pestutbrott, dock med förbehåll att det troligtvis tog något längre tid på grund av glesbefolkningen i Norden (Ibid. 1986:131f.).

Löwenborg (2012) vars forskning har berört händelserna under år 536 och dess konsekvenser i Västmanland, Mälardalen, argumenterar förändringar i markrätt och jordäggande, där en elit skulle ha kunnat dra fördelar av krisen med minskad befolkningsmängd och utnyttjande av kulturmark för att lägga under sig större andel mark och resurser. Det förändrade gravskicket mot storhögar under yngre järnålder i området menar Löwenborg skulle kunna spegla behovet av en maktelit att manifestera de nya markägareförhållandena i landskapet (Löwenborg 2012). Löwenborg diskuterar också katastrofer och dess konsekvenser för samhällen som genomlever en befolkningsminskning och sätter de två farsoterna och efterföljande situation emot varandra, med medvetenheten att det givetvis var olika sociala och kulturella sammanhang under de båda tidsperioderna. Digerdöden slog hårt på alla samhällsklasser. De samhällsklasser som tros ha påverkats relativt positivt är de överlevande bönderna, livegna och hantverkare där ökad konkurrens om arbetskraft lär ha hållit ner hyror och liknande kostnader samt höjt löner. Likaså upphävandet av markäganderätt efter Digerdöden tros ha varit en väg mot bättre levnadsstandarder för bönder och hantverkare.

Digerdöden är problematisk att uppskatta i exempelvis befolkningsminskning och omfattning utefter de få och generella skriftliga källor som finns och än svårare är situationen under 500-talet med Justinianska pesten. Men Löwenborg föreslår teorier också om denna farsot ställda emot Digerdöden. Enligt Löwenborg (2012) slog denna som hårdast på bönder – det vill säga de människor som inte hade överflöd i mark och resurser. De som hade detta kunde istället med stor sannolikhet klara sig lättare ur krissituationen samt att denna maktelit troligtvis kunde ta åt sig mark i en tid när samhället var med om en omvälvande tid där tidigare markäganderätt – om att bara en viss storlek mark fick ägas i storleken så den endast kunde odlas av ägaren – säkerligen fick ge vika i en sådan tid.

Däremot finns det aspekter där det bör ha varit ungefär likadant, enligt Löwenborg. Konkurrensen som ökade bland arbete efter Digerdöden kan med högsta sannolikhet också ha inträffat i samband med den Justinianska pesten. Det skulle kunna förklara den olikartade regionala skillnaden i återbefolkningen i Mälardalsområdet som går att se i pollendiagrammen samt i hur gravfälten i samma region har använts, menar Löwenborg. Ortsnamnen Karlaby, Rinkeby och Tegnaby i Mälardalen skulle kunna reflektera ett system med tilldelning av land i utbyte mot militära tjänster. Detta bör enligt Löwenborg ses i skenet av omstrukturaliseringen av markägandet och skiftet mot en alltmer expanderande elit. Vad som också bör ha blivit allt vanligare än förekomsten av slavar och trälar för att kunna vidmakthålla och förvalta produktionen av den större marken. Även om det var vanligt med ofri arbetskraft under järnåldern så kan det vara svårt att se skillnader i mängd igenom specifika tidsperioder inom järnåldern. Löwenborg ser dock ovan aspekter som anledning till att se det som en trolig konsekvens i sammanhanget (Löwenborg 2012:22f.).

Som diskuterat ovan så råder det dock mer eller mindre tvivel om huruvida järnålderspesten verkligen har slagit rot uppe i Norden. Vid sidan av Burenhults problematiska åskådning rörande en eventuell pest i norra Europa är också Pedersen och Widgrens argument ett exempel på det. De menar att det endast finns belägg för att svartråttan, som är viktig i böldpestens spridning, har funnits vid Östersjöområdet som tidigast under vikingatid. Därtill eftersom den diskuterade ”nedgångsperioden i Skandinavien” har kunnat härledas till att ha

sin början redan innan pesten hade sin spridning under slutet av 500-talet och in på 600-talet (Pedersen och Widgren 1998:311).

4. År 536-537 e.Kr.

4.1. Naturvetenskapliga spår

Det finns ett årtal vid den här perioden som är väl omtalat, både inom klimatologi som inom den arkeologiska forskningen. Det finns ett antal indikationer från olika håll som gör att flera discipliner är överens om att någonting drastiskt hände under 536 e.Kr. som skulle komma att påverka och ge konsekvenser för klimatet mer eller mindre för stora delar av jorden (Gräslund och Price 2012:430). Sedan en tid tillbaka har det diskuterats huruvida detta drastiska skulle kunna ha varit ett vulkanutbrott någonstans på jordklotet som hade stora klimatologiska inverkningar. Tidigare kandidater har varit Krakatau mellan Sumatra, samt Java i Indiska Oceanen (Gräslund 2007:106). Nyligen har dock rön presenterats i ny studie presenterad av Loveluck, Christopher P. , McCormick, Michael, Spaulding, Nicole E. et.al. (2018) som bidrar med ny kunskap om vulkanutbrott i Europa.

När det kommer till naturvetenskapliga källor har det gjorts undersökningar och analyser av borrhärdar i Antarktis, Grönland och Schweiz. Ett antal kärnor från isen i östra Antarktis visade på en distinkt lager av sulfat som tolkades som utfällningar efter ett kraftigt vulkanutbrott kunde dateras till omkring 540 e.kr (± 17 år). Inräknat att det tar några år för svaveldioxid och svavelsyra att fällas ut på jorden och bli sulfatutfällningar faller det i år omkring 536 vilket enligt Gräslund är en "nästan osannolik överensstämmelse" (Gräslund 2007:106). Borrhärdarna med svavelutfällningar från inlandsisen på Grönland kan relativt snävt dateras till 533-534 (± 2 år). Sulfatutfällningar i denna dimension bör indikera stora mängder svavelsyra och svaveldioxid har cirkulerat i stora delar av jorden under flera år (Ibid. 2007:107). Rent klimatologiskt torde askmolnet ha förhindrat solens strålar att nå jordens yta och istället reflekteras uppåt vilket gav ett kyligare klimat (Gräslund och Price 2012:430).

Ovan nämnda nyare studie av Loveluck, Christopher P. , McCormick, Michael, Spaulding, Nicole E.et.al. (2018) har tittat på introduceringen av silvermynt istället för tidigare använda guldmynt under mitten av 600-talet e.Kr. I de Merovingiska kungadömena i Gallien samt anglosaxiska England har det observerats en minskning i präglandet av guldmynt och istället storskalig tillsättning av silver i mynten. Genom smältning och bearbetning av blymalmen – så kallad Galena blymalm – kan silver fås fram och det är just detta bly-silver som har spårats i sagda mynt från andra halvan av 600-talet e.kr (Loveluck, Christopher P. , McCormick, Michael, Spaulding, Nicole E.et.al. 2018:1580). Forskarna har kunnat korsrelatera den historiska händelseutvecklingen till spår i det naturvetenskapliga materialet. I en borrhärd från glaciären Colle Gnifetti i Schweiziska Alperna har forskarna med hjälp av laserteknologi kunnat se en riklig mängd bly omkring 640-talet, vilket tyder på en avsättning av metallen efter en period med frånvaro av dessa utslag efter samma skala av metallutvinning. Det fastslår, och bekräftar, att det här bly-silvret började utvinnas och bearbetas vid samma tid för att utgöra i alla fall en del av de mynt som samtidigt började sättas i system. De menar att utvinningen troligtvis har förekommit väster om glaciären Colle Gnifetti och tror då att det kan röra sig om gruvorna i Melle i västra Frankrike (Ibid. 2018:1576,1580).

När det kommer till situationen under 500-talet så gick det även att i borrhärdarna se nyupptäckt vulkaniskt avsatt material som rent kemiskt i hög grad liknar det material som gick att se i

borrkärneanalysen på Grönland som nämnts ovan. Borrkärnan i Grönland, vars avsatta material tolkades som restmaterial efter vulkanutbrott omkring 536 e.Kr., överensstämmer med det nu funna materialet i Colle Gniffeti-analysen vad gäller kronologi samt kemisk sammansättning. Detta har gjort att forskarna har kunnat härleda materialet i borrkärnan i Schweiz till det högt sannolika vulkanutbrottet omkring 536 e.Kr. och att det troligen har inträffat på Island. Efter det påvisade utbrottet på Island diskuterar de också ytterligare vulkanutbrott som gick att bekräfta i borrkärneanalysen – Eldgjavulkanen som någonstans mellan åren 934 och 939 e.kr hade ett utbrott (Ibid. 2018:1575).

Spår efter askmoln har också avsatts i fossilerade trädårsringar. På norra halvklotet, från Sibirien i öst till västra USA, har det visat sig inträffa ovanligt kalla somrar mellan 536-545 e.Kr. samt på några ställen fram till 550 e.Kr. Det går att se att det har varit mycket dålig, nästintill obefintlig, tillväxt bland träd sett till årsringarna . Utifrån detta har det tolkats att medeltemperaturen i östra Sibirien och norra Sverige sjönk på sommaren till 3-4 grader kallare än vanligt. Det har visat sig att det troligtvis har inträffat flera kallare perioder, en vid 536 och en vid 540-542 samt fler däremellan. Högre vattennivå i sjöar och vattendrag samt mer tillväxt av mossar inträffade samma tid, vilket visar på följd av minskad avdunstning och förmodligen ökad nederbörd (Gräslund och Price 2012:430; Gräslund 2007:109).

4.2. Antika samtida skrifter

Det är inte bara i det naturvetenskapliga som det finns spår efter det som hände omkring 536 e.Kr. I flertalet senantika skriftliga texter och brev finns redogörelser och observationer som har tolkats som att det är indikationer på att någonting drastiskt med klimatet inträffade vid den här tiden och dess konsekvenser. Redogörelserna skiljer sig från varandra på så sätt att de dels är oberoende av varandra, dels kommer från olika geografiska områden.

Den romerske statsmannen, författaren och munken Cassiodorus (ca 490-585), verksam utanför Ravenna i Italien, har skrivit text som beskriver de samtida händelserna. Han redogör för grödor som vissnar, missväxt och problem med skörden samt att det finns någon opacitet – någon ogenomtränglighet – i luften som förhindrar sikten (Gräslund och Price 2012:429). Ett utdrag ur Cassiodorus brev förmodligen sänt mot slutet av året 536 till en lokal tjänsteman berättar vidare om fenomenet:

[...] How strange it is, I ask you, to see *the principal star* [the sun], and *not its usual brightness*; to gaze on *the moon*, glory of the night, at its full, but *shorn of its natural splendour*? All of us are still observing, as it were, *a blue-coloured sun*; we marvel at bodies which cast *no mid-day shadow*, and at that strength of intensest heat reaching extreme and *dull tepidity*. And this has not happened in the momentary loss of an eclipse, but has assuredly *been going on equally through almost the entire year*. [...] (Gräslund 2007:102)

Den bysantinske historieskrivaren Prokopios (ca 500-554) berättar också i sitt arbete *Vandalkrigen* följande:

[...] *Hela det året lyste nämligen solen som månen: utan strålgans, liksom i nästan ständig eklips, med matt sken och inte som den brukade*. Från den stund detta fenomen visade sig utsattes människorna alltid för krig, svält och andra dödliga gissel. (Gräslund 2007:102)

Zacharia från Mytilene, historiker från Konstantinopel troligtvis verksam under 500-talet, skriver mer i detalj om att solen var skydd i femton månader. I Kina berättas det också om

dramatiska händelser kopplat till klimatet. Det finns källor som berättar om svåra klimatförhållanden omkring 536: staten Ching drabbades av frost och kyla under sommaren samma år vilket ledde till missväxt och hungersnöd året därpå. Den ljusstarka Hundstjärnan Canopus syntes inte heller vid vår- och höstdagjämningen som normalt (Gräslund 2007:103f).

4.3. Kopplingar mellan år 536, myter om Fimbulvintern och arkeologiskt material

I Bo Gräslund och Neil Prices forskning (Gräslund 2007; Gräslund och Price 2012) studeras de naturvetenskapliga och klimatologiska förvecklingarna som har diskuterats ovan, inte bara utifrån de senantika källorna utan också hur de kan ha visat sig och artikulerats i fornnordiska skriftliga källor om mytbildningar. Detta studieområde som kombinerar naturvetenskapliga data med litterära mytologiska verk går under termen *geomytologi* (författarens egen översättning efter ”geomythology”) och kan vara både givande som problematisk, eftersom naturvetenskaplig hårddata ska kombineras med humanistiskt källmaterial med muntliga traditioner och mytologisk litteratur. Enligt Gräslund och Price finns risker med detta eftersom det kan bli cirkelargument och konfirmeringsbias, det vill säga när information mer eller mindre omedvetet selekteras och används för att bekräfta ens egna uppfattningar och hypoteser. De argumenterar dock för att det finns ett stort värde och logik i denna förening av ämnen, men lyfter också nyttan i att förstå dess möjligheter och begränsningar (Gräslund och Price 2012:429).

Den fornnordiska poesi, som går under fornnordisk litteratur, innehåller fornnordiska myter och trossystem som går tillbaka till övergången vikingatid och medeltid som sedan blir nedskrivna omkring 150-200 år senare. De myter och inslag som ingår har omarbetats och ändrats genom åren, och en del av inslagen i poesin går så långt tillbaka som till Folkvandringstiden med berättelser om Folkvandringstida krigare i Skandinavien och längre bort än så, som historier om hunnernas krigsledare Attila (Gräslund och Price 2012:437). Snorre Sturlassons isländska text Eddan; en värdefull källa till fornnordisk mytologi som skrevs i början av 1200-talet, innehåller delen *Gylfaginning*. I *Gylfaginning* berättas det om traditionen Fimbulvintern, *Fimbulvetr*, som betyder den ”stora” och ”mäktiga” vintern och i det poetiska verket menas Fimbulvintern komma som ett förebud inför Ragnarök, det som enligt nordisk mytologi innebär en serie händelser som leder till världens undergång. Fimbulvintern i sin tur menas föregicks av krig och allmän mänsklig ondska (Gräslund 2007:93).

Gräslund (2008) lyfter det faktum att det hela må vara mycket mytomspunnet men att det samtidigt är en värdefull källa till mer än bara myt. Enligt densamme är det troligt att det kan ha setts som en rest av någonting extremt som en gång har inträffat i mannaminnet, förmodligen extremt klimatförhållande med kalla vintrar antingen i Nordiskt område eller i övrigt indoeuropeiskt område (2007:93). Gräslund argumenterar för att det finns samband mellan myten kring Fimbulvintern och de klimatologiska händelserna kring 536 e.kr, som på ett eller annat sätt levtt kvar och visat sig i mytbildningarna inom nordisk mytologi. Ett utdrag från *Gylfaginning* lyder så här:

Då sade Gangleri: »Vad finns att berätta om Ragnarök? Jag har inte hört något berättas förut.» Här säger: »Många och stora händelser är att berätta om det. Det första är att den vinter som kallas Fimbulvintern kommer. Då yr snö från alla håll, då blir det mycket kallt och vassa vindar. Solen har ingen verkan. Tre vintrar kommer i följd och ingen sommar emellan.» (Gräslund 2007:95).

I *Völuspá*, ytterligare en poetisk skrift som sedan långt tillbaka har ansetts redogöra för materiell kultur som kan härledas till omkring 500-talet, beskriver händelserna vid början av Ragnarök. Solen blir slukad av odjur, solen blir svart om somrarna efter, det vill säga minst två somrar, och stjärnorna lyser inte lika klart längre. Det här anses gå igen och visa samband inte bara till de antika skriftliga källorna men också de två mytologiska källorna sinsemellan (Gräslund 2007:99; Gräslund och Price 2012:437). Gräslund menar även att Fimbulvintern inte direkt åsyftar på vintrar med extrem kyla, utan snarare onaturligt kalla somrar (Gräslund 2007).

Vidare riktar Gräslund uppmärksamheten mot den specifika och detaljmässiga beskrivningen i texten om speciellt *Gylfaginning* men också *Völuspá* som en indikation på att det kan vara baserat på något som en gång har inträffat och därefter satt sina spår. Han menar också att de stämmer så pass väl överens med de andra oberoende källorna, som de naturvetenskapliga och antika skriftliga källorna, att det hela verkar högst troligt sammankopplat. Även annat källmaterial – det arkeologiska källmaterialet – har använts för att se sambanden, och det material som det rör sig om är främst bebyggelse- och boplatsmaterialet.

Främst lyfter Gräslund fram de stenlagda grunderna efter gårdar samt stensträngsbygderna på Öland, Gotland, norra Hälsingland och östra Östergötland som enligt densamme övergavs omkring slutet av folkvandringstid. Mer generellt angående andra hus i södra och mellersta Sverige som byggdes med mer vanliga trästolpkonstruktioner menar Gräslund att de vid slutet av folkvandringstiden ”praktiskt taget överallt övergavs och därmed i många fall flyttades.” (Gräslund 2007:112). Vad gäller den första halvan av vendeltiden är bosättningsspåren, fornfynden, gravar, ädelmetall, offerfynd och järnproduktion rent allmänt mycket färre jämfört med de tidigare perioderna under järnåldern innan dess. Med allt detta som bakgrund, inklusive nedgången i kulturmarker enligt pollenanalyser och med eller utan den Justinianska pesten, argumenterar Gräslund och Price (2012; Gräslund 2007) sammanfattningsvis för att allt hänger samman med det som skedde år 536 som en utlösande faktor till de konsekvenser med klimatförsämring och missväxt som innebar stora förändringar för samhället i Skandinavien. Det har diskuterats att befolkningen i Skandinavien kan ha så mycket som halverats under 500-talet e.Kr., och Gräslund och Price menar att dessa aspekter i helhet står som bevis för att just en sådan stor minskning troligtvis har inträffat (2012:433).

4.4. Sammanfattande diskussion

Mycket av forskningen som bedrivs idag i Skandinavien rörande händelserna omkring 536 e.Kr. och den sammantagna så kallade nedgången i befolkningens mängd, kulturmarker och bebyggelsepå, springer ur Gräslunds forskning som är framstående inom ämnesområdet (se t.ex. Löwenborg (2012); Iversen (2017); Swedberg och Östund 2016). Efter undersökningens genomgång av forskning efter Gräslund och Price är det tydligt att det fortfarande är dramatiska, krisladdade och stora tolkningsmodeller som används för att förklara det som syns i det arkeologiska materialet. Även om det är många olika aspekter och ”bevis” som tas upp och diskuteras så är det när det kommer till det arkeologiska materialet slagkraftiga och dramatiska exempel som tas upp på ett lika slagkraftigt, dramatiskt och generellt sätt inlindat i statistik om några specifika regioners grav- eller boplatsförekomst (se t.ex. Gräslund och Price 2012:432 f.). Ett utdrag ur sagda diskussion för att illustrera det hela är att ”det var frågan om den mest dramatiska och plötsliga bebyggelseförändringen i Sverige efter jordbrukets införande för sextusen år sedan.” (Gräslund 2007:112).

Vidare är dessa regioner som främst får utrymme just stengrunds- och stensträngsbygderna med det lättillgängliga och välutforskade materialet. Detta används för att påvisa argumentet att Skandinavien, och Norden, i stort var med om en befolkningskris förorsakad av klimatförsämringar efter vulkanutbrott eventuellt tillsammans med pestepidemin. Vad som undersökningen här vill lyfta upp för diskussion och problematisering är frågan om representativitet och nyansering. Dan Carlssons (1988) tidigare nämnda tankar om fältmaterialets representativitet på Öland och Gotland kommer här till pass som en parallell. Carlsson (1988:33) argumenterar för att fältmaterialets representativitet är av avgörande betydelse när det kommer till diskussionen och tolkningen av kontinuitet eller ödeläggelse under Folkvandringstiden. Han menar att majoriteten av forskningen rörande Gotland och Ölands bebyggelseutveckling har gjorts på just de tidsperioder där det finns fältmaterial, det vill säga de lättillgängliga stengrunderna. Han lyfter problematiken med att endast fokusera på det mest lättillgängliga materialet ur olika aspekter, eftersom det kan vara besvärande för kunskapsuppbyggnaden om förhistoriska samhällen.

Carlsson pekar speciellt på hur stengrunds materialet, som i stor mängd kan härledas till romersk järnålder och folkvandringstid, och sedan frånvaron av huslämningar från vendel- och vikingatid, ofta lett till tolkningar om ödeläggelse och nedgång. Här har mängden huslämningar enligt honom använts oproblematiskt som indikationer på att det skett en ödeläggelse under Folkvandringstid eftersom det inte finns några fler liknande hus i följande tidsperioder. Han argumenterar istället för att tolkningar kring stengrunderna, och sedan den generella frånvaron av dem, inte direkt behöver betyda en nedgång eller ödeläggelse bara för att det inte finns lika många från folkvandrings- och vendeltid, utan att det lika väl kan ha skett en förändring i hustyper och bebyggelsesteknik med ett större användande av träkonstruktioner, vilket har setts i det arkeologiska materialet, som på så sätt inte blir lika framträdande och påtagliga i landskapet för blotta ögat. Carlsson pekar med andra ord på det viktiga i att fundera över källmaterialets representativitet, att sätta in det i sin samtida och rumsliga kontext och att inte endast fokusera på närvaron och tillika frånvaron av det mest tillgängliga och påtagliga (Ibid. 1988).

Detta skulle kunna appliceras på den *geomytologiska* forskning som pågår idag, eftersom det kan anses vara problematiskt att argumentera för nedgång, ödeläggelse och dramatisk förändring i Skandinavien som helhet när en relativt onyanserad bild av snävt material ofta är det som lyfts fram för diskussion. Som forskningsbakgrunden visade så är just stengrund- och stensträngsbygderna det som är välutforskat och vi vet inte så mycket om andra områden i sådan detalj, vilket gör att materialet från dessa bygder självklart blir en värdefull källa för forskning. Det kan dock bli svårt att dra stora generella händelseförlopp för så stort geografiskt område där materialet och den uppbyggda antikvariska kunskapen är så varierande. Därtill i och med att krisbilden om övergivande, kontinuitetsbrott och bränder på speciellt Gotlands husgrunder sedan 1980-talet har ifrågasatts (se Dan Carlsson 1988) finns det anledning till att reflektera över materialets representativitet. Pedersen och Widgren (1998) nämner exempelvis att det är svårt att beskriva den materiella kulturen, gården och kulturmarken under mellersta järnåldern på ett rent generellt plan i Sverige då det skiljer sig väldigt mycket från region till region. Han menar också att det är när det kommer till frågan om det har skett någon ödeläggelse, nedgång eller förflyttning omkring 500-talet som den regionala variationen kommer fram som mest (Pedersen och Widgren 1998:310f.). Kritik och ett ”varningens finger” finns från klimatologer i samarbete med humanister som har riktats mot användandet av förenklande och reduktionalistiska klimatologiska modeller när det kommer till att försöka förklara kulturarvet och efterfrågar nya mer empiriska fallstudier (Büntgen et.al. 2016).

Enligt Pedersen och Widgren är det tydligt att det var flertalet gårdar som slutade att användas under 500- och 600-talen, och speciellt de i perifera lägen för att istället koncentreras i lägen som skulle bli platser för senare historisk bebyggelse. Enligt densamme går det dock inte att se någon tydlig nedgång eller övergivande av gårdar i vissa av regionerna, som exempelvis Västergötland. Denna utgångspunkt bygger på att det *inte* går att säga om det generellt i landet har varit en krisbetonad situation eller en mer förändringsorienterad omstrukturering av bebyggelse, och att det snarare troligtvis har varit stora skillnader över geografiska områden (Pedersen och Widgren 1998:310f.). Det är mycket baserat och diskuterat i samband med den skiftande pollenanalysdatan som visar olika resultat om eventuell nedgång i markutnyttjandet i olika regioner, där Västergötland inte visar några tydliga tecken medan andra mer östligt i landet orienterade områden gör det, vilket är diskuterat ovan (kap 3.1.5. *Pollenanalyser och eventuell befolkningsminskning*).

Den krisbetonade och dramatiska utomstående påverkan har som diskuterats ovan inte bara genomsyrat forskningen under tidigt 1900-tal, utan är också aktuell idag inom forskningen om ämnet. Här tycker jag mig se att det uppdragar sig två motpoler i diskussionen rörande händelser under folkvandrings- och vendeltiden utifrån det arkeologiska materialet, i synnerhet bebyggelsematerialet. Det vill säga en skillnad i ståndpunkt mellan att se behovet av en regional variation och återhållsamhet i förklaringsmodellerna (se t.ex. Pedersen och Widgren 1998, Burenhult 2000), kontra att lägga fram de mer generella och storskaliga förklaringarna frontad av utomstående påverkningar som klimatet och/eller den eventuella pestepidemin (se t.ex. Gräslund 2007, Gräslund och Price 2012, Flink 1986, Löwenborg 2012). Löwenborg nämner den allmänna oron över risken att förenkla situationen när det används förklaringar om stora, krisbetonade yttre påverkningar på samhället och att det just därför har använts förklaringar om människan i kontroll och interna kontrollerade förändringar. Men Löwenborg efterfrågar samtidigt en trovärdig förklaring till den extensiva befolkningsminskningen under "*the 6th century catastrophe*" (Löwenborg 2012:24). Löwenborg argumenterar att händelseförloppet vid år 536-537 skulle kunna vara en den hittills mest rimliga förklaringen till vad som inträffade då vad gäller de olika aspekterna som visar på förändring, varpå densamme nämner Gräslunds liknande diskuterande teorier (Ibid. 2012:24).

5. Platsbiografier av boplatser

5.1. Skövde 148 (Esketorp) – en boplatser vid utkanten av Skövde

Fig. 4. *Fynden från undersökningen vid Esketorp.*

Esketorp är ett boplatserkomplex med tyngd i äldre järnåldern samt övergången mellan vikingatid och medeltid i inre Västergötland utanför Skövde och som går under namnet RAÄ Skövde 148. Ytan för boplatsern förundersöktes år 1997 varpå 93 anläggningar hittades tillsammans med en yta där trolig järnframställning nyttjats och det kunde efter samma undersökning antas att det kunde förväntas mer fynd kopplat till den verksamheten, men också områden med mycket stolphål och gropar. Boplatsern slutundersöktes sedan av Västergötlands museum under sista delen av år 2002. På platsen hittades främst flertalet hus, både samtida och överlappande, som visar olika tidsfaser och generationer av gårdar från förromersk järnålder till övergången mellan romersk järnålder och folkvandringstid. Ännu mer fynd kopplat till järnhantering på platsen hittades pågående under tre faser under loppet av järnåldern, både med och utan närliggande gårdsbebyggelse (Berglund 2005).

Boplatsern är lokaliserad på ett fördelaktigt topografiskt läge i anslutning till en höjdrygg. I närområdet finns många fornlämningar som mest utgörs av stensättningar samlade antingen som gravfält eller ensamliggande gravar. Även en del resta stenar och domarringar finns i närområdet, alla en knapp kilometer från denna och andra från kända undersökta boplatser i området. Till detta finns även uppgifter att en hel del gravar har röjts bort i samband med odling. Gravarna är daterade till århundradena före Kristi födelse vilket gör dem samtida med den inledande fasen av boplatsern Esketorp. De flesta lämningar som ligger i området omkring boplatserkomplexet Esketorp har sin tyngd i just den äldre järnåldern (Berglund 2005:72).

Tiden innan 250 e.Kr.

Det finns lämningar som tyder på att platsen har använts i andra sammanhang innan den togs i anspråk för boende under förromersk järnålder. Från neolitikum finns makrofossilt material som pekar på att det har varit någon typ av odling på platsen. Förutom fåtal vaga spår i form av gropar och andra diverse anläggningar från sten- och bronsålder finns relativt svårtolkade

lämningar på platsen som började ta form under sista skedet av förromersk järnålder. Dessa lämningar har tolkats som spår efter rituella och ceremoniella händelser och har sin början strax innan boplatsens inledande skede tar vid under förromersk järnålder. Genom äldre järnålderns bebyggelsegenerationer ändrar den tolkade rituella kontexten form och karaktär vilket vittnar om andra funktioner och ett förändrat användande under tid (Berglund 2005).

Vad som tolkades som en rituell kontext bestod av en härd och en offergrop bestående av ett mycket humöst och fett kulturlager som låg som fyllning. Det feta fyllnadslagret tros ha avsatts allteftersom material deponerats i gropen. Datering av anläggningen visar att offergropen först börjar användas i slutskedet av förromersk järnålder. Däri fanns även fynd och de bestod av en holkyxa i järn daterad till förromersk järnålder samt keramikskärvor och lite brända och obrända ben från bl.a. människa och häst. En daterad obränd hästtand har även den daterats till förromersk järnålder. Runt gropen hittades stora stolphål och gropar som har tolkats som spår av någon typ av träkonstruktion som har hört till offergropen och som anlades samtidigt som härden och gropen. Dessa aktiviteter kopplade till offergropen var i bruk under den första tiden som platsen är bebodd under loppet av den äldre järnåldern (Berglund 2005).

Vad gäller bebyggelsen så har den i stort kunnat delas in i olika något överlappande generationer med två-tre hus samtidigt på platsen. Dessa gårdshuset utgör från att de första husen reses på platsen någon typ av byliknande sammanhang och varje generationsfas har tolkats pågå under ungefär 75-100 år. Alla hus har varit relativt stora och ligger på 25-30 m i längd och 7-8 m i bredd. Grovt i tid går de tre första generationerna av äldre järnåldersgårdar att knyta till tiden innan 250 f.Kr. – den första generationen hus består av två nästintill identiska gårdshuset med mindre vad som är tolkade som ekonomibyggnader i anslutning till dem. De första husen på platsen har dateringar som spänner mellan 30 f.Kr – 50 e.Kr. Även eventuella hägnadsstrukturer kan ha hört till dessa hus (Berglund 2005).

Den andra generationen består av tre hus som dels liknar den tidigare generationen, men det har samtidigt troligtvis skett någon typ av reglering eftersom husen positioneras lite annorlunda med mer avstånd från varandra; det är inte längre närliggande gårdshuset. I och med att den här generationens byggnader har stått så pass nära i tid till den tidigare byggnadsgenerationen så har det inspirerat tolkningar om att man på platsen i hög grad har återanvänt timmer och annat husmaterial från de tidigare husen. Det har tolkats som att det har föredragits att riva, eller snarare nedmontera, tidigare hus, städa upp tidigare boplatsytor och bygga upp nya inom platsen istället för att renovera redan existerande hus. Ett av husens stolphål från den första generationen kan tolkas som att ha blivit upptaget ur gropen och eventuellt återanvänt (Berglund 2005).

Den tredje generationen har dateringar som ligger omkring mitten av romersk järnålder och som till stor del ligger på nästan samma position som generationen hus innan. Även detta har uppmärksammat tolkningar om att husvirke troligtvis har återanvänts till stor del i nybyggen. Genom all denna tid avsätts deponeringar av avfall i form av bland annat skörbränd sten och sot i en sydostlig del av boplatsen (Berglund 2005).

Det har hittats fynd av järnframställningsplatser med blästugnar i form av gropar med fynd av slagg i botten och bitar av ugnsvägg samt gropar med bara slaggrester som tolkats som deponeringsplats av restprodukterna. Den lilla mängden och omfattningen, samt begränsade tidsperioden som det går att härleda järnhanteringsanläggningarna till, har lett till tolkningen att det snarare är spår efter ett ”försök” till järnframställning eller att den troligtvis var ganska blygsam. Diskussion har av den anledningen också rört sig om huruvida ugnarna har återanvänts eller ej, vilket verkar troligt för att kunna ha möjlighet att bistå hela boplatsen

under aktuell tidsperiod med järn. Den inledande järnframställningsfasen kan grovt dateras till inledande bosättningstiden omkring år 40 till ca 210 e.kr, i mitten av romersk järnålder. Vad som har tolkats som ugnar ligger längre bort från "gårdstomterna" än vad slaggrestgroparna ligger, som är närmare boytorna, vilket kan indikera rensning och uppstädning av slagg närmare bebyggelseytorna och en vilja att hålla järnverksamheten en bit bort. Det har dock inte hittats några fynd av slaggfragment eller liknande på själva boytorna eller i direkt anslutning till dem (Berglund 2005).

250-ca 400 e.kr

Den fjärde och näst sista generationen av gårdsbyggnader på platsen består av tre hus daterade till tidsspannen och intervallen 140-220 e.kr, 130-320 e.kr samt 160-300 e.Kr. Den generationen är den sista att bestå av en samlad byliknande kontext med tre gårdsenheter igenom den äldre järnåldersbebyggelsen (Berglund 2005:126).

Den sista bebyggelsegenerationen, den femte, består till skillnad från de tidigare generationerna av endast en gårdsenhet som har daterats till tidsspannet 290-410 e.Kr. Huset visar tydligt arv från de tidigare husen genom stora liknelser, men är samtidigt i jämförelse med de andra husen "särpräglad modernt" med en anlagd långhärd i huset och med liknelser som går igen i hus från folkvandringstid/vendeltid (Ibid. 2005:127).

Under denna generation förändras användandet av offergropen som anses avslutas och övertäckas delvis av en stenpackning samtidigt som en typ av stenmonument med resta stenar arrangerades runt om. Det har hittats delar av människoskelett inom denna, och tolkningen är att även om det har hittats enstaka människoben i den tidigare offergropen så tolkas platsen inte ha använts om grav förrän under den här sista, femte generationen av gårdshus. Graven har undersökts under 1950-talet och den var då mycket omrörd och skadad av modern verksamhet och tidigare odling men tolkades otvivelaktigt som en domarring, vilket gjorde att den arkeologiska undersökningen avslutades med att domarringen rekonstruerades på plats (Berglund 2005).

Undersökningen av Esketorp inkluderade både undersökning av boplatsen och domarringen och vid undersökningen drogs dock slutsatsen att det är svårt att säga om det verkligen har varit en domarring baserat på bland annat hur stenpackningen vid graven är formad. Det bör inte uteslutas att det kan ha varit en annan typ av stenkrets som exempelvis en skeppssättning. Observerat vid undersökningen är att alla generationer med bebyggelse från äldre järnålder är lokaliserade på ett längre avstånd från offergropen/stenkretsen än vad den senare senvikingatida/tidigmedeltida bosättningen är som ligger närmare intill (Berglund 2005).

De mer eller mindre osammanhängande hägnadslänkande lämningarna som har hittats är svårdaterade och svårtolkade, men de har åtminstone kunnat kopplas till tre av husen från de olika generationerna under äldre järnåldersfasen. Det leder till tolkningen att det troligtvis har funnits någon typ av hägnadssystem under den äldre järnåldern där. De föreslås ha inhägnat gårdarna och skapat olika tomtningar. Det, tillsammans med faktumet att det finns flera samtida gårdar och att de går att knyta till järnhanteringsverksamhet, har bidragit till tolkningen att det går att se platsen som någon typ av bysammanhang med täta samband mellan generationerna hus både i tid och i form och karaktär (Berglund 2005).

Vad gäller järnframställning och bearbetning så har det inte hittats några spår som kan härledas till den här tiden vilket ger ett glapp på 200-300 år eftersom järnhanteringslämningar återkommer under följande århundrade när bebyggelsen har nått sitt slut på platsen (Berglund 2005).

Ca 400 e.kr och framåt

Den enstaka gårdsenheten daterad till 290-410 e.kr har tolkats som en kvardröjande gård efter att platsen troligtvis har börjat lämnas under 300-talet och omlokaliseras. Den sista femte generationen skiljer sig relativt mycket från de tidigare bokomplexen som istället bestod av flera bysamlade gårdsenheter med eventuella tomtningar och hägnadssystem. Efter detta hus vid folkvandringstidens början omkring 400 e.Kr. och fram till sen vikingatid/tidigmedeltid har det inte hittats några daterade byggnadsspår på undersökningsplatsen (Berglund 2005).

Anmärkningsvärt är att det återigen finns spår av järnhanteringsverksamhet med blästugnar och slaggröpar daterad till 450-590 e.Kr. Vid den här järnperioden så har alla dessa anläggningar istället förskjutits mot den sydöstra delen av undersökningsområdet från att under den tidigare järnperioden ha legat något närmare den då samtida bebyggelsen (Berglund 2005).

Förutom närvaron av järnverksamhet så bryts således bebyggelsekontinuiteten. Uppre för diskussion är vad som händer på platsen; huruvida bebyggelsen har flyttats och i så fall var och varför. Det finns en del aspekter som Berglund lyfter fram kan vara indikation på att boplatsen av oklar anledning har omlokaliseras till ett ställe i närområdet som inte är undersökt. De är att undersökningen har dels med säkerhet avgränsat boplatsen i tre av fyra riktningar och möjligheten finns att boplatsen från ca 400 e.Kr. och framåt har flyttats till precis utanför undersökningsområdet. Dels är spåren efter järnverksamheten närvarande på platsen under folkvandringstid vilket är en indikation att det bör finnas bebyggelse som hör till verksamheten i närheten. Även pollenanalyser, vars källa ligger nära undersökningsområdet, har använts i tolkningen av boplatsen. De visar på att det har skett en förändring i sädesodlingen. Till en början, under de första tre generationerna av bebyggelse, syns en ökning i sädesodlingen som sedan börjar dala under sista delen av romersk järnålder. Då ökar istället betesdrift/djurhållningen. Men under ca 400-600-talen sker återigen en ökning av sädesodlingen när det inte finns någon bebyggelse på platsen men däremot närvaron av järnframställningslämningarna (Berglund 2005).

5.2. Björlanda 603 – Gård från äldre järnålder på Sörreds utmark

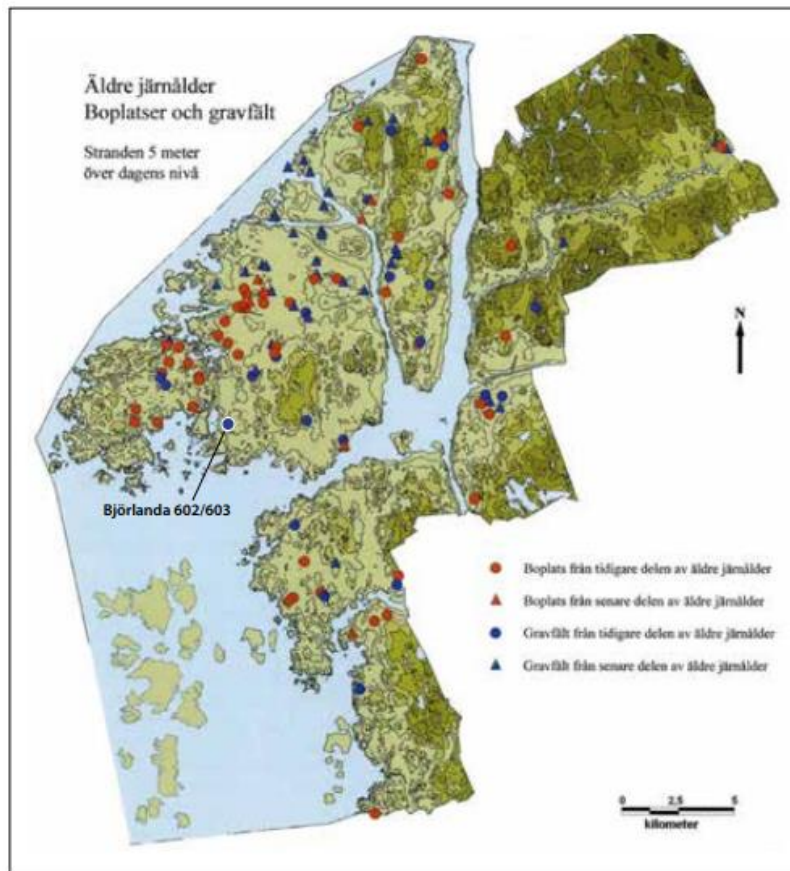

Fig.5. Karta med boplatsen utmarkerad.

Björlanda 603 är en boplats som först observerades vid utredning 2009, som förundersöktes 2010 och slutligen undersöktes av Arkeologerna (då UV-väst) under 2011. Boplatsen påvisar en lång kontinuitet genom förhistorien från äldre stenålder till äldre järnålderns slut med en expansion under yngre bronsålder-äldre järnålder. Nio hus kunde påvisas på platsen som kunde relateras till perioderna tidigneolitikum, övergången mellan äldre och yngre bronsålder, yngre bronsålder, förromersk järnålder samt yngre romersk järnålder. I samband med samma undersökning undersöktes även boplatsen RAÅ 602 som eventuellt kan ses som en del av samma boplatskomplex men att en modernare byggnad har separerat dem vilket antikvariskt lett till en indelning i två ytor (Nordin 2014:5).

Boplats 603 återfinns inom det under förhistorien attraktiva boplatsläget på södra Hisingen utanför Göteborg, Västergötlands landskap och Västra Götalands län. Under sten-, brons- och äldre järnålder löpte här Syrahålasundet, eller "Bronsålderssundet" – en skyddad vik i nord-sydlig riktning som skilde Björlanda och Torslanda åt och som senare torrlades under loppet av järnåldern (Nordin 2014:7). Detta område på Hisingen har undersökts flitigt sedan 1960-talet och framåt då den expansiva perioden satte fart med exploateringar av olika slag. Vad som har visat sig vara ett fornlämningstätt sund med bland annat rösen, stensättningar och boplatser indikerar att människor har bosatt sig här under stenålder, bronsålder och järnålder med en viss tyngd i stenålder (Nordin 2011:7).

Sex av de nio funna husen kan typologiskt och med C14 dateras till 800 f.kr fram till 400 e.kr och ger intrycket av att ha bestått av gårdsliknande strukturer. Stor del av fyndmaterialet med

till exempel keramik, säd, lerklining, järnslag samt urnegrav från äldre romersk järnålder visar att användandet av platsen har intensifierats under äldre järnålder och också avslutats i och med äldre järnålderns avslut (Nordin 2014).

De två husen från yngre förromersk tid visar inte bara fyndmaterial och dateringar från den tidsperioden utan också ett rikt keramikmaterial med koppar och kärl från romersk järnålder. Troligt är att de har stått en längre period på platsen in i romersk järnålder. Det finns två hus från romersk järnålder, varav ett har daterats utifrån typologiska grunder och det andra efter typologi men också C14 (Ibid. 2014:37).

Romersk järnålder – hus 8 (fyrstolpshus)

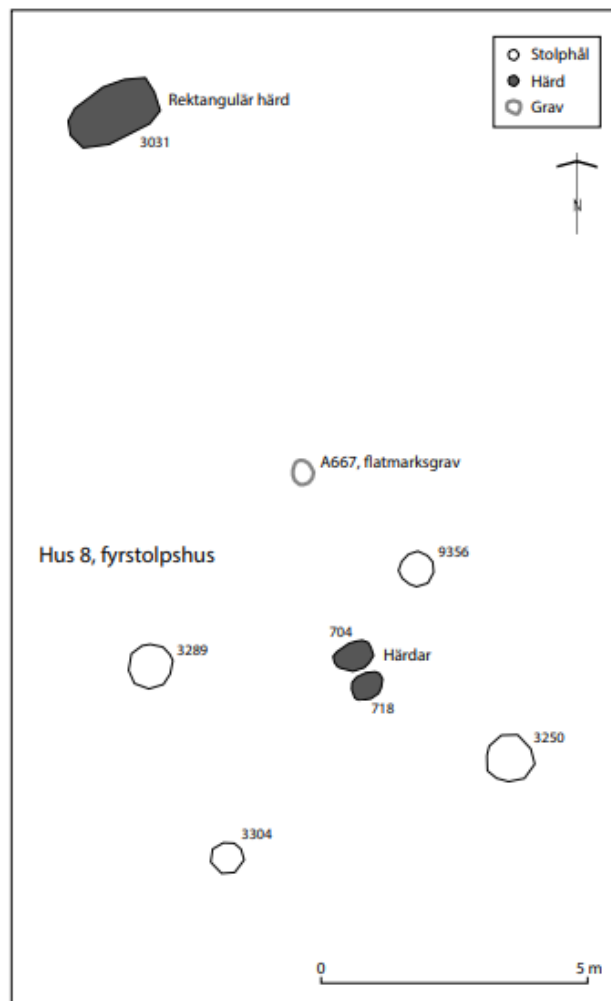

Fig. 6. Hus 8 – ett fyrstolpshus från romersk järnålder

En anläggningskontext som har tolkats som ett eventuellt kulthus är Hus 8 som består av fyra stolpar med två härdar centralt i anläggningen. Precis intill ligger en grav i form av urnegrav från äldre romersk järnålder och några meter bort en rektangulär härd. Byggnadslämningen har endast daterats typologiskt till romersk järnålder. Det framhålls som möjligt att byggnaden kan ha kopplingar till graven och begravningen, exempelvis som ett ställe för förberedelse inför begravning och som plats för ritualer (Nordin 2014:26).

Slutet av romersk järnålder – Hus 1

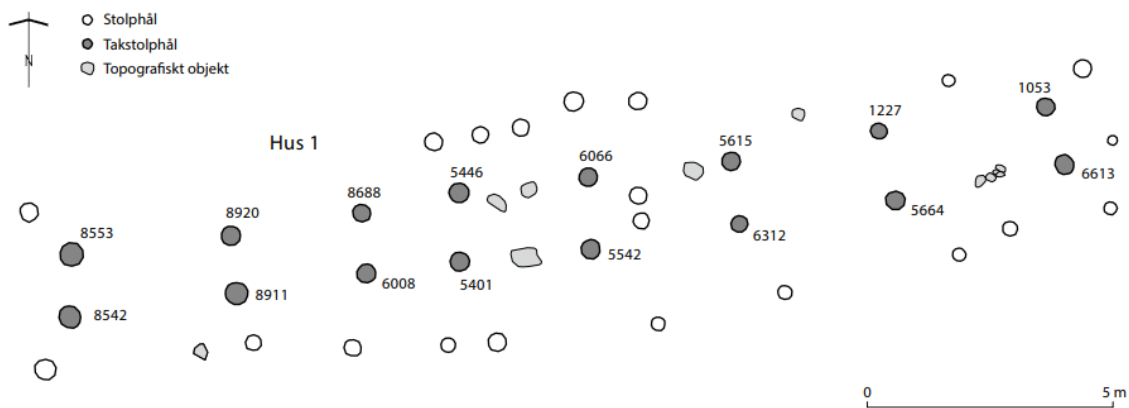

Fig. nr 7. Hus 1 från slutet av romersk järnålder.

Hus 1 tolkas som det sista huset på boplatserna och är en treskeppig byggnad stående i ÖV-riktning. Träkol från ett av stolphålen har med hjälp av C14 daterats till 250–420 e.kr och tillsammans med typologisk datering har det tolkats som att byggnaden sannolikt har stått på platsen under sista delen av romersk järnålder. Väggstolparna är sämre bevarade men utifrån de bättre bevarade närvarande stolparna är det troligt att väggarna har varit konvexa. Tre mindre krukbottnar hittades i mittsektionen av huset, dock söndersmulade troligtvis på grund av att anläggningen har framschaktats tre gånger genom alla undersökningssteg. Huset har varit 22,5 m långt och 5 meter brett och åtta stolpar har varit bärande. Avståndet mellan parstolparna är en meter (Nordin 2014:27).

Övergången äldre-yngre järnålder på Björlanda 603 och i närområdet

Från att ha varit en plats som i alla fall från yngre bronsålder har använts mer eller mindre kontinuerligt med gårdsenheter upphör användandet i och med Hus 1. Hus 1, som ses som en byggnad som har stått i slutet av romersk järnålder, blir alltså den sista byggnaden inom det undersökta boplatsoområdet. Enligt Nordin (2014:37) bryts därmed kontinuiteten på platsen och gårdsläget förflyttas under början av yngre järnålder till det historiskt kända läget för byn Sörred – på den plats där komplexet med Volvo personvagnars fabrik ligger idag – ett hundratal meter väster om Björlanda 603. Fynd av en hästtand daterad till vikingatid inom undersökningsytan för 603 föreslår att platsen senare efter bebyggelsen kanske har använts som betes- och ängsmarker (Ibid 2014:37).

Det går att se liknelser med andra undersökta boplatser inom närområdet på denna del av Hisingen som visar på flertalet boplatser från speciellt stenålder, bronsålder och äldre järnålder. Gör en liten utblick finns många boplatser från samma tidsperioder (radda upp?). Ett exempel är Björlanda 374 där det har hittats en gårdskontext från romersk järnålder med boplatzlämningar som kokgrop, ugn och trätråg – varav det sistnämnda är funnet i en brunn – från början av romersk järnålder. Under sista delen av romersk järnålder, troligtvis mellan 200–400 e.kr, har det anlagts ett treskeppigt långhus på platsen. I början av folkvandringstid upphör gårdsnärvaron bortsett från fynd som indikerar på att odling har skett på platsen under vendeltid (Nieminen 2007).

Likt för Björlanda 603 där bebyggelse kan ha förskjutits mot Sörreds by har också Björlanda by ca 300 meter söder om Björlanda 374 visat sig vara ett centralt område senare under yngre järnålder och efter det ett läge för historiska byar och gårdar. Nieminen ser det som troligt att gården kan ha förflyttats till läget för Björlanda by under sagda tidsperiod och att området kan

ha använts av gårdarna på det nya byläget som odlingyta (Nieminen 2007). I Göteborgsområdet finns det betydligt färre kända gårdslägen med långhus från romersk järnålder än från föregående period förromersk järnålder. Det har föreslagits att det beror på att de historiska gårdslägena togs i anspråk redan under senare delen av äldre järnåldern (Ragnesten 2005:180). Den romerska järnålderns gårdslämningar har därför enligt samma argumentation sällan blivit föremål för undersökningar eftersom de skulle kunna överlagras och ligga i anslutning till senare tids bebyggelse, eller att bostadslämningarna har blivit förstörda av senare bebyggelse av samma anledning. Denna händelseutveckling diskuteras alltså både för Björlanda 603 som för Björlanda 374 som har brott i boplatkontinuiteten omkring samma tid, under övergången yngre romersk järnålder/folkvandringstid (Nordin 2014; Nieminen 2007).

På båda platser har fyndmaterialet i olika säkerhetsgrad pekat på att det kan ha pågått odling och/eller betesdrift på ytan efter bebyggelsefaserna. På Björlanda 603 har fyndet av en hästtand diskuterats som indikation, om än osäker, på att ytan kan ha använts som betes- eller ängsmark medan gårdarna förskjutits mot det historiskt kända byläget Sörred (Nordin 2014:37). På Björlanda 374 har ett sädeskorn i årderspår daterats till 550-670 e.Kr. och det har föreslagits att marken har, mycket senare än den tid som resterande anläggningar påvisar, tagits upp för odling. En källkritisk aspekt har tagits upp om frånvaron av äldre lämningar på den vendeltida odlingsytan – att samma odling kan ha förstört eventuella äldre lämningar. Men med det sagt har det lyfts fram en möjlighet att platsen kan ha varit odlingsmark för gårdar vid det under yngre järnåldern centrala området omkring Björlanda by – det kända historiska gårdsläget nämnt ovan (Nieminen 2007:39,53).

5.3. Hallernaboplatserna (Norum 158, 159, 161, 163 och 164)

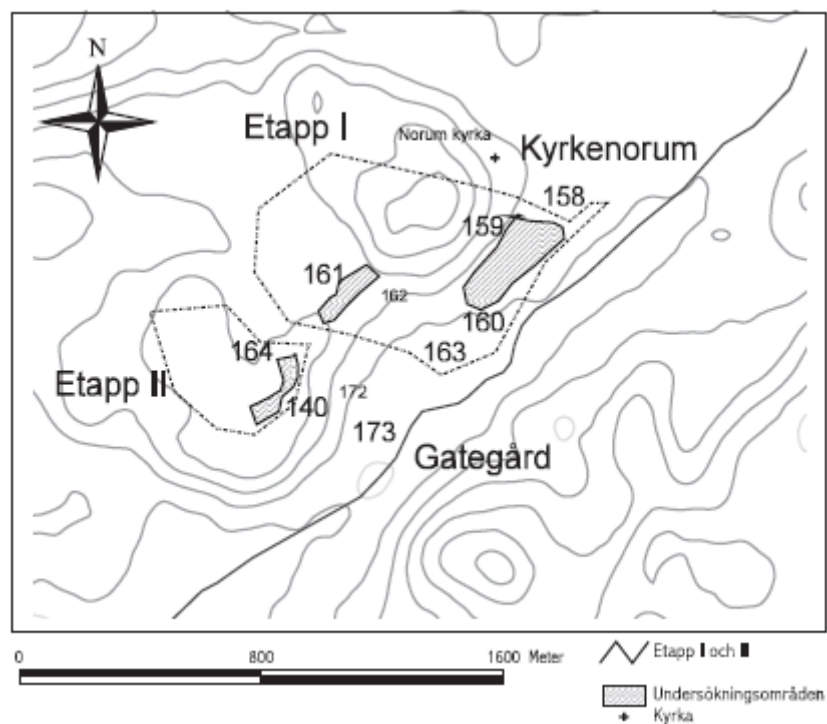

Fig. 8. Hallernaboplatser och undersökningsytor.

Under början av 1990-talet påbörjades undersökningar av boplatser som kom att kallas Hallernaboplatserna – eller Hallernaprojektet – som i sin tur har fått namn efter området Hallerna. Området ligger strax söder om tätorten Stenungsund, tillhör Norum socken och ligger i Bohusläns landskap, Västra Götalands län. Projektet har varit i ledning av Roger Nyqvist som har behandlat projektet i sin avhandling *Landskapet som ram – hus och grav som manifest* (Nyqvist 2007). Under undersökningarna 1990, 1991 och 1992 förundersöktes närområdena till Norum 158 och 162 och slutundersöktes gjorde Norum 159, 161 och 163. Vissa av lämningarna undersöktes också 1995-1997 i samarbete mellan Göteborgs Universitet och Bohusläns museum. Undersökningarna i början av 1990-talet behandlade vid sidan av boplatserna också gravar (för gravar, se övriga RAÄ-nr på bild ovan). Hallerna har tolkats som ett boplatser- och gravområde med dels samtida lämningar från både boplatser- och gravkategorin, dels ytor med endast bebyggelse och endast med gravar/gravfält som sträcker sig över ett större tidsspänn (Nyqvist 2007).

Eftersom det inte har varit möjligt att finna en teknisk rapport eller liknande där de utförda dateringarna finns redogjorda från undersökningarna inom ramarna för denna uppsats eftersom mycket är opublicerat och svårtillgängligt, utan endast boplatserfaserna i större drag, så finns inte boplatserna med i dateringssammanställningen. Dock har boplatserna i vilket fall ansetts som intressanta att inkludera i den här delen av analysen utan att det ger avtryck på analysen av dateringssammanställningen.

Det aktuella undersökningsområdet i Hallerna sträckte sig över dels en höjdplatå (Hallernaplatån) och dels ner i en dalgång (Strandnorum-/Gategårdsdalgången). På boplatserna har det gått att se en kontinuitet som har sin början i yngre bronsålder till yngre järnålder med en viss förskjutning i boplatsernas lokalisering. Materialet har tolkats ingå i fyra olika kronologiska faser som visas de illustrationerna nedan (från Nyqvist 2007:133f.):

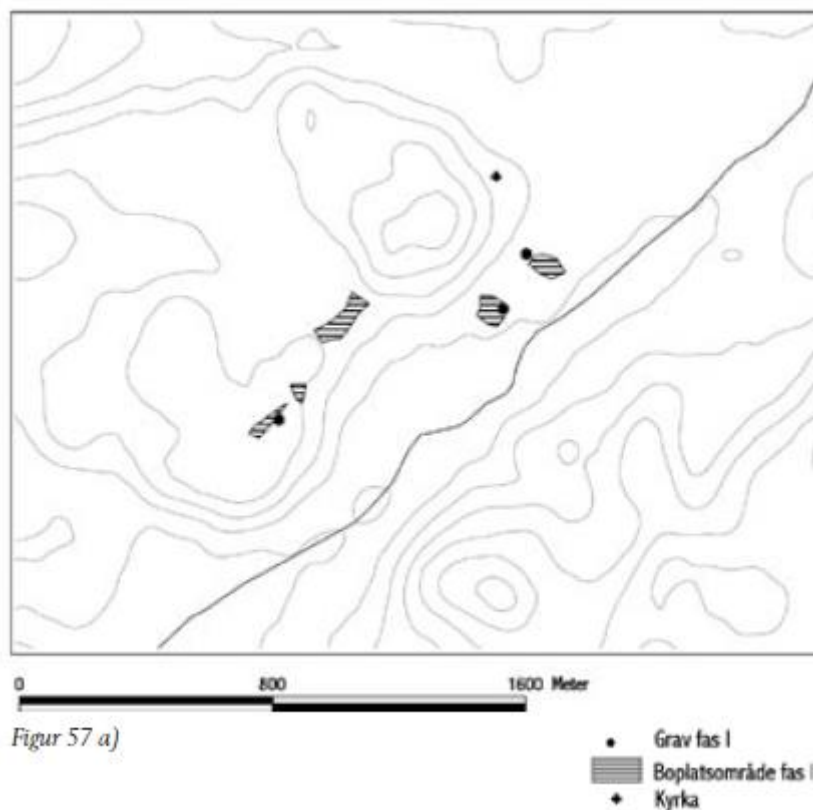

Fig.9. Fas 1.

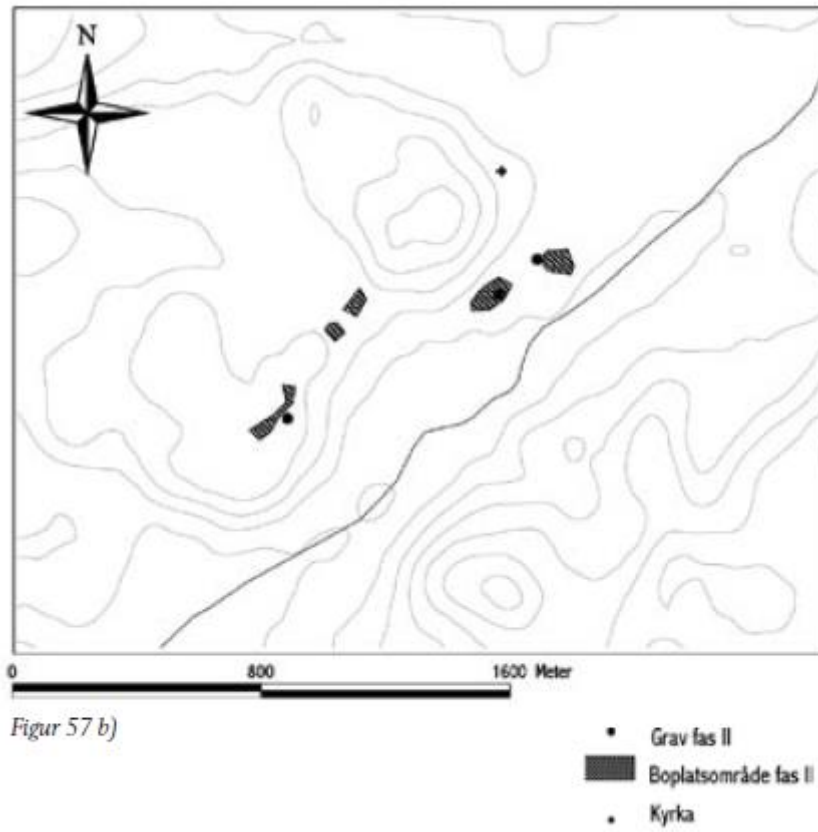

Fig. 10. Fas 2.

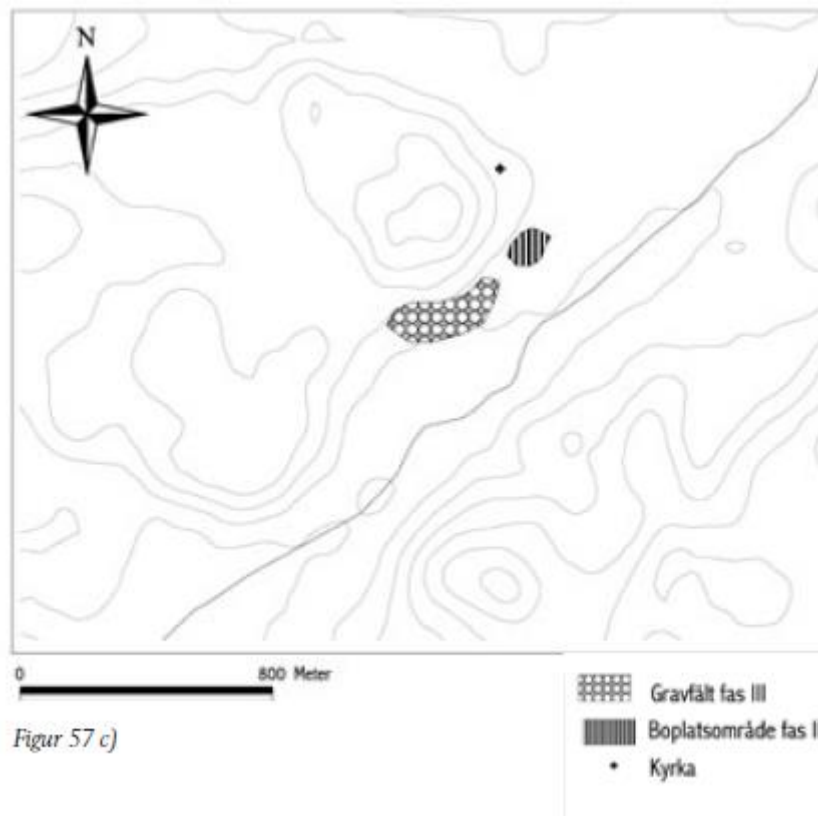

Fig. 11. Fas 3.

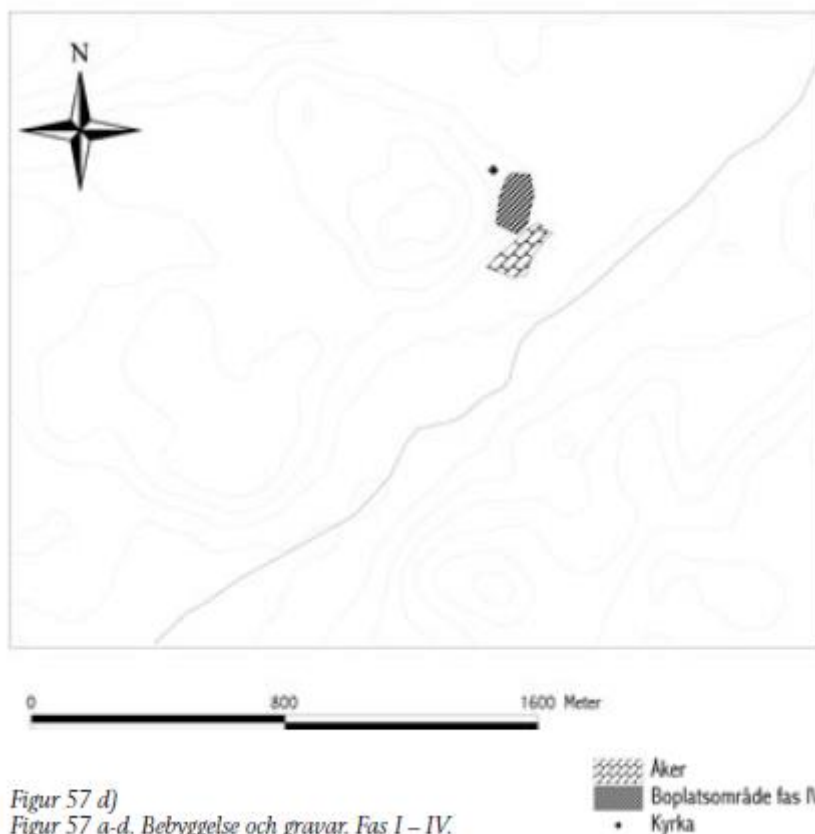

Fig. 12. Fas 4. Här syns att bebyggelsen successivt har koncentrerats och förflyttats ner i dalgången.

Undersökningarna pågick i två etapper, etapp 1 och 2. Under etapp 1 undersöktes boplatslämningarna RAÄ 158, 159, 161 och 163 medan boplat RAÄ 164 undersöktes under etapp 2.

Undersökningsetapp 1 – RAÄ 158, 159, 161 och 163

Undersökning av boplat RAÄ 158 resulterade i enstaka stolphål och fynd, så den var svår att tolka och härleda till någon viss förhistorisk period. RAÄ 159 låg nere i dalgången och där fanns bland annat lämningar efter hus, vägar från vikingatid, hägnader och odlingsspår. Odlingsspåren var från medeltid och som kunde ses överlagra huslämningarna från Husen kunde dateras till faserna förromersk järnålder, romersk järnålder och vendeltid/vikingatid och husen verkade ligga uppdelade inom två olika ytor med hus. Odlingsspåren var från medeltid och kunde ses överlagra boplatsspåren från vendel/vikingatid samt vägen som kunde knytas till bebyggelsen från den tiden. Boplatstyten RAÄ 161 var lokaliserad uppe på platån där husen och aktivitetstorna daterades till yngre bronsålder, förromersk järnålder och romersk järnålder. Inom ytan gick det att se att vissa områden hade varit bebyggda under ganska lång tid. RAÄ 163 avslutades efter förundersökningen eftersom inga anläggningar eller fynd kunde påvisas (Nyqvist 2007).

Undersökningsetapp 2 – RAÄ 164

Boplatsytan RAÄ 164 låg på krönläge och visade rikligt med boplatslämningar med bebyggelse från bronsålder till slutet av folkvandringstid/början av vendeltid. Likt RAÄ 161 syntes det att vissa områden inom boplatsytan har använts under längre tid för bebyggelse. Inom boplatsen hittades ett hus som kom att kallas A1 som var 51 meter långt och 8 meter brett, vilket är nästan dubbelt så stort som merparten av de övriga undersökta husen. Läget för just det huset var något avvikande och det syntes att platsen för huset inte använts för bebyggelse varken innan eller efter hus A1 (Nyqvist 2007).

Boplatserna och dess utveckling i helhet

I stort kan boplatserna tolkas som platser med ”ordinär agrar bebyggelse”. Dock tolkas det stora huset A1 från RAÄ 164 som en typ av stormannagård på grund av sin storlek, det exponerade läget och att det saknade bebyggelse spår innan och efter. Gemensamt för boplatserna är att de etableras omkring övergången mellan bronsålder och äldre järnålder. Vid nästan alla bebyggelseskeden går det att koppla tillhörande gravar i närområdet i form av bland annat flatmarksgravar till de äldre perioderna och även högar och stensättningar till de senare. Som bilderna ovan med de olika faserna visar så är de enstaka gravarna precis intill och ibland på boplatsytorna i synnerhet under de tidigare faserna. Sen i de två sista faserna, tre och fyra, så förskjuts gravläggningen till att endast bestå av gravläggning på bredvidliggande gravfält (Nyqvist 2007).

De olika boplatserna visar på någorlunda liknande etablering i tid men med skiljande kontinuitet över tid. Intresseväckande är att det sker en förskjutning i boplatsernas lokalisering över tid. Ytorna med hus och andra lämningar inklusive gravar förflyttas successivt, allteftersom ned mot dalgången. De tidigaste etablerade boplatsytorna under bronsålder inom RAÄ 161 återfinns högre i landskapet uppe på Hallernaplatån och 164 i krönläge. Likväl RAÄ 161 som 164 visar att vissa delar av respektive totala boplatssområde har använts under längre perioder med olika faser med hus. Boplatsytorna inom RAÄ 159, som kunde delas in i två boplatssområden något skilda från varandra i tid, ligger däremot något senare i tid med etablering under förromersk järnålder fram till yngre järnålder, under vendel- och vikingatid. Rumsligt har de legat nere i dalgången vilket har lett till tolkningen att det skett just en förflyttning och förskjutning nedåt dalen. Den ena av de två boplatsytorna inom RAÄ 159, där det hittades hus från vendel- och vikingatid, ligger nära de tidigare använda ytorna med husfaser från förromersk järnålder och fram till yngre järnålder. Men däremot skiljer sig användandet här på det sätt att helt ny mark har tagits upp för användande under vendel- och vikingatid utan några spår av tidigare användning, till skillnad från de andra ytorna som har återanvänts med ny bebyggelse efter tid. Medan aktiviteten skett under yngre järnålder på oanvända platser verkar de tidigare utnyttjade platserna bara använts i mindre grad för enstaka temporära aktiviteter (Nyqvist 2007).

5.4. Tuve 83 – en boplats i Skändla på Hisingen

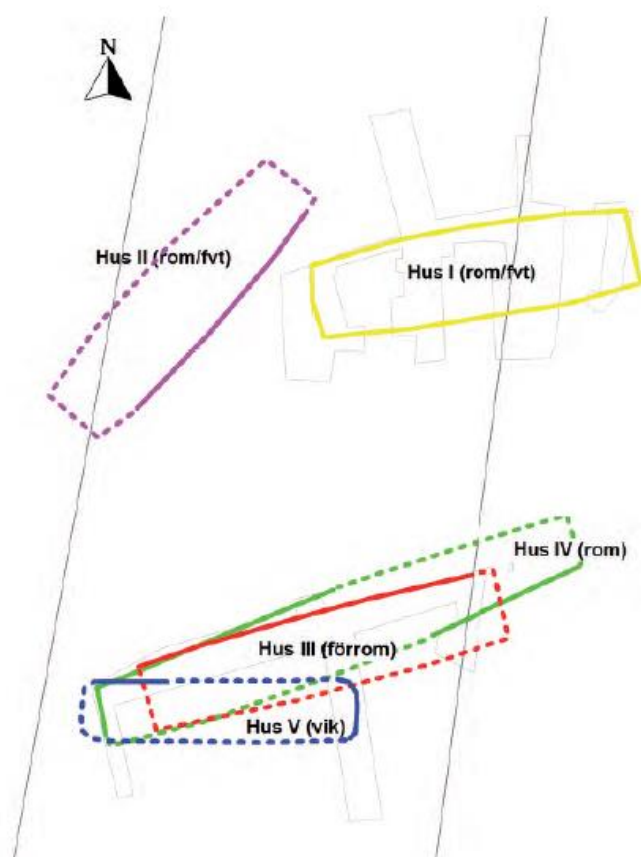

Fig. 13. Huslämningarna från Tuve 83. Schablonskiss över husens lokalisering och datering varav streckade linjer är hypotetiska.

RAÄ Tuve har undersökts under tre omgångar i ledning av Göteborgs Stadsmuseum i forskningssyfte. Efter de mer okulära respektive sonderande undersökningarna 2012 respektive 2014 undersöktes boplatsen mer i detalj, och med avbaning av maskin, under 2015. Platsen ligger i Skändla på Hisingen utanför Göteborg. Med fynd av spår efter flera hus och kulturlager kring de centrala delarna inom boplatsen har kontexten tolkats som en väletablerad gård från förromersk järnålder fram till och med vikingatid troligen med genomgående kontinuitet utan avbrott. Bebyggelsen har bestått av en eller fler lantgårdar genom tiden som successivt expanderat i omfattning efter tid (Ragnesten 2016:7). Boplatsen anses vara intressant då den ligger i centrum bland järnålderslämningar i sitt närområde och eftersom det finns så välbevarade spår efter flera byggnader. Det sistnämnda är unikt för Västsverige eftersom det är mycket få boplatser som har så välbevarade huslämningar (Ragnesten 2014:58).

Boplatsen har diskuterats ha kopplingar till gravfältet från yngre järnålder som ligger precis bredvid sydöst om boplatsen. En del av gravfältet i den östra delen har undersökts under början av 1900-talet och visades innehålla vikingatida gravar (Ragnesten 2014;2016).

Lämningen som visar det första identifierade skedet på boplatsen är huslämningen hus 3 som är daterat till 360-190 f.Kr., vilket faller inom förromersk järnålder. Fyndet av en väggränna visar att huset var 27 meter långt.

Romersk järnålder och yngre järnålder – Hus 4, 1, 2 och 5

Under först romersk järnålder finns en gårdsbyggnad, hus 4, som har stått på platsen delvis överlagrande det tidigare huset 3. Huset har stått under mittersta delen av romersk järnålder med en datering på en väggränna 120-330 e.Kr. romersk järnålder. Hus 4 överlagras delvis i sin tur av vikingatida huset, hus 5, vars stolphål genomskar den tidigare väggrännen i hus 4 (Ragnesten 2016:40,43).

En bit bort norr om hus 4 har det hittats rester av hus 1 och 2, där speciellt hus 1 är som ovan nämnt välbevarat med både väggrännor och stolphål. Hus 1 har varit 24 meter lång och sju meter brett med svagt böjda väggar och med ett allmänt dateringsspann på 130-550 e.kr, romersk järnålder/folkvandringstid. Bland annat har ett stolphål som har haft en takbärande stolpe daterats till 170-330 e.kr och en härd centralt inom huset till 250-380 e.Kr. Inte direkt tillhörande konstruktionen men med eventuell koppling till byggnaden är en härdgrop 1,5 meter söder om huset med en datering på 345-430 e.kr (Ragnesten 2014:55; Ragnesten 2016).

Hus 2 låg i närheten av hus 1 och var inte lika välbevarat som hus 1. Det har varit sju meter brett bör ha varit minst 20 meter långt. Hus 2 hamnade inom ett allmänt dateringsspann 390-540 e.kr, slutet av romersk järnålder/folkvandringstid. Det är inte säkert i detalj om hus 1 och 2 har varit samtida, men det lyfts fram att de ”[...] kan sägas tillhöra ungefär samma tidsskede” (Ragnesten 2016:55).

Hus 5 har sedan stått på platsen och det har varit delvis på samma yta som hus 3 och 4. Två dateringar av två stenskodda stolphål lägger byggnaden inom tidsspännen 775-875 och 880-975 e.Kr., vilket ger datering till vikingatid (Ragnesten 2016).

När det kommer till keramiken så har all keramik daterats till äldre järnålder, vilket stämmer väl överens med alla daterade hus från den tiden. Men det har däremot inte hittats någon keramik från yngre järnålder (Ragnesten 2016:49).

Boplatsen och dess utveckling i helhet

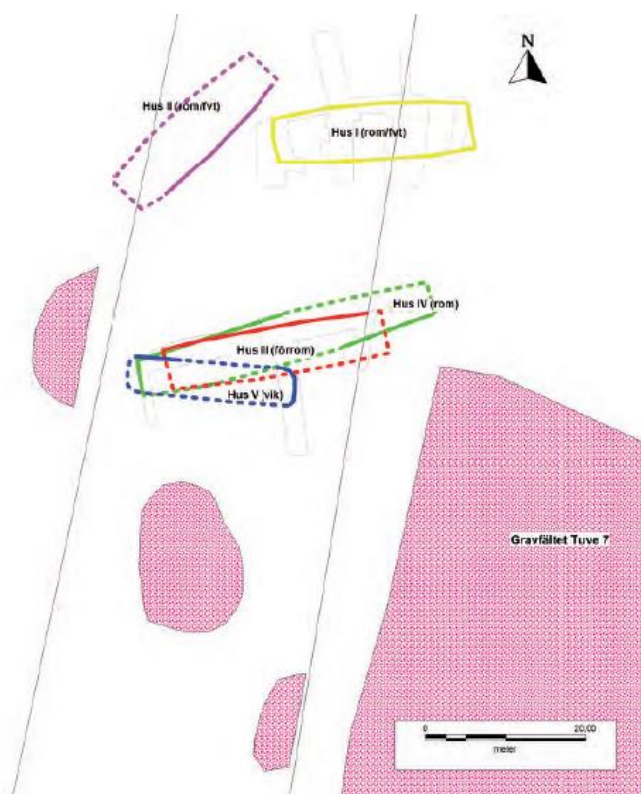

Fig. 14. De skrafferade områdena väster om gravfältet kan vara den tidigare fortsättningen på gravfältet då gravindikerande material hittades vid boplatsytan.

På norra delen av undersökningsområdet framkom en datering från bronsålder och möjligheten finns att det kan finnas fler lämningar från bronsålder utanför undersökningsytan. Det har lyfts fram som tolkning att det kan ha skett en rumslig förflyttning inom ytan i nord-sydlig riktning i och med att bronsåldersdateringen har hittats i norr och det vikingatida huset längst i söder, med de andra byggnaderna liggandes emellan både i tid och rum. Boplatsen är delundersökt så troligt är att det finns mer till boplatsen utanför undersökningsområdet. Boplatsen är dock högst sannolikt begränsad i södra riktningen, söder om det vikingatida huset, på grund av topografiska aspekter med sluttning ned till sankt område (Ragnesten 2016).

Undersökningen av boplatsen har även resulterat i hypotesen om att boplatsen och gravarna var mer tätt integrerade än man först trodde, både under äldre och yngre järnålder, eftersom det finns gravmaterial inblandat i boplatsmaterialet. Det finns indikationer som pekar på att det har funnits gravar på boplatsytan som antingen kan ha förstörts av sentida odling eller av järnåldersmänniskorna när gårdsetableringen tog vid. Eventuellt kan nämligen det intilliggande gravfältet RAÄ Tuve 7, som delvis undersöktes i början av 1900-talet, ha varit större en gång i tiden och succesivt utökats österut där de vikingatida gravarna undersöktes. Vidare kan gravfältet ha fortsatt nordväst där boplatsen finns, vars bebyggelse och gårdar från äldre järnålder kan ha expanderats på gravfältets bekostnad; d.v.s. delen med de förmodade äldre gravarna. Det som talar för detta är flera pärlor, varav två var brända som att de var en del av likbålet, hittats i matjorden på boplatsytan och söder om den samt en mängd människoben som ytfynd på ytan också söder om boplatsytan. Områdena för ben och pärlor återfinns vid och omkring de rosa fläckarna på Fig. 14 bredvid boplatsytan som är ytor som har visat hög magnetisering vid prospekterande magnetometeranalys som kan indikera eventuell närvaro av gravar under mark (Ragnesten 2016).

Boplatsområdet diskuteras sammanfattningsvis som kontinuerligt använt genom äldre och yngre järnålder, troligtvis utan avbrott. Det lär ha varit en boplatz med nära sammankoppling till gravområde både under äldre som yngre järnålder. Vissa ytor inom boplatzen har återanvänts för nya hus då flera överlagras varandra åtminstone delvis (Ragnesten 2016).

5.5. Sammanfattande diskussion

Fyra olika boplatzkomplex har valts ut allteftersom insamlingen av dateringar till sammanställningen har fortskridit, förutom Hallernaboplatzen eftersom dateringsdata har varit problematiskt att komma åt. Boplatzerna har diskuterats med ett fokus på kronologin och händelseutvecklingen, det vill säga vad som har hänt på platsen efter tid i både ett rumsligt som tidsmässigt perspektiv. Fokus har hamnat mest på bebyggelse lämningarna som kanske tydligast och mest påtagligt kan berätta om boendeförhållanden och kronologin på en boplatz, även om andra typer av lämningar också har fått utrymme. Tydligt är också att undersökningsaktörerna i tolknings- och rapportarbetet har valt att fokusera på de framkomna byggnaderna vilket gör det fördelaktigt att diskutera dem vidare i en undersökning som den här. Även om andra boplatzlämningar som också kan berätta om användandet av en plats har inkluderats i dateringssammanställningen, så har de boplatser med bevarade lämningar efter hus tillsammans och i relation till andra boplatzlämningar som har stötts på under insamlingsarbetet varit de som visat extra tydligt på intressant kronologi och att diskutera gentemot syfte och frågeställningar.

De fyra olika boplatzkomplexen är just det, olika varandra, vilket är en av anledningarna till att de har lyfts fram. Alla lokaler är unika på sitt sätt. Men i vissa fall delas liknelser och gemensamma drag och det är också en anledning till att just de har lyfts fram. Under insamlingens gång har det funnits många andra intressanta boplatser som också hade varit värdefulla att belysa och diskutera på ett djupare plan. Anledningen till det är att det var många som på ett eller annat sätt hade någonting som skedde omkring mellersta järnåldern, och andra tvärtom, inte något alls. Eller att boplatser hade aktivitet under yngre järnålder utan kontinuitet innan det. Med andra ord boplatser som kan anses bekräfta tidigare forskningsteorier om att någonting sker, som avbrott i kontinuiteten, under övergången mellan äldre och yngre järnålder, och sådana som mer eller mindre tvärtom kan motsäga samma teorier. Den här delen av analysen har velat förmedla närvaron av båda fallen. Det har dock förefallit vara fler fall att välja på när det kommer till boplatser som visar på kontinuitet en del av äldre järnålder för att sen förändras med brott i kontinuiteten under mellersta järnålder (se kap. 6. *Resultat av dateringssammanställningen*).

Esketorp (Skövde 148) är ganska unikt på det sätt att det finns så pass många byggnader bevarade som visar en kronologi och kontinuitet igenom äldre järnålder. Det finns också flertalet samtida byggnader vilket gör boplatzen till ett helt sammanhängande bysammanhang. Den har potential att berätta mycket om järnåldersboplatser och byars karaktär och utveckling. Vad materialet i nuläget berättar är att gårdar med eventuella hägnadssystem etableras under slutet av förromersk järnålder, för att sedan ha flera generationer av flertalet liknande gårdar fram till ca 300-talet e.Kr. Då, fram till omkring början av 400-talet, fanns endast en gårdsbyggnad som skiljde sig mycket från de tidigare. Efter den finns det inga fler spår av bebyggelse men intressant här är att det finns flera lämningar efter järnframställning på samma plats under yngre järnålder utan spår av hus. Platsen togs sedan upp för boende igen under vikingatid och medeltid. Den småskaliga järnframställningen har skett under romersk järnålder samtida med husen, men när bebyggelsekontinuiteten slutar finns

järnframställningsugnar och slagpropar kvar (Berglund 2005). Att det finns många järnframställningsplatser och kontexter kopplade till bebyggelse runt Skövde och i den större regionen har kommit fram av senare tids undersökningar och kan reflekteras i den här undersökningens dateringssammanställning. Henriksson (2015) säger följande i rapport från förundersökning av en boplats utanför Skövde utan RAÄ-nr (benämnd ”Skövde-” i tabellen (se tabell i kap. 7. *Bilaga*):

Under senare år har den här typen av platser påträffats i den här delen av Skövde-trakten. Det rör sig om små lokaler där tämligen begränsade insatser gjorts inom järnframställning. De kan ses som spår efter mindre bosättningar utmed sprickdalarna öster om Skövde och ut från bergssidans fot i riktning mot lerslätterna. De här platserna bör ses som boplatsanknutna, även om det varit förslagsvis både en och två kilometer till en boplats (Henriksson 2015:9).

För Esketorps del har det diskuterats att de fortsatta järnaktiviteterna, när inte fler hus återfinns på platsen, kan indikera att bebyggelsen kan ha flyttat till någonstans i närområdet som inte är undersökt. Jämfört med de andra boplatserna med järnframställning från samma tid runt Skövde så återfinns bebyggelse i anslutning till järnhanteringen (t.ex. Henriksson 2015a; Ångeby och Forenius 2012; Berger 2016) och järnlämningarna på Esketorp bör kanske ses som en indikation på att den ”nya” bebyggelsen ligger någonstans i närområdet. Ser man till alla typer av boplatzlämningar på lokalen så visar inte Esketorp på något avbrott fullt ut eftersom järnhantering fortsätter på platsen. Men ser man till de reella huslämningarna händer någonting i materialet som visar på ett avbrott i form av förändring där tolkning har framförts att det kan ha handlat om förflyttning till ett idag oklart läge (Berglund 2005).

En annan boplats som pekar på liknande händelseförlopp som Esketorp, självklart med sina egna förutsättningar, är Björlanda 603 som har lämningar från neolitikum till början av folkvandringstid – vid övergången för äldre och yngre järnålder. Från övergången mellan bronsålder och järnålder fram till början av 400-talet har det tolkats som en relativt väletablerad gårdsbebyggelse på platsen som syns genom bland annat flera huslämningar. Som anledning till brottet i kontinuiteten här säger Nordin (2014) med en viss självklarhet att det är en förflyttning av gården till det historiska by- och gårdstomtläget för Sörreds by under början av folkvandringstid.

Björlanda 374, som också ligger i området på Hisingen, har i analysen diskuterats i anslutning till Björlanda 603 eftersom den påvisar liknande fenomen under samma tid. Vid Björlanda 374 syns en gårdskontext etablerad under romersk järnålder likaså med ”avslut” i början av folkvandringstid endast med närvaro av spår efter odling under vendeltid (Nieminen 2007). Där har Nieminen (2007) velat se boplatserna eventuellt förflyttad till det historiska by- och tomtläget för Björlanda by och som kanske utnyttjats av de gårdarna på det nya läget för odling under vendeltid.

Görs en utblick till resten av Göteborgsområdet finns diskussionen att det kan ha skett en förflyttning till historiska bylägen under slutet av romersk järnålder/folkvandringstid grundat på just detta och på att många boplatser kan dateras till äldre järnålder, och då specifikt till förromersk järnålder-början av romersk järnålder, men inte så många från slutet av romersk järnålder/folkvandringstid (Ragnesten 2005:180; Westergaard 2015:4; Filipsson 2011:6). Sätter man Björlanda 603 och 374 i ljuset av den diskussionen så skulle boplatserna kunna ses som exempel på de argumenten.

Sen finns det som sagt boplatser som visar kontinuitet under äldre järnålder men som tvärtom fortsätter ha det på samma plats under övergången mellan äldre och yngre järnålder och in i yngre järnålder. Boplatserna i Hallerna i Bohuslän och Skändla på Hisingen har belysts av den anledningen. Vid Hallerna finns en kontinuitet genom bronsålder till vikingatid med en

mindre förskjutning/förflyttning successivt från höglänt läge uppe på åsen ner till dalgången. En förflyttning kronologiskt från högre topografiska lägen till lägre är rent allmänt identifierat som ett mönster som går igen under speciellt järnålder. Hellgren och Johansson (2014) nämner till exempel att i Göta älvdalsområdet i Västra Götaland så verkar de höglänta, ofta perifera boplatslägena på moränryggar övergetts för att under yngre järnålder ersättas av rent topografiskt lägre lägen vid morän- och grusområden vid lerslätterna, som på grund av landhöjningen allteftersom höjt sig ur havet och kunnat erbjuda bra jordar att odla på (Hellgren och Johansson 2014:80). När det kommer till Hallerna verkar det ha skett mer av en småskalig koncentration och sammanbildning av bebyggelse- och gravlägen snarare än förflyttning ned till dalgången som tidigare var mer utspridd.

Skändla visar på en järnåldersboplats som etableras under förromersk järnålder och som har visat sig vara ett ställe där gårdar funnits ända fram till vikingatid. Under delar av tiden har det funnits ett par samtida gårdar medan vid andra har det endast varit en enstaka gårdsbyggnad. Troligtvis har det funnits en tät koppling mellan gårdar och gravfält då rester av idag förstörda gravar, samt områden med eventuella orörda gravar under mark, har legat tätt integrerat med gårdarna. I det har Hallerna- och Skändlaboplatserna gemensamma punkter, dels som sammanlänkat gårds- och gravkontext samt dels att de visar på en kontinuitet genom övergången mellan äldre och yngre järnålder.

De här fyra boplatstexterna har valts till stor del för att jag skulle vilja belysa det som visade sig ganska tidigt i analysen av materialet – att det finns boplatser som fortsätter ha kontinuitet genom järnåldern, utan att någon speciell dramatisk förändring går att se. Men också tvärtom, att det finns många i materialet som faktiskt har ett avbrott i aktiviteten. I diskussionen av de här fyra boplatserna så tycks det i alla fall för ett par av dem ha skett en förflyttning och koncentration till mer centrala lägen (Björlanda 603 och 374). Att det här fenomenet tycks observeras på flera ställen och har lyfts av flera forskare är något som har visats tidigare under den här analysen. Därför kan det förefalla som ett troligt scenario för de boplatser som visar ett avbrott i aktiviteten, och på så sätt kontinuiteten.

6. Resultat av dateringssammanställningen

Arbetet med sammanställningen har utförts löpande genom större delen av uppsatsarbetet genom initierande sökning efter rapporter på RAÄ:s Samla, vilket visade sig vara ineffektivt och svårnavigerat och istället användes främst FMIS där det gjorts sökning med dessa förval – Kategori: *Boplatser och visten*, Lämningsstyp: *Boplats, Boplatsgrop, Boplatslämning övrig, Boplatksområde, Härd och Kokgrop*. I dessa ingår i sin tur olika lämningar som redogörs under 1.4. *Material*. Slutligen Län: *Västra Götaland* och fritext: *Järnålder*. På den antikvariska bedömningen har det valts ”*Undersökt och borttagen*” för att ge fornlämningar som är undersökta och avrapporterade.

Resultatet redovisas först på ett beskrivande sätt med anläggningarna i tabell och cirkeldiagram. Dess dateringar är sedan presenterade i stolpdigram samt en tabell över boplatsernas kronologi. Efter det diskuteras detta för att tolka datan och sätta in det i ett sammanhang. Hur statistiken tolkas kan vara högst subjektivt och variera för hur man ser på datan beroende på bland annat de förkunskaper man har. Här, och i resterande del av uppsatsen, är syftet att sätta statistiken mot rådande forskningsläge och den samtida kontexten och diskutera och tolka vad statistiken kan berätta om övergången mellan äldre och yngre järnålder.

Rådatan i tabellform återfinns i sin helhet under kap. 7.1. *Dateringssammanställning – rådata* under kap. 7. *Bilagor*.

6.1. Redovisning av resultatet

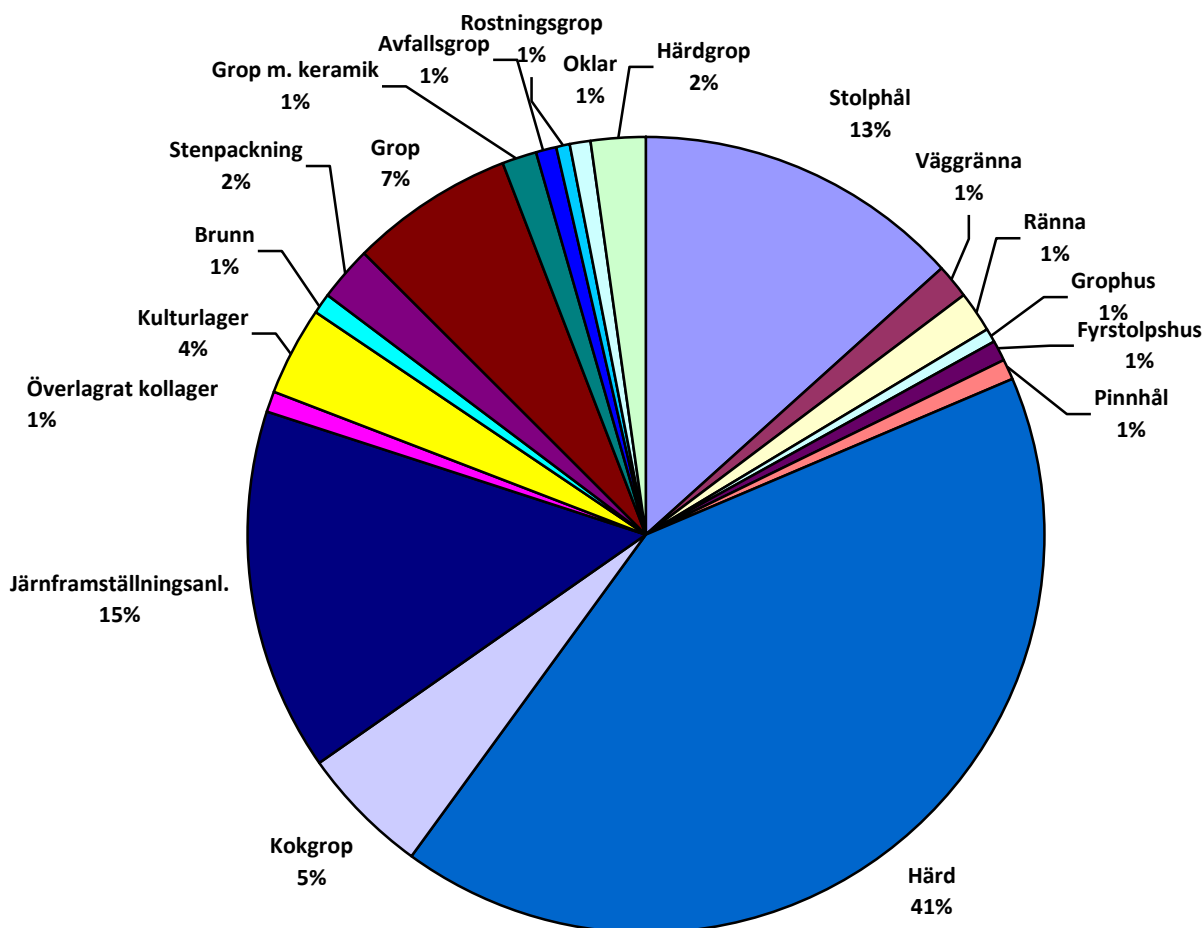
Av sökningen framkom 321 träffar med allt från boplatser till exempelvis enstaka härdar eller kokgropar registrerade som boplatzlämningar. Av dem plus sökning efter rapporter på RAÄ:s Samla och andra ställen, samlades 135 poster (anläggningar) in i sammanställningen och 72 fornlämningar (RAÄ-nummer). Vissa av fornlämningarna består av t.ex. endast en härd eller kokgrop som har fallit inom tidsspannet 250-650 e.Kr. och andra har flera anläggningar representerade (se fig. 18 och kap. 7. *Bilaga*).

Anläggningsfrekvens

Fig. 15 visar tabell med alla registrerade anläggningar och antal.

Anläggningstyp	Antal
Avfallsgrop	1
Grop	9
Grop med keramik	2
Rostningsgrop	1
Kokgrop	7
Härd	56
Härdgrop	3
Väggränna	2
Stolphål	18
Pinnhål	1
Grophus	1
Fyrstolpshus	1
Ränna	2
Järnframställningsugn/ugn/ utkastlager från ugn/ kolningsgrop	20
Överlagrat kollager	1
Kulturlager	5
Brunn	1
Stenpackning	3
Oklar	1

Fig. 16. Cirkeldiagram som visar anläggningsfrekvensen i procent.

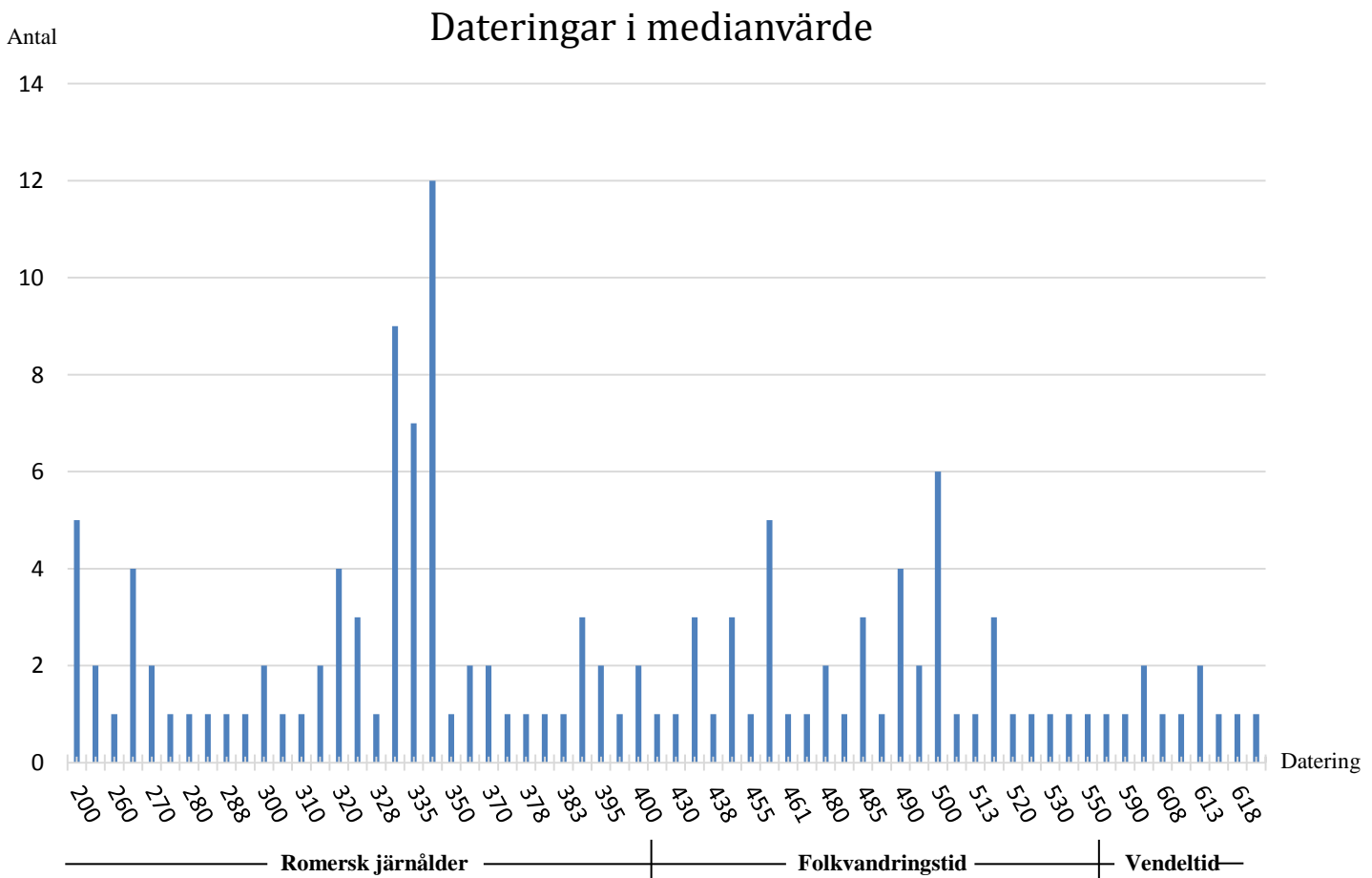
Av cirkeldiagrammet och tabellen syns det att största andelen av anläggningarna utgörs av härdar, 41%. Lägg härd och härdgrop ihop blir det 43%. Näst största andelen är lämningar som kan ses som bebyggelseämningar, 18% ("stolphål", "pinnhål", "väggränna", "ränna", "grophus" och "fyrstolpshus"). Tredje största andelen består av järnframställningsanläggningar, 15% ("järnframställningsugn", "ugn" och "utkastlager från ugn").

De anläggningar som allmänt brukar dateras mest vid undersökningar är härdar (Carlie 1999:47) och det reflekteras i det här resultatet. Så även om resultatet ger bilden av att det finns fler härdar än andra lämningar totalt i Västra Götaland så visar det snarare vad som har prioriterats för datering. Härdarna har ett värde i att berätta om en plats datering och kronologi. Härdar har möjligheten att indirekt datera till exempel huslämningar på en lokal. För västkusten i Hallands del påpekar Carlie dock en problematik med att datera byggnader indirekt genom eventuella härdar på samma plats. På Hallands västkust finns nästan uteslutande bara härdar på boplatser från äldre järnålder och är nästintill obefintliga på boplatser från yngre järnålder. I ett sånt sammanhang kan de andra lämningarna bli feldaterade; med hus som egentligen kanske är från yngre järnålder som blir daterat till äldre järnålder genom härden (Carlie 1999:47). Tas en titt på resultatet av den här undersökningen i sammanställda tabellen av rådatan under kap. 7. *Bilaga* så visar Västra Götaland att det finns

härda både från äldre som yngre järnålder, om än något färre under yngre järnålder. Problematiken Carlie nämner är viktig att tänka på, men i den här undersökningen har platsernas totala aktivitet och datering utefter alla boplatzlämningar snarare eftersökts. Och där byggnader har inkluderats i den här undersökningen så är det genom direkt datering i t.ex. stolphål eller väggränna.

Boplatzlämningarnas dateringar

Fig. 17 är ett stolpdigram som visar alla anläggningars dateringar.

I diagrammet ovan som heter "Dateringar i medianvärde" visar **x-axeln** alla existerande dateringar av anläggningarna i form av sitt medianvärde. Syftet med diagrammet är att översiktligt visa var det totala antalet insamlade dateringarna faller i tid. Här ligger bara fokus på tid och var det finns fler respektive färre och inte rumsligt indelat i de olika boplatserna. Medianvärde har använts för att få fram ett genomsnittligt år eftersom varje C14-datering har ett tidsspänn och alla tidsspänn har olika värde (d.v.s. sträcker sig över olika många år). Det blir svårt att analysera dem statistiskt om de skiljer sig så pass mycket, så för att kunna hantera datan har alla dateringar fått ett medianvärde, d.v.s. det mittersta året i tidsspännet (Exempelvis är medianvärdet 335 e.Kr. för tidsspännet 250-420 e.Kr.. Se *Sammanställning av dateringar från boplatzlämningar* under kap. 1.3. *Metod* för mer detaljer).

Användandet av medianvärde när det kommer till daterade anläggningar som visar på ett tidsspänn har inspirerats av Swedberg och Östlunds (2016) metod att analysera och

visualisera datan. I en sin undersökning, som inte är så långt ifrån denna rent metodiskt, har de tittat på C14-dateringar från boplatser i Tanum och har valt att ta fram medianvärdet för att kunna få fram statistik av rådatan och diagrammet. Tabellen som återfinns som fig. 2. under kap 3.4. *Förändring i boplatsmaterialet under mellersta järnåldern.*

Eftersom varje daterings medianvärde är ett genomsnitt så finns alltid sannolikhet att anläggningen har existerat både innan som efter medianvärdet. Den grundläggande C14-dateringen visar ett stort tidsspänn och felmarginal och det gör att sannolikheten för det ”rätta” året kan hamna inom ganska många år. Medianvärdet ska därför ses som ett löst genomsnitt, inte ett exakt år. Eftersom alla värden – alla dateringar – har hanterats lika med uträknat medianvärde så visar den *ungefär* var i tid som det är fler, respektive färre, dateringar.

På **y-axeln** syns antalet daterade anläggningar som har respektive medianvärde och stolparna representerar hur många dateringar av den sammanställda datan som har fallit på ett visst medianvärde (=år). Diagrammet visar sammanfattningsvis ett stort antal dateringar som faller inom slutet av romersk järnålder med median på 330-340 e.Kr., som med andra ord har ett C14-tidsspänn på omkring 250-420 e.Kr. Under folkvandringstid finns det dateringar om än inte lika många som under romersk järnålder. Under slutet av den undersökta tidsperioden, från omkring slutet av folkvandringstid/början av vendeltid och framåt, tycks det inte finnas så många dateringar.

Fig. 18. Tabell som visar boplatsernas kronologi.

FORNLÄMNING	TIDSPERIOD E.KR.									
	-250	250-300	300-350	350-400	400-450	450-500	500-550	550-600	600-650	
Ale-Skövde 137							525			
Angered 57									613	
Askum 159								575		
Björlanda 297				380						
Björlanda 306 (2 anl.)			330							
Björlanda 374			330							
Björlanda 456 (2 anl.)			320							
Björlanda 603 (2 anl.)		200-335								
Björlanda 627								590		
Borås 151 (4 anl.)			335-340							
Bro 415		260								
Brämhult 37		270								
Bälinge 67				383						
Fors 143 (4 anl.)	200									
Foss 434 (5 anl.)		280-608								
Fristad 166 (2 anl.)						460-461				
Gingri 73					435					
Göteborg 468						490				
Hemsjö 289			325							
Herrestad 317			330							
Herrestad 418 (5 anl.)		277-500								
Hogdal 39 (2 anl.)					440-515					
Hogdal 423:2			335							
Jörlanda 221:2 (2 anl.)			325						610	
Jörlanda 30:3 (7 anl.)		265-340								
Jörlanda 397 (2 anl.)			340						615	
Kareby 167 (2 anl.)		288				455				
Lundby – (2 anl.)			325-440							
Lundby 231					430					
Lur 361:3				378						
Mariestad 38 (3 anl.)			300-500							
Möllösund 43							515-600			
Mölnadal 79							500			

Norra Kyrketorp 81		250							
Norum 166			330						
Norum 202:1			315						
Romelanda -						488			
Sankt Peder 66 (2 anl.)					400-495				
Sjogerstad 40:6 (2 anl.)						485-510			
Skaftö 280				438					
Skaftö 281						485			
Skee 1616			300						
Skee 45								513	
Skredsvik 38 (2 anl.)			305-395						
Skredsvik 426								500	
Skärv 146			330						
Skövde – (2 anl.)						435-520			
Skövde 148 (10 anl.)					270-530				
Skövde 175 (9 anl.)						315-515			
Starrkärr 205 (2 anl.)						370-460			
Stenkyrka 720 (2 anl.)							460		
Stenkyrka 792				375					
Stenkyrka 794							485		
Svarteborg 587:1 (3 anl.)			265-395						
Säve 405								550	
Tanum 1302									620
Tanum 1830:1			328						
Tanum 1840:1		299							
Tanum 1865:1 (2 anl.)			340						618
Tanum 1885				398					
Tanum 1893				390					
Tanum 1991							483		
Tanum 2247							495		
Tanum 672:2				355					
Torsby 380			320						
Trollhättan 277					425				
Tuve 83 (4 anl.)			250-400						
Ulricehamn 266 (2 anl.)						435-535			
Varnhem 94									600
Ytterby 206									613
Ytterby 22 (2 anl.)			310-330						
Ödskölt 122		285							

Tabellen ovan, fig. 18, har som syfte att mer visuellt visa upp boplatsernas kronologi. Som i diagrammet ovan är dateringarna visade i samma medianvärde. De är sorterade efter boplatser, och de boplatser som har visat på fler än en anläggning har det äldsta och det yngsta medianvärdet med som ett tidsspänn (se t.ex. Björlanda 603 och Foss 434). Ute i vänstra kolumnen bredvid fornlämningsnumret har det också skrivits ut antalet anläggningar varje plats har. Likt stolpdigrammet ovan (fig. 17) så har den här tabellen inspirerats av en annan av Swedberg och Östlunds (2016) illustrationer – en tabell som visar boplatsernas kronologi också med medianvärdet som bas. Deras tabell återfinns som fig. 1. under kap. 3.4. *Förändring i boplatserna under mellersta järnåldern.*

Viktigt att ha i åtanke när det kommer till den här tabellen är att 250-650 e.Kr. är uppdelat i faser på 50 år, så det är mer en generell spridningsbild rent tidsmässigt som åsyftas här. 50-årsfaser ansågs ändå visa relativt i detalj när dateringarna faller i tid men i de flesta fall ”fyller” inte dateringen hela 50-årsspannet, till exempel. I vilket fall är syftet att ge en övergripande bild av var dateringarna ligger i tid i förhållande till varandra och inte minst kontinuiteten på varje boplatser. När det kommer till vilka 50-årsfaser som dateringarna tillhör så har alla avrundats uppåt om de inte hamnar på de jämna åren för fasgränserna. Medianvärdet har därför skrivits ut på varje ”tidsblock” för att man ska kunna se var inom 50-årsfasen de lägger sig mer exakt.

Några av cellerna har skrafferats med snedställda streck och det symboliserar att det efter en tidigare datering också finns en senare datering inom 250-650 e.Kr. efter en tid av frånvaro med daterad aktivitet. Så skrafferingen visar ingen aktivitet utan snarare ett avbrott och att det finns aktivitet senare på samma plats. De boplatser som istället visar det äldsta och det yngsta medianvärdet överlappar inte i alla fall, utan ibland finns det också ett ”tomrum” emellan varje datering, men när de har varit nära varandra i tid så har de valts att ändå illustrerats med ihängande kontinuitet utan avbrott.

Sammanfattningsvis syns av resultatet att det finns många dateringar av boplatsslämningarna som faller inom slutet av romersk järnålder. Det finns färre dateringar från slutet av den studerade tidsperioden, under vendeltid. Majoriteten av dateringarna representerar enstaka boplatsslämningar förutom några boplatser där flera anläggningar har kunnat visa en kontinuitet på samma lokal. Yngre järnålder med folkvandringstid, och även vendeltid, är inte utan sina dateringar – statistiken pekar på att det finns aktivitet under folkvandringstid och vendeltid, om än något mer under romersk järnålder och något mindre under vendeltid. De boplatser från yngre järnålder, både enstaka och de med kontinuitet, syns i statistiken men de tycks sällan ha kontinuitet bakåt i tid under äldre järnålder på samma plats, förutom Foss 434 (280-608 e.Kr.) och Skövde 175 (315-515 e.Kr.). Vid boplatserna från yngre järnålder syns det alltså sällan en ihållande aktivitet innan det, under äldre järnålder. De skrafferade boplatserna visar dock att vissa platser har använts i liten utsträckning med enstaka datering under äldre järnålder, d.v.s. romersk järnålder, för att sen användas senare under främst vendeltid.

Åt andra hållet tycks majoriteten av boplatserna från äldre järnålder, både med enstaka dateringar och de med kontinuitet, avta i användandet antingen under ca 400-500-talen under folkvandringstid, och några vid övergången mellan romersk järnålder folkvandringstid.

6.2. Reflektioner under sammanställningsarbetets gång

Tidigt vid starten för insamlingen av dateringar från lämningar med genomgång av arkeologiska rapporter upptäcktes att det inte finns många undersökta huslämningar i Västra Götaland. Bristen på huslämningar från folkvandringstid och vendeltid i Västra Götaland kan bland annat ses som bakgrund till vad den här undersökningen bottenar i och som en bekräftelse på undersökningens utgångspunkt och problematik med att stora generella förklaringsmodeller dras för ett ganska litet, och geografiskt avgränsat, material. I samband med den observationen utökades materialet från huslämningar till att också inkludera lämningar som enligt RAÄ går under Boplat (se 1.4 *Material* och 1.7. *Källkritik*) för att mer se till boplatser och aktivitetsytor i stort, vilket i vissa fall har gett träffar på huslämningar inom tidsspännat 250-650 e.Kr. men i de flesta fallen visat andra boplatsslämningar inom samma tidsspänn.

Vidare var en återkommande observation under sammanställningen av dateringarna vid genomgången av alla fornlämningar efter sökning på FMIS att många kunde härledas till yngre bronsålder-förromersk järnålder. Jämfört med den här undersökningens tidsperiod med start i sista delen av romersk järnålder, 250 e.Kr. -, så var det många av lokalerna som hade aktivitet under övergången mellan bronsålder och järnålder, i synnerhet under förromersk järnålder, som då föll utanför de satta tidsramarna för den här undersökningen (se t.ex. Tanum 2211, Torslanda 96, Tun 95, Tuve 178, Ytterby 194). En stor del av de insamlade boplatserna i den här undersökningen som faktiskt föll inom tidsramarna visar också aktivitet innan 250 e.Kr., ibland med en etableringsfas under yngre bronsålder-förromersk järnålder med fortsatt

kontinuitet in i den här undersökningens satta tidsramar (se t.ex. de diskuterade boplatserna Skövde 148, Hallernaboplatserna och Skändlaboplatsen: Tuve 83).

Om man sätter den här observationen mot den samtida kontexten och tidigare forskning diskuterad i analysen så finns det några eventuella förklaringar, eller kanske sammanfall och korrelationer, som är värda att nämna. När det kommer till Göteborgsområdet så finns många fler långhus daterade till förromersk järnålder än romersk järnålder och folkvandringstid (Ragnesten 2005). Kartan (fig.3.) under 3.4. *Förändring i boplatsmaterialet under mellersta järnåldern* visar att det finns en hel del fler daterade boplatser till första delen under äldre järnålder under förromersk järnålder än under romersk järnålder/folkvandringstid. Som nämnts ovan visar kartan läget under år 2005 och det bör ha förändrats något sedan dess. Men den ger ändå en glimt i spridningen av dateringar under äldre järnålder i en del av Västra Götalands län som kan ses reflekteras i observationer under arbetet med den här undersökningens dateringssammanställning.

Vidare är yngre bronsålder-förromersk järnålder en tid i förhistorien när människor i Västra Götaland hade ett extensivt odlingsystem över stora områden, vilket alla röjningsrösen och röjningsröseområden berättar. Även gravarna i form av stensättningar från den tiden syns utspridda på olika lägen i landskapet. När det kommer till odling under omkring mitten av romersk järnålder börjar istället systemet med långsmala odlingstegar att användas på många ställen i Västra Götaland och under folkvandringstid syns en mer allmän minskning av röjningsrösen, vilket har diskuterats som en indikation på att bebyggelsen istället samlas och koncentreras till historiska gårds- och bylägen (Pedersen och Widgren 1998:326f). Odlingslämningar har inte inkluderats i föreliggande undersökning, men bebyggelse och boplatser brukar ses som tätt kopplat till jordbruket som kan berätta minst lika mycket om upp- och nedgångar när det kommer till bebyggelsen som för odlingen (Lagerås 2013:272).

Intressant är alltså här sambandet mellan många dateringar till yngre bronsålder-början av äldre järnålder och det extensiva användandet av landskapet, både i form av odling som för gravar, samt hur det observerats fler långhus från förromersk järnålder än fram i romersk järnålder och folkvandringstid för Göteborgsområdet.

När det gäller andra änden av undersökningens tidsspann, efter 650 e.Kr., så observerades vid genomgången av rapporterna ganska sällan dateringar av boplatsslämningar vid boplatserna därefter; under slutet av vendeltid och fram genom vikingatid.

6.3. Diskussion och tolkning av resultatet

Vad visar då det sammanställda materialet inom 250-650 e.Kr. i diagrammen och tabellerna? Det är tydligt att det finns många dateringar av boplatsslämningar från slutet av romersk järnålder med medianvärde omkring 330-340 e.Kr. Det medianvärdet ger alltså med andra ord många boplatsslämningar med en C14-datering på omkring 250-420 e.Kr. Tar vi den här statistiken och jämför den med den samtida kontexten så skulle det kunna ses som en bekräftelse på den expansionstid som var romersk järnålder rent allmänt. Som Pedersen och Widgren (1998) och Burenhult (2000) nämner så har det rent generellt inträffat en mycket expansiv period i hela Norden med jämförelsevis många fynd och fornlämningar och inte minst undersökta bosättningar i form av ensamgårdar och byar. Pollenanalyser visar en ökad aktivitet och utvidgande i mark för odling och betestryck under samma tid (Pedersen och Widgren 1998:267; Burenhult 2000:159). Föreliggande statistik om boplatsslämningarna i Västra Götaland skulle alltså kunna spegla denna expansion under slutet av äldre järnåldern.

Det är svårt att se något avbrott eller en nedgång i statistiken under övergången mellan äldre och yngre järnålder då sammanställningen visar att det finns dateringar från folkvandringstid, om än inte lika många i antal som under romersk järnålder. Därför anser jag efter analysen att det troligtvis inte har skett ett generellt avbrott i kontinuiteten eller nedgång under folkvandringstid i Västra Götaland. Den större mängden dateringar från romersk järnålder bör kanske snarare förklaras som indikation på den expansion som skedde då, och ökningen visar förslagsvis just en ökning och avstickare från "normaliteten" i statistiken och föreslås ses i det ljuset snarare än att det i statistiken går att se en dramatisk nedgång i yngre järnålder i Västra Götalands boplatismaterial.

Eftersom det finns dateringar under folkvandringstid menar jag alltså att det inte går att se något generellt avbrott i kontinuiteten då. Men trots det finns det många lokaler i statistiken som visar aktivitet och kontinuitet under äldre järnålder men som faktiskt slutar användas under slutet av 300-talet/400-talet och saknar aktivitet från yngre järnålder. Det finns undantag, men det återkommande mönstret går att se på en hel del boplatser om man tar en titt på den kronologiska tabellen (fig. 18). På samma gång finns det boplatser som tvärtom inte har någon aktivitet under äldre järnålder utan istället börjar användas i början av t.ex. folkvandringstid och ibland en bit in i vendeltid. På de här platserna verkar det inte ha funnits någon tidigare aktivitet innan dess. De sistnämnda, från yngre järnålder, tycks alltså etableras på "nya" platser eftersom det sällan finns någon aktivitet innan dess på platsen. Några boplatser i sammanställningen har som ovan nämnts dock en mer eller mindre genomgående kontinuitet under äldre och yngre järnålder och de ställer sig såklart emot teorin att det verkar ha skett ett avbrott i kontinuiteten på många boplatser (Berglund och Norrman 2005). Men de boplatser som visar just en förändring, eller avbrott i kontinuiteten, kan anses spegla det som Berglund (2005) har belyst – att det finns rikt med undersökta boplatser med datering i äldre järnålder i Västergötland och att det också förekommer dateringar från yngre järnålder, men att det är mycket sällan som kontinuitet löper på samma lokal genom både äldre och yngre järnålder (Berglund 2005:142). Sammanställningens statistik kan ses som bekräftande av det argumentet för vissa av boplatserna i sammanställningen. Även om det inte syns en generell nedgång eller stor minskning i antalet dateringar under 400-talet så kan det här mönstret om bruten kontinuitet på vissa boplatser sett i statistiken, indikera en *förändring* på något sätt.

I de fall det har identifierats ett avbrott i kontinuiteten på en lokal så finns det många försök till förklaringar som har diskuterats ovan inom analysens ramar. Vissa vill se en mer källkritisk faktor med att människorna under början av yngre järnålder gjorde andra val när det kom till etableringen av bebyggelse än tidigare och att materialet under de "försvunna" perioderna är mer anonymt, vilket gör det svårt att härleda dem till just den här perioden och som kan ha resulterat i många feldaterade fynd (Carlie 1999; Carlsson 1988). Andra har velat se en förflyttning och koncentration till mer centrala lägen som senare blir historiska by- och gårdslägen samt plats för moderna agrara samhällen, vilket gör att lämningarna från yngre järnålder kan vara överlagrade (se t.ex. Pedersen och Widgren 1999; Nordin 2014; Nieminen 2007; Ragnesten 2005). I vissa fall har det sistnämnda med förflyttning till byläge presenterats på ett ganska självklart sätt och har använts som förklaring för t.ex. Björlanda 603 och Björlanda 374.

Tittar vi efter folkvandringstid, under vendeltid, så syns det å andra sidan en minskning eller nedgång med färre lämningar i statistiken, både de enstaka och de lokaler med kontinuitet innan. Det finns färre lämningar med datering med medianvärde mellan omkring 520-650 e.Kr., d.v.s. slutet av folkvandringstid/början av vendeltid. Det skulle kunna indikera en eventuell nedgång en bit in i yngre järnålder. I den del av forskningen som tycker sig se en nedgång i bebyggelse och boplatser för Västergötland har vanligtvis lyfts att det rör sig om

folkvandringstid, innan vendeltid (Berglund 2005; Berglund och Norrman 2005; Nordin 2014; Ragnesten 2005; Lagerås 2013; Carlie 1999 för Hallands del). Sätts den här undersökningens resultat mot forskningsläget finns det som sagt inte mycket som pekar på en nedgång i boplatsmaterialet under folkvandringstid. Däremot skulle det kunna kopplas till att sammanfalla med de storskaliga händelserna som har ansetts ägt rum under mitten av 500-talet – nämligen vulkanutbrottet 536-537 e.Kr. som troligtvis ägt rum på Island (Loveluck, McCormick & Spaulding et.al. 2018).

Forskare idag, som Löwenborg (2012), Gräslund (2008) och Gräslund och Price (2012), vill på olika sätt och med olika infallsvinklar se ett samband mellan vulkanutbrotten och det sämre, kallare klimatet som följde med en nedgång i kulturmarker och förändring/nedgång i det arkeologiska materialet som bebyggelsen. Löwenborg (2012) har diskuterat förändring i gravskicket under 500-talet och att den eventuella krisen i och med 536-537 e.Kr. kan ha använts som ett verktyg för en elit att träda fram (Löwenborg 2012). Det har nämnts tidigare att det här fenomenet ofta allmänt diskuteras inom forskningen på den generella riksnivån eller Skandinaviska nivån, samtidigt mångt och mycket utifrån källmaterial som är centrerat till östra Sverige (se Gräslund 2008 och Gräslund och Price 2012). Den här undersökningen har setts som ett steg i riktningen att nyansera det genom att belysa Västra Götalands situation. Jag skulle vilja argumentera för att det finns ett intressant samband här om statistiken med frånvaron av daterade boplatslämningar sätts mot den nedgång som av forskare har diskuterats inträffa i mitten och sista delen av 500-talet på grund av förändringarna i klimatet.

Självklart kan anledning till de här färre dateringarna under vendeltid likväl sättas mot diskussionen rörande ett mer anonymt källmaterial och förflyttning mot mer centrala nu överlagrade gårds- och bylägen eller kombinationer. Korrelationen är dock intresseväckande och det är svårt att utesluta ett eventuellt påverkande under 500-talet av händelseförloppen kopplade till klimatet. Pollenanalyser i landet har som Pedersen och Widgren (1998) nämnt inte visat någon speciell nedgång (igenväxande) i odlings- och betestryck när det kommer till Västergötland. Föreliggande analys har dock kunnat visa att det arkeologiska materialet visar en viss nedgång i bosättnings- och aktivitetsplatser i form av färre C14-dateringar under vendeltid.

7. Slutdiskussion

Den här undersökningen har syftat till att belysa Västra Götalands situation under övergången mellan äldre och yngre järnålder. Som bakgrunden och analysen har visat så har nämligen mycket fokus lagts på östra delen av Sverige i diskussionen om en nedgång i järnålderssamhället i stort under övergången mellan äldre och yngre järnålder. Utifrån det geografiskt avgränsade materialet har ofta stora svepande landområden nämnts som påverkade, som hela Norden och Skandinavien. Västergötland har nämnts i diskussionen, om än inte i lika stor omfattning. Fenomenet att det tycks ske ett avbrott i kontinuiteten vid boplatser vid samma tid, men att det hela är svårt att greppa och förstå, är observerat i Västergötland (Berglund och Norrman 2005) – liksom i Halland, Uppland, Östersjöarna, Hälsingland och i Östergötland – och det har varit den röda tråden i den här undersökningen. För Västergötlands del har det varit främst folkvandringstid som nämnts. Syftet har därför varit att titta på boplatser och dess lämningar utifrån ett kronologiskt perspektiv och frågor har ställts mot materialet rörande om det händer något överhuvudtaget i materialet under den aktuella tidsperioden, vad som i så fall händer i materialet, hur situationen ser ut, om det går att se något avbrott och vad som skulle kunna stå bakom som anledning till den situation som har visat sig genom analysen.

För att närmas materialet var syftet att skapa en översiktlig helhetsbild på det hela vilket ledde till genomgången av alla undersökta och avrapporterade boplatsslämningar i länet. En kvantifierande sammanställning skapades med lämningar som faller inom tidsspannet 250-650 e.Kr. Därtill har fyra av boplatstexterna kvalitativt analyserats på ett mer detaljerat plan. I analysen av materialet har det genomgående använts ett teoretiskt förhållningssätt inspirerat av det handlingsteoretiska perspektivet mikroarkeologi samt om platsbiografier för att komma åt den kronologiska aspekten. Det har argumenterats för att boplatsslokalerna representerar en *mikronivå*, som i sammansättning och jämförelse med varandra med hjälp av statistiska hjälpmedel visar en *makronivå* – de större, översiktliga dragen och situationen i Västra Götaland. Denna makronivå har diskuterats och tolkats gentemot forskningsläget och den samtida kontexten. Det här teoretiska och metodiska förhållningssättet har ansetts samstämma med syftet att gå från det lilla – boplatsslokalerna – för att jobba sig ”uppåt och utåt” mot det större – den generella situationen i Västra Götaland.

Att situationen för boplatser under tidsperioden har uttryckts som svår att hantera och greppa är något som jag nu efter genomförd analys går att relatera till. Det är ingen enhetlig bild som syns i det arkeologiska materialet, varken i de olika regionerna eller på en småskalig nivå inom regionerna. Det skiljer sig också i hur olika forskare vill se på källmaterialet och vilka förklaringsmodeller som presenteras. Trenderna i förklaringarna har skiftat det senaste knappa seklet genom tiden och det kommer det säkerligen att göra framöver kopplat till allt nytt material som kommer kunna adderas och i sin tur addera nya aspekter till den – i alla fall för oss idag – ganska mytomspunna tiden under järnåldern. Dagens forskningsläge med mycket fokus på klimatologiska faktorer och förklaringsmodeller för mellersta järnåldern, med inte minst den alldeles nya forskningen om ett troligt vulkanutbrott på island 536-537 e.Kr., kanske kan sägas spegla också dagens fokusområde och aktuella ämne om miljö och klimat.

Jag vill i och med den här undersökningen argumentera för att ha identifierat två sätt att närma sig det hela – antingen som Pedersen och Widgren (1998:310f.) som menar att vi bör se de enstaka regionerna inom landet för sig eftersom källmaterialet och olika analyser som pollenanalys visar på så varierande förhållanden beroende på var man är. Pedersen och Widgren (1998) kan inte se någon speciell nedgång för Västergötlands del. Eller det andra sättet, med bland annat Gräslund (2007), Gräslund och Price (2012) och Iversen (2017), som

diskuterar i stora förklaringsmodeller över stora områden utifrån ett källmaterial som, vilket den här analysen har sett, är ganska litet och frågan om representativitet dyker således upp. Att i den här undersökningen belysa Västra Götaland har setts som ett steg på vägen att nyansera det hela och lyfta vikten av ett representativt källmaterial.

Men, den här undersökningen har *också* skett på ett generellt plan eftersom Västra Götaland är ett stort område med många olika förutsättningar, inte minst naturgeografiska. Med syftet att se på den generella, översiktliga bilden med en kvantifierande metod kommer såklart problem. De småskaliga särdragen riskeras att gå utanför ens fokusområde. I det här fallet har dock nivån på materialet och den geografiska avgränsningen valts just för att undvika de ännu större nivåerna som nämnts ovan. Appliceringen av mikro- och makronivåer kan ses som ett försök att förena de två världarna med en vilja att inkludera var och en på den lilla nivån, d.v.s. boplatzlokalerna, in i det stora. Med det sagt så kan ännu djupare nivåer i framtida studier i detalj om en viss typ av lämning eller ett visst mindre område eller kontext vara väldigt givande och skulle kunna ses som bra komplettering till en sådan här mer övergripande.

Vad är det då den här undersökningen har kommit fram till i analysen om det ställs gentemot premisserna och frågeställningarna? Huvudfrågan och syftet var att testa hypotesen om det så kallade ”avbrottet i kontinuiteten” i det arkeologiska boplatzmaterialen syns i Västra Götaland och hur situationen ser ut. Utifrån statistiken vill jag se det som att det *inte* går att se en generell nedgång eller avbrott i kontinuiteten under övergången mellan äldre och yngre järnålder. Det baseras på att det finns dateringar av boplatzlämningar både under äldre som yngre järnålder. Viktigt att påpeka är att det finns sådant som avviker i det här men att det går att se generella omständigheter och mönster. Det syns en stark ökning av dateringar under romersk järnålder som har diskuterats samstämma med en allmän expansionsperiod med hög frekvens av forn lämningar och fynd från tiden och pollenanalyser som visar utökad kulturmarksanvändning.

Om observationerna om frekvent material vänds tvärtom får vi fram situationen som har diskuterats för början av yngre järnålder – låg frekvens av forn lämningar och fynd samt pollenanalyser som visar minskad kulturmarksanvändning. Utifrån statistiken med dateringarna syns dock inte en sådan generell nedgång i boplatzmaterialen från folkvandringstid och kanske ska istället den ökade mängden under romersk järnålder ses som avvikande från det ”normala” snarare än att det var en minskning under folkvandringstid.

Även om statistiken visar aktivitet under folkvandringstid och att det är svårt att se någon generell nedgång så kvarstår faktumet att det inte finns *lika mycket* dateringar från folkvandringstid som under romersk järnålder. Det här skulle kunna korrelera med en del observerade boplatser som har kontinuitet under äldre järnålder – romersk järnålder – men som slutar ha aktivitet under slutet av 300-talet/400-talet. Det syns i den kronologiska tabellen (fig. 18) och i några av de detaljstuderade boplatzerna (t.ex. Esketorp, Björlanda 603 och Björlanda 374). Det är viktigt att notera här ännu en gång att det gäller en del av dem, inte alla.

En av frågeställningarna var också att se anledningar till situationen. Det är självfallet svårt att framhålla en förklaring men några eventuella anledningar eller förhållanden kan diskuteras som troliga. Det ska inte heller uteslutas att det kan vara en kombination av flera, och att det har skiljt sig från ställe till ställe. En förklaring skulle kunna vara den förflyttning och koncentration som har diskuterats till mer centrala lägen som senare blir historiska by- och gårdslägen samt plats för moderna agrara samhällen, vilket gör att lämningarna från yngre järnålder kan vara överlagrade (se t.ex. Pedersen och Widgren 1999; Nordin 2014; Nieminen

2007; Ragnesten 2005). Kanske visar minskningen av dateringar från folkvandringstid jämfört med det stora antalet under romersk järnålder att en hel del boplatser flyttat till lägen som nu är överlagrade och som därför inte syns i materialet? Kanske är de lämningar vi faktiskt ser som har en fortsatt kronologi mer perifera boplatser, jämfört med de som kanske ligger under dagens agrara samhällen som blivit mer centrala, som inte har flyttat utan kunnat fortsätta på ett och samma ställe? Hallernaboplatserna och Skändlaboplatsen är exempel på det, och de har nämnts som vanlig, eller ”ordinär” för Hallerna, agrar gårdskontext (Nyqvist 2007; Ragnesten 2015). Den här argumentationen tycks gå igen bland flera forskare och i olika sammanhang och jag skulle vilja se detta som en trolig förklaring till många av omständigheterna under den här tiden.

En annan trolig förklaring kan vara den källkritiska faktorn att människorna under början av yngre järnålder gjorde andra val när det kommer till etableringen av bebyggelse än tidigare och att materialet under yngre järnålder är mer anonymt, vilket gör det svårt att härleda dem till just den perioden. Det kan i sin tur ha resulterat i många feldaterade fynd (Carlie 1999; Carlsson 1988). Något som ger tyngd till den här förklaringen är Brorsson och Ytterberg (2018) som menar att det har gjorts faktiska C14-dateringar på keramik som har gett utslag på början av yngre järnålder och att det materialet är mycket anonymt och säkerligen har feldaterats genom åren. De nämner även mer allmänt andra typer av material och lämningar som anonyma. I det här fallet är inte keramiken avgörande eftersom bara anläggningar har använts som material, men det kan finnas situationer rent allmänt när keramiken har använts som indirekt datering. När det kommer till anläggningar så har Carlsson (1988) nämnt en liknande källkritiska aspekt för Gotland och husgrunderna där som snarare visar en förändrad byggnadsteknik till trä från sten som är svårare att upptäcka.

Även om det inte syns en speciell minskning i antal av dateringar under folkvandringstid – förutom att en del boplatser tycks avsluta aktiviteten på vissa platser och nya platser tas i anspråk samtidigt som andra visar kontinuitet – så har det tolkats vara en minskning av dateringar lite senare under yngre järnålder. Under slutet av folkvandringstid/vendeltid syns färre dateringar i diagram och tabell under redovisningen av resultatet. Det är här vi nu cirkulerar tillbaka till den stora förklaringsmodellen diskuterad idag om hur vulkanutbrott under 530-talet och en bit framöver skapade ett kallare klimat på dessa nordliga breddgrader. Även pesten som spreds över kontinentala Europa samma tid har kopplats till händelseförloppet som troligtvis har gynnat pestens spridning. Det är svårt att inte se ett samband mellan minskningen i dateringar under slutet av folkvandringstid/vendeltid som visar sig i den här statistiken mellan ca 520-650 e.Kr. och dessa övergripande klimatologiska förvecklingar som syns i naturvetenskapliga källor och som diskuterats stå som bakgrund till många antika samtida texter och visst arkeologiskt material (Gräslund 2007).

Nedgången i jordbruket som har observerats under 500-talet bör enligt Lagerås (2013) ses som tätt sammanlänkat med boplatsmaterialet och demografiska aspekter (Lagerås 2013). Händelserna på 530-talet och tiden som följde har påverkat kulturlandskapet och bosättningar på många håll vilket diverse källor visar, och det är inte helt otroligt att det även kan ha orsakat en minskning i materialet under slutet av folkvandringstid/vendeltid i västra Sverige. Eftersom detta oftast har diskuterats utifrån källmaterial i andra delar av landet så kan denna undersökning ses som kompletterande till dagens kunskapsläge och den arkeologiska diskursen om ”*The 536-537 AD event*” (Gräslund och Price 2012).

Sammanfattningsvis är det tydligt att materialet och statistiken på sagda material ger ett tvetydigt intryck och det är problematiskt att ge determinerade förklaringar. Istället har det varit möjligt att se och diskutera generella drag och mönster mer på ett problematiserande och

utforskande sätt. Här skulle jag vilja nämna att fler mer detaljerade studier i boplatkontexters närområden skulle kunna utröna mer om eventuella förflyttningar under folkvandringstid. Detaljerade studier har sedan likt denna undersökning möjlighet att jämföras för att se helhetsbilden. Vidare skulle det kunna vara givande att sätta boplatmaterialet mot andra typer av fyndmaterial från samma tid. Jag tror också det skulle vara nyttigt att gå igenom daterat boplatmaterial som kanske riskerar att ha feldaterats och bygga upp kunskap om det anonyma fyndmaterialet från yngre järnålder. Kanske ligger dock förklaringen i att mycket boplatlämningar överlagras och att minskningen under yngre järnåldern ska ses som för oss otillgängligt källmaterial. Frågorna som den här undersökningen har närmat sig och problematiserat bör därför ses som möjliga att utveckla i vidare forskning då ännu mer arkeologiskt material, i och med att fler och fler boplatundersökningar tar vid, har möjlighet att karaktärisera tidsperioden ännu mer. Studiet av boplatser genom avbaning har inte en lång tradition bakom sig, men den lär bli längre och utvecklas genom tid med möjligheten att berätta ännu mer om situationen under övergången mellan äldre och yngre järnålder.

8. Sammanfattning

Övergången mellan äldre och yngre järnålder, omkring 400-550 e.Kr., har i nästintill ett sekel diskuterats inom arkeologisk forskning eftersom många källmaterial, arkeologiska som naturvetenskapliga, tycks peka på en extensiv förändring och i vissa fall nedgång på olika håll. När det kommer till boplatser så har fokus ofta lagts på de väl synliga lämningarna efter stensträngsområden och husgrunder i Östersjöarna, Östergötland och Hälsingland. Västra Götland är relativt frånvarande i diskussionen, men efter att fler och fler boplatslämningar har framkommit genom maskinavbaning vid arkeologiska undersökningar sedan 1980-talet så har det observerats att det verkar uppstå ett avbrott i kontinuiteten på boplatser omkring folkvandringstid som tycks vara svårt att skapa sig en helhetsbild av.

I tidiga förklaringsmodeller har ofta dramatiska aspekter använts i diskussionen, inte sällan i form av utomstående faktorer i ordalag som berättar om krig, orostider och fall. Idag har anledningarna nyanserats till mer kontrollerade, interna omstruktureringar. På senare tid syns också diskussionen om det försämrade klimatet i och med ett vulkanutbrott under 536-537 e.Kr. med strängt klimat i en period som konsekvens. Det hela anses sammanfalla med sagda förändringar i källmaterialet.

Syftet med föreliggande undersökning är att belysa Västra Götalands boplatmaterial utifrån ett kronologiskt perspektiv och att testa hypotesen om det har inträffat ett eventuellt avbrott i kontinuiteten på boplatser; om det syns något i materialet och hur situationen i så fall ser ut under den aktuella tidsperioden, samt vad som skulle kunna ligga bakom som anledning. För att svara på det görs en kvantifierande sammanställning av boplatslämningar inom tidsspännet 250-650 e.Kr samt en kvalitativ studie av fyra av boplatkontexterna som sätts emot den samtida kontexten. Analysen görs i ton med det teoretiska perspektivet om platsbiografier för att komma åt den kronologiska aspekten. Allra främst argumenteras dock en inspiration och applicering av det handlingsteoretiska perspektivet mikroarkeologi samstämt med viljan att se en mikronivå – boplatlokalerna – och vid sammanställning och jämförande av dessa sinsemellan se makronivån – de större, övergripande dragen och aspekterna.

Undersökningens resultat visar inte en helt entydig bild, men det argumenteras för att det inte går att se ett generellt avbrott i kontinuiteten och nedgång under folkvandringstid då dateringar finns både från äldre som yngre järnålder, om än fler från det förstnämnda. De många dateringarna från romersk järnålder som kan observeras i statistiken framtagen genom denna analys anses bekräfta den gängse uppfattningen av perioden som en expansionstid. Däremot tycks *vissa* boplatser avsluta i aktivitet under slutet av romersk järnålder/folkvandringstid och eventuella anledningar diskuteras såsom förflyttning mot mer centrala lägen i landskapet idag överlagrade av samtida bebyggelse, en anonymitet i materialet svår att särskilja eller en förändrad byggnadsteknik.

Däremot visar resultatet en minskning av dateringar under slutet av den studerade tidsperioden, ca 520-650 e.Kr. Detta har ställts mot anledningarna nämnda ovan, men också händelserna efter vulkanutbrott åren 536-537 e.Kr. som framhållits orsaka de många förändringar på vissa håll i och med det sämre klimatet – igenväxning av odlings- och betesmarker, färre bosättningar och eventuell befolkningsminskning. Författaren vill här argumentera för att det finns en möjlighet att minskningen observerad genom denna analys kan indikera en påverkan av de klimatologiska effekterna också på västra Sverige under slutet av folkvandringstid/vendeltid. Eftersom forskning kring det här vanligtvis har baserats på källmaterial i andra geografiska områden än Västra Götaland gör det att denna undersökning kan ses som kompletterande till dagens kunskapsläge och arkeologiska diskurs.

9. Källförteckning

- Alfsdotter, Clara (2017). *Vendeltida husbrand och tidig rågodling: boplatsslämnningar från neolitikum, brons-/äldre järnålder och vendeltid : arkeologisk undersökning : RAÄ Angered 57, Angered 7:98, Angered socken, Göteborgs kommun*. Uddevalla: Bohusläns museum
- Ambrosiani, Björn (1964). *Fornlämnningar och bebyggelse: studier i Attundalands och Södertörns förhistoria*. Uppsala.
- Andersson, Jessica, Kjellin, Anders & Parin, Maria et.al. (2017). *Röse och stensättning vid Arendal. Delar av en rituell miljö. Västra Götalands län, Västergötland, Göteborgs kommun, Lundby socken, fastighet Arendal 764:403, fornlämning Lundby 5:1 och 5:2. Arkeologisk förundersökning. Rapport 2017:46*. Arkeologerna, Statens historiska museer
- Andersson, Stina & Ragnesten, Ulf (red.) (2005). *Fångstfolk och bönder: om forntiden i Göteborg*. Göteborg: Göteborgs stadsmuseum
- Arbman, Holger (1941). *Hjalmar Stolpe som fornforskare*. *Fornvännen* 1941(36), s. 146-162 : ill.
- Arnoldussen, Stijn (2008). *A Living landscape: Bronze Age settlement sites in the Dutch river area, c. 2000-800 BC*. Leiden: Sidestone Press
- Ask, Christer & Berglund, Anders (red.) (2005). *Arkeologiska möten utmed väg 26: Borgunda - Skövde*. Skara: Västergötlands museum
- Axelsson, Catharina (2004). *Arkeologisk undersökning 2002 inför ny sträckning av väg 26, Odlingsrösen RAÄ 40, älvkvarnsförekomst i block RAÄ nr 92 och boplatsspår RAÄ nr 107 i Sjögerstad socken, Skövde kommun, Västergötland*. Västergötlands museum. Rapport 2004:33.
- Bakunic Fridén, Imelda (2015). *Björlanda 627 och 628 inom Kvislungeby 3:6 Björlanda socken, Göteborgs kommun. Arkeologisk förundersökning. Rapport 2015:3*. Rio Göteborg Natur- och kulturkooperativ
- Berger, Åsa (2016). *Stensättningar och järnframställning. Arkeologisk utredning steg 2, inom fastigheten Våmb 30:10 i Våmbsocken, Skövde kommun, Västergötland, Västra Götalands län*. Rapporter från Arkeologikonsult 2016:2941. Upplands Väsby: Arkeologikonsult
- Berglund, Anders (2005). *Esketorp - samhällen från äldre järnålder och tidig medeltid i Skövdes utkant. Arkeologisk undersökning 2002 inför ny sträckning av väg 26. Trafikplats Segerstorp, Skövde Sn RAÄ 43 & 148. Rapport 2005:12*. Skara: Västergötlands museum.
- Brorsson, Torbjörn & Ytterberg, Niklas (2018). *Stil, kronologi och struktur: Bohuslänsk keramik i långtidsperspektiv*. [Uddevalla]: Bohusläns Museum
- Berglund, Anders & Norrman, Maria (2005). *Hus och gård: bilder av bebyggelse i 1500 år. Arkeologiska möten utmed väg 26 Borgunda - Skövde*. S. 153-173: ill.
- Brink, Stefan (1994). *Hälsinglands äldre bebyggelsehistoria. Ett försök till en syntes*. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 27.
- Burenhult, Göran (red.) (2000). *Arkeologi i Norden. 2*. Stockholm: Natur och kultur
- Büntgen U, Mygland VS, Charpentier Ljungqvist F, McCormick M, Di Cosmo N, Sigl M, Jungclaus J, Wagner S, Krusic PJ, Esper J, Kaplan JO, de Vaan MAC, Luterbacher J, Wacker L, Tegel W & Kirdyanov AV (2016). *Cooling and*

- societal change during the Late Antique Little Ice Age from 536 to around 660 CE. Nature Geoscience, vol. 9, 231-236, 2016*
- Carlie, Lennart (1999). *Bebyggelsens mångfald: en studie av södra Hallands järnåldersgårdar baserad på arkeologiska och historiska källor*. Diss. Lund : Univ.
- Carlsson, Dan (1979). *Kulturlandskapets utveckling på Gotland. En studie av jordbruks- och bebyggelseförändringar under järnåldern*. Press förlag, Visby
- Carlsson, Dan (1988). *Den folkvandringstida krisen*. I: Näsman, U. and Lund, J. (Eds.)
 Folkevandringstiden i Norden. En krisetid mellem ældre og yngre jernalder. Rapport fra et bebyggelsearkæologisk forskersymposium I Degerhamn, Öland. D. 2.-4. Oktober 1985. Aarhus Universitetsforlag, Århus.
- Claesson, Pia (2015). *En gropkeramisk boplats i norra Bohuslän: arkeologisk undersökning : Skee 45, Ånneröd 2:8, Skee socken, Strömstads kommun*. Uddevalla: Bohusläns museum
- Claesson, Pia & Munkenberg, Betty-Ann (red.). (2003). *Projektet Gläborg- Rabbalshede. Arkeologiska undersökningar längs E6 i Bohuslän*. Nr 1, teknisk rapport. Bohusläns museum. Kulturhistorisk dokumentation nr 11
- Cornell, Per & Fahlander, Fredrik (2002a). *Social praktik och stumma monument: introduktion till mikroarkeologi*. Göteborg: Inst. för arkeologi, Univ.
- Cornell, Per & Fahlander, Fredrik (2002b). *Microarchaeology, materiality and social practice. Current Swedish archaeology*. 2002 (10), s. 21-38
- Eboskog, Mikael (2006). *En liten förhistoria från Jörlanda: boplatsaktiviteter och ett hus vid en gammal bäckravin : naturgasprojektet : arkeologisk slutundersökning/teknisk rapport : Jörlanda socken, Kollekärr 1:1, RAÄ 30:3*. Uddevalla: Bohusläns museum
- Falkenström, Per (2008). *Fyra tusen år i Tannams kile: fornlämningar från mellan- och yngre järnålder : arkeologisk förundersökning och slutdokumentation : Tanum 7561-2, 1167:1, 1984, 1986, 1991, 1995, 1996, 1998, 2040, 2041 och 2043 : Vrångsholmen 2:1 m fl, Tanums socken, Tanums kommun*. Uddevalla: Bohusläns museum
- Falkenström, Per (2010). *Återkomster till Arendal: variationer på förhistorisk verksamhet i skogsmark : arkeologisk slutundersökning Tanum 1840, Arendal 1:6, Tanums socken, Tanums kommun*. Vänersborg: Västarbet, Västra Götalandsregionen
- Filipsson, Else-Britt (2011). *Arkeologi på lekplats: Björlanda 456 : Låssby 2:2 : boplats : slutundersökning : Göteborgs kommun*. Göteborg: Göteborgs stadsmuseum
- Filipsson, Else-Britt (2011). *Arkeologi på lekplats: Björlanda 456 : Låssby 2:2 : boplats : slutundersökning : Göteborgs kommun*. Göteborg: Göteborgs stadsmuseum
- Flink, Gerhard (1986). *Ölands stensträngsområden och den justinianska pesten*. Bebyggelsehistorisk tidskrift No 11. Pp 121-135
- Giddens, Anthony (1984). *The constitution of society: outline of the theory of structuration*. Cambridge: Polity Press
- Gosden, Chris & Marshall, Yvonne (1999). *World Archaeology*. Vol. 31, No. 2, *The Cultural Biography of Objects* (Oct., 1999), pp. 169-178

- Grahn-Danielsson, Benjamin (2013). *Västra vägen. Tanum 2247, 2253, 2254 och 2256, Tanums kommun. Arkeologisk förundersökning. Rapport 2013:158.* Rio Kulturkooperativ
- Gräslund, Bo (2007). *Fimbulvintern, Ragnarök och klimatkrisen år 536-537 e. Kr..* Saga och sed. 2007, s. [93]-123
- Gräslund, Bo & Price, Neil (2012). *Twilight of the gods?: the 'dust veil event' of AD 536 in critical perspective.* *Antiquity (Print)*. 86 (2012), nr 332, s. 428-443
- Hellgren, Mats (2005). *Arkeologisk utredning och förundersökning. Inför ny sträckning av Ladugårdsvägen vid Överby köpcentrum i Trollhättan, Trollhättans kommun, Västergötland.* Lödöse museum rapport 2005:04
- Hellgren, Mats & Johansson, Leif (2014). *Människan vid älven: arkeologiska nedslag i Göta älvdalens historia.* Floda: Arkroj
- Henriksson, Catharina (2012). *RAÄ nr 81, Norra Kyrketorp socken: arkeologisk förundersökning inför byggnation inom RAÄ nr 81, Norra Kyrketorp socken, Skövde kommun.* Skara: Västergötlands museum
- Henriksson, Catharina (2015a) *Skövde 5:178.* Arkeologisk förundersökning. Skövde socken, Skövde kommun. Västergötlands museum. Arkeologisk rapport 2015:9. Skara: Västergötlands museum
- Henriksson, Catharina (2015b). *Järnframställningsplats RAÄ 200. Skövde socken, Skövde kommun Järnframställningsplats RAÄ 200. Arkeologisk undersökning. Skövde socken, Skövde kommun.* Arkeologisk rapport 2015:5. Västergötlands museum
- Henriksson, Catharina (2015c). *Boplats Raä nr 38 och 39, Mariestads sn, Mariestads kn. Boplats Raä nr 38 och 39. Arkeologisk undersökning. Mariestads socken, Mariestads kommun.* Arkeologisk rapport 2015:10. Skara: Västergötlands museum
- Henriksson, Catharina (2016). *Arkeologisk förundersökning. Varnhems klosterkyrka. Varnhems socken Arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning. Varnhems klosterkyrka, Varnhem 94:1. Varnhems socken, Skara kommun, Västergötland. Rapport 2016:6.* Skara: Västergötlands museum
- Hernek, Robert (2008). *En grav vid Ödskölts moar: en stensättning från yngre bronsålder, en härd från romersk järnålder och en gränsmarkering : arkeologisk slutundersökning Ödskölt 122 och 123, Vången 1:43, Ödskölt socken, Bengtsfors kommun.* Uddevalla: Bohusläns museum
- Hernek, Robert & Ortman, Oscar (2013). *Förhistoria kring köpcentrum: arkeologiska förundersökningar längs med Nordlänken : Herrestad 161, 176, 317, 347, 415, 416, 417, 418 samt 419, Hedkärr 1:5, Grytingen 1:1 m.fl., Herrestads socken, Uddevalla kommun.* Uddevalla: Bohusläns museum
- Hyenstrand, Åke (1974). *Centralbygd – randbygd. Strukturella, ekonomiska och administrativa huvudlinjer i mellansvensk yngre järnålder.* Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Iversen, Frode (2017). *Estate division: social cohesion in the aftermath of AD 536–7. In: The Agrarian Life of the North 2000 BC–AD 1000: Studies in Rural Settlement and Farming in Norway.* Cappelen Damm Akademisk NOASP

- Johansson, Glenn & Lindman, Gundela (2002). *Skaveröd: Bohuslän, Hogdals socken, Skaveröd 1:9, RAÄ 315 och 39*. Mölndal: UV Väst, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet
- Johansson, Leif (2007). *Arkeologisk förundersökning och utredning: Inför ombyggnation av europaväg 45 etappen Alvhem - Kärra, Lilla Edets och Ale kommuner, Västergötland*. Lödöse: Lödöse museum
- Johnson, Matthew (2010). *Archaeological theory: an introduction*. 2. ed. Chichester: Wiley-Blackwell
- Kalmar, Gabriella & Toreld, Christina (2003). *Arkeologiska förundersökningar utmed Väg E6 Geddeknipeln –Håby*. Arkeologisk rapport 2003:6. Bohusläns museum, Uppdragsverksamheten. Riksantikvarieämbetet
- Karlsson, Simon, Ragnesten, Ulf & Westblom, Joel (2013). *Gårdar vid gravfält [Elektronisk resurs] : bebyggelse från järnåldern vid gravfältet Porten/Smällen : fornlämning Raä 22:1, Ytterby socken, Bohuslän, grävsäsongen 2012*. Göteborg: Dept. of historical studies, University of Gothenburg
- Kopytoff, Igor (1986). *The cultural biography of things: commoditization as process*. In *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective* (ed. A. Appadurai). Cambridge: Cambridge University Press, pp. 64-91
- Lazarides, Anton (2017). *Järnframställningsplats från yngre bronsåldern i Viared: arkeologisk slutundersökning, RAÄ Borås 151, Viared 8:104, Borås socken och kommun*. Lödöse: Lödöse museum, Västarvet kulturmiljö
- Lega, Johanna (2013). *Hus och hantverk från järnåldern vid Göta älvsstrand Västra Götaland, Starrkärr socken, RAÄ 205 och 210. Arkeologisk slutundersökning samt delundersökning*. Arkeologisk rapport 2013:8. Lödöse: Västarvet kulturmiljö ; Lödöse museum.
- Liedgren, Lars (1992). *Hus och gård i Hälsingland: en studie av agrar bebyggelse och bebyggelseutveckling i norra Hälsingland Kr.f.-600 e.Kr. = House and farm in Hälsingland : a study of agrarian settlement and settlement development in northern Hälsingland AD 1-600*. Diss. Umeå : Univ.. 1992
- Lindman, Gundela (2002). *Fristorp / Benhult: Bohuslän, Hogdals socken, Ramdal 1:6, Gåshult 1:5, RAÄ 423*. Mölndal: UV Väst, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet
- Lindman, Gundela (2006). *Järnåldersvistelser på gården Berg i Jörlanda: Bohuslän, Jörlanda socken, Jörlanda-Berg 1:66, RAÄ 221:2 : arkeologisk undersökning*. Mölndal: UV Väst, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet
- Lindman, Gundela (2016). *E20 Bälinge–Vårgårda Arkeologiska förundersökningar*. Västra Götalands län, Västergötland, Alingsås och Vårgårda kommun, Bälinge och Siene socknar, Bälinge 6:19, 4:5, 6:7 och Siene 1:4. Arkeologisk förundersökning. Rapport 2016:12. Arkeologerna, Statens historiska museer
- Lindman, Gundela & Ängeby, Gisela (2013). *Boplatser i Balltorp [Elektronisk resurs] : Västergötland, Mölndals stad, socken, Balltorp 1:124, Mölndal 79 och 183 : arkeologiska undersökningar*. Mölndal: Arkeologiska uppdragsverksamheten (UV Väst), Riksantikvarieämbetet
- Lindquist, Sven-Olof (1968). *Det förhistoriska kulturlandskapet i östra Östergötland: Hallebyundersökningen I*. Diss. Stockholm : Univ., 1968

- Little, Lester K. (2006). *Plague and the End of Antiquity [Elektronisk resurs] : The Pandemic of 541–750*. Cambridge: Cambridge University Press
- Loveluck, Christopher P. , McCormick, Michael, Spaulding, Nicole E., Clifford, Heather, Handley, Michael J., Hartman, Laura, Hoffmann, Helene, Korotkikh, Elena V., Kurbatov, Andrei V., More, Alexander F., Sneed, Sharon B. & Mayewski, Paul A. (2018). *Alpine ice-core evidence for the transformation of the European monetary system, AD 640–670*. *Antiquity*, Volume 92, Issue 366. December 2018 , pp. 1571-1585.
- Lucas, Malin & Lucas, Robin (2013). *Gårdar och hästoffer. Järnålder och tidig medeltid i Fyrislund*. Fyrislund 6:13 & Söderhällby 1:2, Uppsala & Vaksala socknar, Uppsala, Uppland. Arkeologisk rapport. Upplandsmuseets rapporter 2013:02. Upplandsmuseet, Uppsala.
- Luft, Magnus von der, Luft, Magnus von der, Nyqvist, Roger & Wennberg, Tom (2012). *Bortom älven: arkeologiska undersökningar utmed E45:ans nya sträckning, delsträckan Torpa-Stenröse*. Fjällbacka: Rio kulturkooperativ
- Lundqvist, Lars (2000). *Järnålderns centra: exempel från Halland och Västergötland*. Göteborg: Dept. of Archaeology [Institutionen för arkeologi], Univ.
- Lönn, Marianne (2006). *Uppdragsarkeologi och forskning: tankar från ett västsvenskt perspektiv*. Göteborg: Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet
- Lönn, Marianne (2012). *Arntorp för tredje och sista gången: Bohuslän, Kareby socken, Arntorp 1:2, RAÄ Kareby 149, 150 och 167 : dnr 423-3375-2010 : arkeologisk undersökning*. Mölndal: Arkeologiska uppdragsverksamheten (UV Väst), Riksantikvarieämbetet
- Löwenborg, Daniel (2012). *An Iron Age Shock Doctrine [Elektronisk resurs] Did the AD 536-7 event trigger large-scale social changes in the Mälaren valley area?*. *Journal of Archaeology and Ancient History (JAAH)*. 4
- Menotti, Francesco & O'Sullivan, Aidan (red.) (2013). *The Oxford handbook of wetland archaeology*. 1. ed., 1. impressiom Oxford: Oxford University Press
- Morner Åhman, Pernilla (2014). *Boplatslämningar i Östra Ingared, Alingsås: RAÄ Hemsjö 283-289, arkeologisk förundersökning*. Lödöse: Västarvet kulturmiljö/Lödöse museum
- Munkenberg, Betty-Ann (2016). *Spår från mesolitikum till järnålder. Arkeologisk förundersökning Västra Götalands län, Bohuslän, Tanums kommun, Tanums socken, Ryland 3:2, Tanum 2360, 1302 och 2359*. Rapport 2016:93. Arkeologerna, Statens historiska museer
- Munkenberg, Betty-Ann (2017). *Elden i centrum. Exempel från Herrestad torp.. Västra Götalands län, Bohuslän, Uddevalla kommun, Herrestads socken, Hedkärr 1:5, Grytingen 1:3 och 1:16, Herrestad 418, 417 och del av Herrestad 416*. Arkeologisk rapport 2017:36. Arkeologerna.
- Myrberg, Nanouschka (2012). *Händelser vid vatten: maritima studier med allmänarkeologisk relevans. Underlagstext för workshop*. I: Workshop "Händelser vid vatten" En workshop kring maritima studier, materiell kultur, och arkeologiska perspektiv, 26-27 januari 2012. Stockholm: Stockholms Universitet.
- Nieminen, Johannes & Luft, Magnus von der (2008). *Romartida gårdstun vid Storegården: [Björlanda 374, Storegården 1:3, boplats : förundersökning och slutundersökning, Göteborgs kommun]*. Göteborg: Göteborgs stadsmuseum

- Nordin, Petra (2011). *Förhistoriska boplatsspår och en husgrund från nyare tid inom fastigheten Sörred 7:3: sten-, brons- och järnålder samt nyare tid : Bohuslän, Björlanda socken, Sörred 7:3, fornlämning 602 och 603 : arkeologisk förundersökning.* Mölndal: Arkeologiska uppdragsverksamheten (UV Väst), Riksantikvarieämbetet
- Nordin, Petra (2014). *Gårdar från äldre järnålder på Sörreds utmark: bebyggelse lämningar från yngre sten-, brons- och järnålder på södra Hisingen, Västra Götalands län, Bohuslän, Göteborg, Björlanda socken, Sörred 7:3, Björlanda 602 och 603 : arkeologisk undersökning.* Mölndal: Arkeologiska uppdragsverksamheten (UV Väst), Riksantikvarieämbetet
- Nordin, Petra (2015). *Folkvandringstid, vikingatid och sen medeltid/nyare tid i Stockevik på Tjörn Boplatslämningar från 400-talet och framåt invid bytomter och rösen i kustmiljö Västra Götalands län, Bohuslän, Tjörns kommun, Stenkyrka socken, Stockevik 1:15 och 1:16 med flera, Stenkyrka 799.* Arkeologisk Förundersökning. Rapport 2015:97. Arkeologiska uppdragsverksamheten, Statens historiska museer
- Nordqvist, Bengt (2009). *Stenungsunds- och Munkedalsbygden under 1000 år. En studie av två bohusländska bygder utifrån Norum 202:1, boplatser från yngre bronsålder och yngre romersk järnålder till folkvandringstid, Bohuslän, Norums socken, Holm 1:1, Norum 202:1.* Arkeologisk undersökning. Riksantikvarieämbetet UV Väst rapport 2009:25.
- Nordqvist, Bengt & Streiffert, Jörgen (2015). *Skaftö 60:1, 280 (Ny 2) och 281 (Ny 1) tidigneolitikum och yngre järnålder i Fiskebäckskil. Västra Götalands län, Bohuslän, Lysekils kommun, Skaftö socken, Skaftö-Fiskebäck 1:6 med flera, Skaftö 60:1, 280 och 281.* Rapport 2015:115. Arkeologisk förundersökning. Arkeologerna, Statens historiska museer
- Nyqvist, Roger (2007). *Landskapet som ram [Elektronisk resurs] : hus och grav som manifest.* Diss. Göteborg : Universitet, 2001
- Norrman, Maria (2018). *RAÄ Skärv 146, Skara kn – Arkeologisk förundersökning Arkeologisk förundersökning inför anläggande av väg. RAÄ Skärv 146, Skärv socken, Skara kommun, Västergötland.* Rapport 2018:7. Skara: Västergötlands museum
- Olsson, Karin (2017). *Göteborg 468 och Lundby 312 inom Biskopsgården 830:812 m. fl., Lundby socken, Göteborgs kommun. Kompletterande arkeologisk förundersökning.* Rapport 2017:5. Rio Göteborg Natur- och kulturkooperativ
- Olsson, Lillemor, Swedberg, Stig. & Östlund, Annika. (2010). *Gissleröd II.* Rio Kulturkooperativ, rapporter 86
- Olsson Thorsberg, Louise & Thorsberg, Kalle (2014). *Björlanda 297 inom Låssby 3:84 m. fl. Björlanda socken, Göteborgs kommun. Arkeologisk förundersökning.* Rapport 2014:16. Rio Göteborgs Natur- och kulturkooperativ
- Ortman, Oscar (red.) (2005). *Väg E6: undersökta boplatser och aktivitetsytor längs sträckan Geddeknippen-Kallsås : arkeologisk slutundersökning : Skredsvik socken, Hogstorp 2:1, Kallsås 1:8, 1:9, RAÄ 38, 327, 426 samt 430.* Uddevalla: Bohusläns museum
- Ortman, Oscar (2011). *Boplatser och viloplats på åsen: boplatser, odlingsrösen och urnegravar från järnåldern : arkeologisk slutundersökning och teknisk rapport : Fristad*

- 166, 167 och 169, Asklanda 4:79, Fristad socken, Borås kommun.
 Uddevalla: Bohusläns museum
- Ottander, Jan & Gustafsson, Agneta (2010). *Rävlanda golfbana på Tjörn: arkeologisk slutundersökning/teknisk rapport : Stenkyrka 720, Tjärna 1:11, Stenkyrka socken, Tjörns kommun*. Uddevalla: Bohusläns museum
- Pedersen, Ellen Anne & Widgren, Mats (1998). *Järnåldern 500 f.kr.-1000 e.Kr. I: Myrdal, Janken, Welinder, Stig, Pedersen, Ellen Anne & Widgren, Mats (red.) (1998). Det svenska jordbrukets historia. [Bd 1], Jordbrukets första femtusen år : [4000 f. Kr.-1000 e. Kr.]*. Stockholm: Natur och kultur/LT i samarbete med Nordiska museet och Stift. Lagersberg
- Peterson, Håkan, Selling, Susanne & Nilsen, Andrine (2009). *Kokgropar vid berget: metalltida lämningar på Tanum 1830 : arkeologisk slutundersökning / teknisk rapport Tanum 1830, Ryland 3:3, Tanums socken, Tanums kommun*. Uddevalla: Bohusläns museum
- Peterson, Johan (2017). *Förundersökning i Tyfter: arkeologisk förundersökning : Romelanda 182,183,184,186, Romelanda socken, Kungälv kommun*. Uddevalla: Bohusläns museum
- Petersson, Maria (2006). *Djurhållning och betesdrift: djur, människor och landskap i västra Östergötland under yngre bronsålder och äldre järnålder*. Diss. Uppsala : Uppsala universitet, 2006
- Ragnesten, Ulf (2009). *Gammal bosättning i Gerrebacka. Säve 358. Kärra 16.6 m.fl. Boplats och gårdsplats från förhistorisk och historisk tid. Förundersökning och slutundersökning 1998-1999*. Göteborgs kommun. Göteborgs stadsmuseum. Arkeologisk rapport 2009:14
- Ragnesten, Ulf (2014). *Sonderingsundersökning i Skändla: Förnlämning Tuve 83 : Boplats : Fastighet Tuve 41:4, 41:5 : arkeologiskt forskningsprojekt : Göteborgs kommun*. Göteborg: Göteborgs stadsmuseum
- Ragnesten, Ulf (2016). *Järnåldersgård i Skändla: [fornlämning Tuve 83, boplats, fastighet Tuve 41.4, 41:5 arkeologisk forskningsundersökning, Göteborgs kommun*. Göteborg: Göteborgs stadsmuseum
- Ragnesten, Ulf & Kegel, Karolina (2017). *Förhistoriska aktiviteter i Kronängen: Björlanda 306, Kvisljungeby 2:8 m. fl. : arkeologisk undersökning 2016, Göteborgs kommun*. Göteborg: Göteborgs stadsmuseum
- Rosén, Christina (2009). *Välle - en gårdstomt och smedja i norra Bohuslän: Bohuslän, Lur socken, Välle 1:6, fornlämning 361 : arkeologisk undersökning*. Mölndal: UV Väst, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet
- Rudd, Petra (2014). *Förundersökning Lundby 231, Bräcke Diakoni. Arkeologisk förundersökning. Rapport 2014:8*. Rio Göteborg Natur- och kulturkooperativet
- Ryberg, Ewa (2001). *Boplatsspår och skålgropar: bronsåldersboplats med yngre påverkan, Västergötland, Ale-Skövde socken Rumpetorp 1:41, RAÄ 136, 137*. Kungälv: Riksantikvarieämbetet, UV Väst
- Ryberg, Ewa (2013). *Kyllerdsmotet - förundersökning inför ombyggnad av RV 40. Västergötland, Brämhults socken, Kyllered 1:2 och 1:3, Brämhults Kärra 1:4, RAÄ 23 och RAÄ 30. Arkeologisk förundersökning. Riksantikvarieämbetet UV Väst 2003:14. (RAÄ dnr 321-710-2004)*

- Räf, Erika (red.) (2009). *Kallerstad: en gård bland många andra*. Linköping: Östergötlands länsmuseum
- Schaller Åhberg, Eva (2002). *Kokgropar – matlagning eller bastu? Diskussion kring en arkeologisk undersökning. Halland, Veddige socken, Barkhult 2:1, RAÄ 64*. Arkeologisk rapport 2002:17. UV Väst, Riksantikvarieämbetet.
- Strömberg, Bo (2014). *Uppdragsarkeologi – en väg till kunskap om det förflutna*. I: Helander, Hans (red.) (2014). *Gräv där du får: årsredogörelse från Kulturmiljöfunktionen 2013*. Halmstad: Samhällsbyggnadsenheten/Kulturmiljöfunktionen, Länsstyrelsen Halland
- Svensson Hennius, Jonas & Ytterberg, Niklas (2013). *Tega Prästgård [Elektronisk resurs] : förhistoriska och medeltida boplatsslämningar : arkeologisk slutundersökning : Ytterby 206, Tega Prästgård 1:1, Ytterby socken, Kungälv kommun*. Uddevalla: Bohusläns museum
- Swedberg, Stig (2001). *Mellberg 1:17, Raä 415: Arkeologisk förundersökning : Bro socken : Lysekils kommun*. Uddevalla: Bohusläns museum
- Swedberg, Stig (2014). *Tanum 1885, 1886 och 2265, Tanums kommun, Västra Götalands län: arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning*. Fjällbacka: Kulturlandskapet
- Swedberg, Stig & Östlund, Annika (2016). *Landskap, odling och boplatser. Kontinuitet och diskontinuitet i Tanums världsarv*. I: Toreld, Christina (2016). *Arkeologi i Tanums Världsarv. Åttatusen år i Tanum utifrån sex arkeologiska undersökningar för väg E6*. Kulturhistoriska dokumentationer nr 31. Bohusläns museum, Arkeologerna och kulturlandskapet.
- Swedberg, Stig, Jacobsson, Oscar & Toreld, Andreas (2017). *Askum 156:1, 157:1, 159:1, 160:1 och 197:1, Askums socken, Sotenäs kommun, Västra Götalands län. Arkeologisk utredning och förundersökning inför detaljplan*. Boplatser, stensbrott och hägnader. Rapport 2017:9. Kulturlandskapet
- Thomas, Julian Stewart (2015). *The future of archaeological theory*. *Antiquity* 89(348):1287-1296.
- Toreld, Andreas & Östlund, Annika (2014). *RAÄ Tanum 672:2, Tanums kommun, Västra Götalands län. Förundersökning av höglignande stensättning, romersk järnålder*. Kulturlandskapet rapporter 2014:2. Kulturlandskapet
- Toreld, Christina (red.) (2016). *Arkeologi i Tanums världsarv: åttatusen år i Tanum utifrån sex arkeologiska undersökningar för väg E6*. Uddevalla: Bohusläns museum
- Tringham, Ruth (1995). *Archaeological houses, households, housework and the home*. In *The Home: Words, Interpretations, Meanings, and Environments* (eds D. N. Benjamin, D. Stea and D. Saile). Aldershot: Avebury, pp. 79-107
- Von der Luft, Magnus & Thorsberg, Kalle (2015). *Norum 7:1, 165:1 och 166:1 inom Nösnes, 1:284 och Kyrkenorum 5:1, Norums socken, Stenungsunds kommun. Arkeologisk utredning och förundersökning*. Rapport 2015:15. Rio Göteborg Natur- och kulturkooperativ
- Westergaard, Bengt (2009). *Trattbägare i O-bygd: arkeologiska undersökningar längs E6 i Bohuslän, delen Lugnet-Skee Bohuslän, Skee socken, Neanberg 1:14 och S:a Slön 2:4, Skee 1616 : arkeologisk undersökning*. Mölndal: UV Väst, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet
- Westergaard, Bengt (2015). *Säve 353 och 354, två förhistoriska boplatser. Arkeologisk förundersökning, Västra götaland län, Bohuslän, Göteborgs kommun, Säve*

- socken, Kärra 18:3, Säve 353 och 354. Dnr 5.1.1-00275-2015. SHMM, Arkeologiska uppdragsverksamheten. Rapport 2015:82
- Widgren, Mats (1983). *Settlement and farming systems in the early Iron Age: a study of fossil agrarian landscapes in Östergötland, Sweden*. Diss. Stockholm : Univ.
- Widgren, Mats (1997). *Fossila landskap: en forskningsöversikt över odlingslandskapets utveckling från yngre bronsålder till tidig medeltid*. Stockholm: Univ., Kulturgeografiska inst.
- Wranning, Per (2015). *Tjärby - lokala sedvänjor och långväga kontakter: förromerskt grav- och byggnadsskick ur ett halländskt perspektiv*. Diss. Göteborg : Göteborgs universitet, 2015
- Åberg, Joakim (2008). *Bland myggor och flinta i Kärna: boplatser på Västerhöjden : arkeologisk förundersökning : NY1, NY2 och område 3, Torsby 1:9 m fl, Torsby socken, Kungälv kommun*. Uddevalla: Bohusläns museum
- Åberg, Joakim (2015). *Bergsmonument och boplatser i Jörlanda: arkeologisk förundersökning : Jörlanda 158:1, 379, 381, Kyrkeby 3:34 m. fl., Jörlanda socken, Stenungsunds kommun*. Uddevalla: Bohusläns museum
- Åberg, Joakim (2017). *Järnålder vid Anrås förskola: Arkeologisk förundersökning : Jörlanda 397, Anrås 1:2, 2.2 : Jörlanda socken, Stenungsunds kommun*. Uddevalla: Bohusläns museum
- Åhman, Andreas (2011). *Boplatser och odlingslämningar från brons- och järnåldern i Hovalida: arkeologisk undersökning av fornlämningarna RAÄ Gingri 73 och 75 i Borås kommun : särskild undersökning RAÄ Gingri 73 och 75 i Borås kommun*. Lödöse: Västarvet kulturmiljö ; Lödöse museum
- Ångeby, Gisela & Forenius, Svante (2012). *Järnframställning vid en ensamgård från romersk järnålder till folkvandringstid: om undersökningen av blästugnar och en ensamgård vid Horsås : Västergötland, Skövde socken, Skövde 5:370, RAÄ Skövde 175 : dnr 423-03337-2009 : arkeologisk undersökning*. Mölndal: Arkeologiska uppdragsverksamheten (UV Väst), Riksantikvarieämbetet
- Ångeby, Gisela (2014). *Järnålder på Vist och Ubbarps gården: arkeologisk förundersökning ; boplatsspår från romersk järnålder och folkvandringstid, Västra Götalands län, Ulricehamns kommun och socken, Ubbarp 8:20 och Vist 10:25*. Mölndal: UV Väst, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet
- Öbrink, Mattias (2009). *Gården vid Anrås: en boplatser från äldre och yngre järnålder : arkeologisk slutundersökning, Tanum 1856, Stora Anrås 5:14, Tanums socken och kommun*. Uddevalla: Bohusläns museum
- Östlund, Annika (2016). *Mollösund 43, 44 och 45, Orust kommun, Västra Götalands län. Arkeologisk förundersökning av boplatser från yngre järnålder samt dokumentation av by-/gårdstomt . Kulturlandskapet rapporter 2016:7*. Kulturlandskapet
- Östman, Sofi (2011). *Miljöarkeologisk analys av 20 prover från Ytterby 22:1, Ytterby sn, Kungälv kommun, Västra Götalands län [Elektronisk resurs]*. Umeå: Umeå universitet

Elektroniska källor

Pollenanalys, Arkeologerna. <http://arkeologerna.com/tjanster/specialistanalyser/pollenanalys/>
Hämtad: 2018-07-11

Lista med lämningstyper och rekommenderad antikvarisk bedömning : Version 4.1 [Elektronisk resurs]. (2014). Riksantikvarieämbetet

Uppdragsarkeologi: förfrågningsunderlag och undersökningsplan : vägledning för tillämpning av kulturmiljölagen [Elektronisk resurs]. (2015). Riksantikvarieämbetet

Biography, Britannica. <https://www.britannica.com/art/biography-narrative-genre>
Hämtad: 2018-07-24

Medelvärde eller median? Statistiska Centralbyrån (SCB). <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/hushallens-ekonomi/inkomster-och-inkomstfordelning/hushallens-ekonomi-hek/produktrelaterat/Fordjupad-information/medelvarde-eller-median/>
Hämtad: 2019-01-05

Lagstiftning

Kulturmiljölagen (1988:950)

Bildförteckning

Omslagsbild: Egen redigering av bild från Nordin (2014a:27) föreställande hus 1 från RAÄ Björlanda 603.

Fig.1: Swedberg och Östlund (2016:136)

Fig.2: Swedberg och Östlund (2016:137)

Fig.3: Ragnesten (2005:176)

Fig.4: Berlund (2005:14)

Fig.5: Nordin (2014:7)

Fig.6: Nordin (2014:26)

Fig.7: Nordin (2014:27)

Fig.8: Nyqvist (2007:125)

Fig.9: Nyqvist (2007:133)

Fig.10: Nyqvist (2007:133)

Fig.11: Nyqvist (2007:134)

Fig.12: Nyqvist (2007:134)

Fig.13: Ragnesten (2015:53)

Fig.14: Ragnesten (2015:57)

Fig.15: Tabell i Word av författaren

Fig.16: Cirkeldiagram i Word av författaren

Fig.17: Stolpdigram i Excel av författaren

Fig. 18: Tabell i Word av författaren

10. Bilaga

10.1. Dateringssammanställning – rådata

Fornlämning	Anläggningstyp enl. rapport	Anläggningsnr	Datering	Dateringstyp	Typ av undersökning	Aktör	Rapportnr.
Ale-Skövde 137	Rostningsgrop	A1587	400-650	C-14	Arkeologisk undersökning	UV Väst	2001:3
Angered 57	Väggränna	A3052	570-655	C-14	Arkeologisk undersökning	Bohusläns museum	2017:20
Askum 159	Kulturlager	A6	530-620	C-14	Arkeologisk förundersökning	Kulturlandskapet	2017:9
Bälinge 67	Härd	A1996	345-420	C-14	Arkeologisk förundersökning	UV Väst	2016:12
Björlanda 297	Kulturlager	-	320-440	C-14	Arkeologisk förundersökning	RIO	2014:16
Björlanda 306	Stolphål	A62	250-410	C-14	Arkeologisk undersökning	Göteborgs stadsmuseum	2017:16
Björlanda 306	Härd	A1	250-410	C-14	Arkeologisk undersökning	Göteborgs stadsmuseum	2017:16
Björlanda 374	Stolphål	A32	240-420	C-14	Arkeologisk undersökning	Göteborgs stadsmuseum	2007:15
Björlanda 456	Grop med keramik	A21	250-390	C-14	Arkeologisk undersökning	Göteborgs stadsmuseum	2011:11
Björlanda 456	Avfallsgrop	A9	250-390	C-14	Arkeologisk undersökning	Göteborgs stadsmuseum	2011:11
Björlanda 603	Stolphål	A910	250-420	C-14	Arkeologisk undersökning	UV Väst	2011:53
Björlanda 603	Fyrstolphus	Hus 8	0-400	Typologiskt	Arkeologisk undersökning	UV Väst	2011:53
Björlanda 627	Grop	A23	530-650	C-14	Arkeologisk förundersökning	RIO	2015:13
Borås 151	Järnframställningsugn	A1104	250-420	C-14	Arkeologisk undersökning	Lödöse museum	2015:28
Borås 151	Härd	A1299	250-430	C-14	Arkeologisk undersökning	Lödöse museum	2015:28
Borås 151	Utkastlager från ugn	A1314	250-430	C-14	Arkeologisk undersökning	Lödöse museum	2015:28
Borås 151	Härdgrop	A1372	250-430	C-14	Arkeologisk undersökning	Lödöse museum	2015:28
Brämhult 37	Härd	-	221-319	C-14	Arkeologisk förundersökning	UV Väst	2003:14
Bro 415	Härd	A1	80-440	C-14	Arkeologisk förundersökning	Bohusläns museum	2001:35
Fors 143	Härd	A85	0-400	C-14	Arkeologisk undersökning	RIO	2012:131
Fors 143	Härd	A52	0-400	C-14	Arkeologisk undersökning	RIO	2012:131
Fors 143	Härd	A108	0-400	C-14	Arkeologisk undersökning	RIO	2012:131
Fors 143	Stolphål	A89	0-400	C-14	Arkeologisk undersökning	RIO	2012:131
Foss 434	Härd	A859	170-390	C-14	Arkeologisk undersökning	Bohusläns museum	2006:9
Foss 434	Härd	A628	250-430	C-14	Arkeologisk undersökning	Bohusläns museum	2006:9
Foss 434	Härd	A152	250-430	C-14	Arkeologisk undersökning	Bohusläns museum	2006:9
Foss 434	Härd	A835	400-540	C-14	Arkeologisk undersökning	Bohusläns museum	2006:9
Foss 434	Härd	A135	555-660	C-14	Arkeologisk undersökning	Bohusläns museum	2006:9
Fristad 166	Stolphål	A1611	382-538	C-14	Arkeologisk undersökning	Bohusläns museum	2011:3
Fristad 166	Stolphål	A1620	381-541	C-14	Arkeologisk undersökning	Bohusläns museum	2011:3
Gingri 73	Härd	A2	330-540	C-14	Arkeologisk undersökning	Lödöse museum	2011:5
Göteborg 468	Grop	A1	420-560	C-14	Arkeologisk förundersökning	RIO	2017:5
Hemsjö 289	Härd	A1263	240-410	C-14	Arkeologisk förundersökning	Lödöse museum	2014:27
Herrestad 317	Härd	A10	250-410	C-14	Arkeologisk förundersökning	Bohusläns museum	2013:6

Herrestad 418	Härd	A7	250-410	C-14	Arkeologisk förundersökning	Bohusläns museum	2013:6
Herrestad 418	Härd	A11	250-410	C-14	Arkeologisk förundersökning	Bohusläns museum	2013:6
Herrestad 418	Grop	A715	400-600	C-14	Arkeologisk undersökning	UV Väst	2017:36
Herrestad 418	Kokgrop	A1513	236-318	C-14	Arkeologisk förundersökning	UV Väst	2017:36
Herrestad 418	Kokgrop	A1513_1	313-397	C-14	Arkeologisk undersökning	UV Väst	2017:36
Hogdal 39	Pinnhål	-	340-540	C-14	Arkeologisk undersökning	UV Väst	2002:5
Hogdal 39	Härd	A3669	430-600	C-14	Arkeologisk undersökning	UV Väst	2002:5
Hogdal 423:2	Kokgrop	A929	250-420	C-14	Arkeologisk undersökning	UV Väst	2002:2
Jörlanda 221:2	Härd	A497	560-660	C-14	Arkeologisk undersökning	UV Väst	2006:6
Jörlanda 221:2	Grop med keramik	A665	230-420	C-14	Arkeologisk undersökning	UV Väst	2006:6
Jörlanda 30:3	Härd	A799	130-400	C-14	Arkeologisk undersökning	Bohusläns museum	2006:29
Jörlanda 30:3	Härd	A1174	130-400	C-14	Arkeologisk undersökning	Bohusläns museum	2006:29
Jörlanda 30:3	Härd	A837	130-400	C-14	Arkeologisk undersökning	Bohusläns museum	2006:29
Jörlanda 30:3	Härd	A731	250-430	C-14	Arkeologisk undersökning	Bohusläns museum	2006:29
Jörlanda 30:3	Härd	A753	250-430	C-14	Arkeologisk undersökning	Bohusläns museum	2006:29
Jörlanda 30:3	Härd	A742	250-420	C-14	Arkeologisk undersökning	Bohusläns museum	2006:29
Jörlanda 30:3	Grop	A1420	250-430	C-14	Arkeologisk undersökning	Bohusläns museum	2006:29
Jörlanda 397	Stenpackning	A685	575-655	C-14	Arkeologisk förundersökning	Bohusläns museum	2017:1
Jörlanda 397	Stenpackning	A627	260-420	C-14	Arkeologisk förundersökning	Bohusläns museum	2017:1
Kareby 167	Kokgrop	A525	380-530	C-14	Arkeologisk undersökning	UV Väst	2012:91
Kareby 167	Kokgrop	A502	240-335	C-14	Arkeologisk undersökning	UV Väst	2012:91
Lundby -	Kulturlager	A327, L6	250-400	C-14	Arkeologisk förundersökning	UV Väst	2017:46
Lundby -	Kulturlager	A327, L8	340-540	C-14	Arkeologisk förundersökning	UV Väst	2017:46
Lundby 231	Grop	A10	320-540	C-14	Arkeologisk förundersökning	RIO	2014:8
Lur 361:3	Härd	A5398	346-410	C-14	Arkeologisk undersökning	UV Väst	2009:15
Mariestad 38	Stolphål	A3262	400-600	C-14	Arkeologisk undersökning	Västergötlands museum	2015:10
Mariestad 38	Stolphål	A3268	200-400	C-14	Arkeologisk undersökning	Västergötlands museum	2015:10
Mariestad 38	Stolphål	A4517	400-600	C-14	Arkeologisk undersökning	Västergötlands museum	2015:10
Mollösund 43	Kokgrop	AU1	530-670	C-14	Arkeologisk förundersökning	Kulturlandskapet	2016:7
Mollösund 43	Härd	FU106	410-620	C-14	Arkeologisk förundersökning	Kulturlandskapet	2016:7
Mölnadal 79	Grophus	A1748	200-800	C-14	Arkeologisk undersökning	UV Väst	2013:2
Norra Kyrketorp 81	Järnframställningsugn	A8	100-400	C-14	Arkeologisk förundersökning	Västergötlands museum	2012:14
Norum 166	Grop	S8-A1	250-410	C-14	Arkeologisk förundersökning	RIO	2015:15
Norum 202:1	Grop	A635	250-380	C-14	Arkeologisk undersökning	UV Väst	2009:25
Ödskölt 122	Härdgrop	A300	170-400	C-14	Arkeologisk undersökning	Bohusläns museum	2008:37
Romelanda 186	Härd	A1099	415-560	C-14	Arkeologisk förundersökning	Bohusläns museum	2017:17
Sankt Peder 66	Härd	A4	260-540	C-14	Arkeologisk förundersökning	Lödöse museum	2007:28
Sankt Peder 66	Härd	A40	420-570	C-14	Arkeologisk	Lödöse museum	2007:28

förundersökning							
Säve 405	Grop	-	420-680	C-14	Arkeologisk undersökning	Göteborgs stadsmuseum	2009:14
Sjogerstad 40:6	Härd	-	420-600	C-14	Arkeologisk undersökning	Västergötlands museum	2004:33
Sjogerstad 40:6	Härd	-	410-560	C-14	Arkeologisk undersökning	Västergötlands museum	2004:33
Skaftö 280	Härd	A1000036	345-530	C-14	Arkeologisk förundersökning	UV Väst	2015:115
Skaftö 281	Härd	A1000062	420-550	C-14	Arkeologisk förundersökning	UV Väst	2015:115
Skärv 146	Härd	A192	260-400	C-14	Arkeologisk förundersökning	Västergötlands museum	2018:7
Skee 1616	Brunn	A3661	255-345	C-14	Arkeologisk undersökning	UV Väst	2008:40
Skee 45	Härd	A2	407-618	C-14	Arkeologisk undersökning	Bohusläns museum	2015:36
Skövde -	Järnframställningsugn	A 7	330-540	C-14	Arkeologisk förundersökning	Västergötlands museum	2015:9
Skövde -	Järnframställningsugn	A 8	430-610	C-14	Arkeologisk förundersökning	Västergötlands museum	2015:9
Skövde 148	Järnframställningsplats	-	470-590	C-14	Arkeologisk undersökning	Västergötlands museum	2005:12
Skövde 148	Grop med slagg	141	450-550	C-14	Arkeologisk undersökning	Västergötlands museum	2005:12
Skövde 148	Grop med slagg	-	440-540	C-14	Arkeologisk undersökning	Västergötlands museum	2005:12
Skövde 148	Kolningsgrop	141	440-520	C-14	Arkeologisk undersökning	Västergötlands museum	2005:12
Skövde 148	Stolphål	140	410-510	C-14	Arkeologisk undersökning	Västergötlands museum	2005:12
Skövde 148	Stolphål	102	330-410	C-14	Arkeologisk undersökning	Västergötlands museum	2005:12
Skövde 148	Stolphål	118	300-400	C-14	Arkeologisk undersökning	Västergötlands museum	2005:12
Skövde 148	Härd	102	290-390	C-14	Arkeologisk undersökning	Västergötlands museum	2005:12
Skövde 148	Grop med slagg	141	230-450	C-14	Arkeologisk undersökning	Västergötlands museum	2005:12
Skövde 148	Härd	128	220-320	C-14	Arkeologisk undersökning	Västergötlands museum	2005:12
Skövde 175	Järnframställningsugn	A4242	230-400	C-14	Arkeologisk undersökning	UV Väst	2012:151
Skövde 175	Järnframställningsugn	A4242	250-420	C-14	Arkeologisk undersökning	UV Väst	2012:151
Skövde 175	Järnframställningsugn	A3363	250-420	C-14	Arkeologisk undersökning	UV Väst	2012:151
Skövde 175	Järnframställningsugn	A3363	340-540	C-14	Arkeologisk undersökning	UV Väst	2012:151
Skövde 175	Järnframställningsugn	A3937	250-530	C-14	Arkeologisk undersökning	UV Väst	2012:151
Skövde 175	Ränna	A2711	400-560	C-14	Arkeologisk undersökning	UV Väst	2012:151
Skövde 175	Ränna	A2711	410-570	C-14	Arkeologisk undersökning	UV Väst	2012:151
Skövde 175	Järnframställningsugn	A5341	410-570	C-14	Arkeologisk undersökning	UV Väst	2012:151
Skövde 175	Järnframställningsugn	A5341	430-600	C-14	Arkeologisk undersökning	UV Väst	2012:151
Skredsvik 38	Överlagrat kollager	-	320-470	C-14	Arkeologisk undersökning	Bohusläns museum	2005:63
Skredsvik 38	Härd	-	210-400	C-14	Arkeologisk förundersökning	Bohusläns museum	2003:6
Skredsvik 426	Härd	-	400-600	C-14	Arkeologisk förundersökning	Bohusläns museum	2003:6
Starrkärr 205	Stolphål	A2818	380-540	C-14	Arkeologisk undersökning	Lödöse museum	2013:8
Starrkärr 205	Stolphål	A3397	310-430	C-14	Arkeologisk undersökning	Lödöse museum	2013:8
Stenkyrka 720	Härd	549	330-590	C-14	Arkeologisk undersökning	Bohusläns museum	2007:70
Stenkyrka 720	Härd	578	330-590	C-14	Arkeologisk undersökning	Bohusläns museum	2007:70

Stenkyrka 792	Härd	A1252	340-410	C-14	Arkeologisk förundersökning	UV Väst	2015:97
Stenkyrka 794	Härd	A1343	440-530	C-14	Arkeologisk förundersökning	UV Väst	2015:97
Svarteborg 587:1	Härd	-	250-540	C-14	Arkeologisk undersökning	Bohusläns museum	2003:?
Svarteborg 587:1	Härd	-	230-550	C-14	Arkeologisk undersökning	Bohusläns museum	2003:?
Svarteborg 587:1	Härd	-	120-410	C-14	Arkeologisk undersökning	Bohusläns museum	2003:?
Tanum 1302	Härd	A235	570-670	C-14	Arkeologisk förundersökning	UV Väst	2016:93
Tanum 1830:1	Härd	A969	262-393	C-14	Arkeologisk undersökning	Bohusläns museum	2009:29
Tanum 1840:1	Grop	A7554	253-345	C-14	Arkeologisk undersökning	Bohusläns museum	2010:7
Tanum 1865:1	Kokgrop	A1468	250-430	C-14	Arkeologisk undersökning	Bohusläns museum	2009:45
Tanum 1865:1	Stolphål	A3120	570-665	C-14	Arkeologisk undersökning	Bohusläns museum	2009:45
Tanum 1885	Järnframställningsugn	A23	258-538	C-14	Arkeologisk förundersökning	Kulturlandskapet	2014:12
Tanum 1893	-	-	240-540	C-14	Arkeologisk undersökning	RIO	2010:86
Tanum 1991	Stolphål	A28	380-585	C-14	Arkeologisk förundersökning	Bohusläns museum	2008:25
Tanum 2247	Kulturlager	6	400-590	C-14	Arkeologisk förundersökning	RIO	2013:158
Tanum 672:2	Härd	A2	310-400	C-14	Arkeologisk förundersökning	Kulturlandskapet	2014:2
Torsby 380	Härd	A200034	230-410	C-14	Arkeologisk förundersökning	Bohusläns museum	2008:11
Trollhättan 277	Härd	-	295-555	C-14	Arkeologisk förundersökning	Lödöse museum	2005:4
Tuve 83	Stolphål	A34	170-330	C-14	Arkeologisk undersökning	Göteborgs stadsmuseum	2015:6
Tuve 83	Härd	A44	240-400	C-14	Arkeologisk undersökning	Göteborgs stadsmuseum	2015:6
Tuve 83	Stolphål	A22	250-420	C-14	Arkeologisk undersökning	Göteborgs stadsmuseum	2015:6
Tuve 83	Härdgrop	A2	260-540	C-14	Arkeologisk undersökning	Göteborgs stadsmuseum	2015:6
Ulricehamn 266	Härd	-	330-540	C-14	Arkeologisk förundersökning	UV Väst	2014:35
Ulricehamn 266	Stenpackning	-	430-640	C-14	Arkeologisk förundersökning	UV Väst	2014:35
Varnhem 94	Järnframställningsugn	-	500-700	C-14	Arkeologisk förundersökning	Västergötlands museum	2016:6
Ytterby 206	Härd	A2950	540-685	C-14	Arkeologisk undersökning	Bohusläns museum	2013:20
Ytterby 22	Ugn	A33360	250-410	C-14	Arkeologisk undersökning	Göteborgs universitet	2013:108
Ytterby 22	Väggränna	A3535	220-400	C-14	Arkeologisk undersökning	Göteborgs universitet	2013:108

